

Laura Tammilehto

”NYT TÄRVÄINTY KOKO KIRJA”
Kaunokirjallisuudessa käytetyn murteen hahmottaminen ja
koettu autenttisuus

TIIVISTELMÄ

Laura Tammilehto: "Nyt tärväinty koko kirja". Kaunokirjallisuudessa käytetyn murteen hahmottaminen ja koettu autenttisuus.

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Kielten tutkinto-ohjelma, suomen kielen opintosuunta

Lokakuu 2020

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee kaunokirjallisuudessa käytettyä murretta lukijan näkökulmasta. Tutkimuskohteena on kahden peräpohjalaista murretta eri tavoin hyödyntävän romaanin, Katja Ketun Kättilön ja Rosa Liksomien Everstinnan, vastaanotto romaaneissa käytetyn murteen näkökulmasta. Tavoitteena on selvittää, millaisten murrepiirteiden mielletään tuottavan murteen illuusiota teoksissa, miten murteen autenttisuuteen suhtaudutaan ja miten yhtäältä teosten lukeminen ja toisaalta suhde murteeseen ovat yhteydessä kokemuksiin autenttisuudesta.

Tutkimus edustaa kansan murrekäsityksiä tutkivaa kansandialektologiaa. Aikaisemmassa alan tutkimuksessa on osoitettu, että esimerkiksi alueellinen tausta vaikuttaa kielenkäyttäjien murteesta tekemien havaintojen tarkkuuteen ja paikkansapitävyyteen. Murteita on pitkään arvioitu niiden autenttisuuden kautta, ja autenttisuuden vaatimus näkyy myös kansan kielikäsityksissä ja kaunokirjallisuuden arvioinnissa. Toisaalta murteet voi nähdä myös yhteisöllisesti luotuina ja jaettuina konstruktioina, jolloin kriteerit autenttiselle murteelle riippuvat yhteisön määritelmistä. Tutkimus selvittää, millaisilla kriteereillä tutkittuja peräpohjalaismurteisia romaaneja arvioidaan.

Tutkimuksen aineisto kerättiin huhtikuussa 2020 sähköisellä kyselylomakkeella, jota jaettiin kahdessa Facebook- ja yhdessä Goodreads-verkkopalvelun ryhmässä. Vastauksia lomakkeelle kertyi yhteensä 48. Lomake sisälsi sekä avoimia kysymyksiä että suljettuja kysymyksiä, joissa vastaajien käsityksiä kartoitettiin Likert-asteikoilla ja Osgoodin asteikoilla. Suljettujen kysymysten tarkasteluun on analyysissa hyödynnetty määrällisiä analyysimenetelmiä, minkä lisäksi aineistoa on analysoitu laadullisen sisällönanalyysin keinoin. Vastaamisen tueksi lomakkeella esitettiin kaikille vastaajille kummastakin arvioitavasta teoksesta kaksi aineistonäytettä. Lisäksi osa kysymyksistä oli suunnattu ainoastaan niille vastaajille, jotka olivat lukeneet käsiteltävät teokset.

Aineistosta hahmottuu eri vastaajaryhmien välinen ero kaunokirjallisuuden murteeseen suhtautumisessa: kyselyn Lapissa asuneet vastaajat analysoivat teoksissa käytettyjä murrepiirteitä yksityiskohtaisemmin kuin ne vastaajat, jotka eivät olleet asuneet Lapissa. Lappilaisten kriteerit autenttiselle peräpohjalaismurteelle ovat tutkimuksen perusteella tiukemmat kuin ei-lappilaisten, joille teosten tavoittelema murre ei ollut yhtä tuttu. Kun autenttisuuden kriteerit ovat tiukat, voi pienikin murteesta poikkeaminen heikentää murteen illuusion onnistuneisuutta. Tutkimuskohteina olleista teoksista Everstinnan luoman murrevaikutelman arvioitiin olevan onnistuneempi kuin Kättilön. Kättilön murretta arvioivat suopeimmin ne vastaajat, jotka olivat lukeneet koko teoksen; kaunokirjallisuuden autenttinen murrevaikutelma on tutkimuksen perusteella kytköksissä kielen lisäksi teoksen juonen ja henkilöhahmojen uskottavuuteen.

Tutkimus osoittaa, että pääsääntöisesti kielenkäyttäjät vaativat kaunokirjallisuuden murteelta edelleen autenttisuutta. Kriteerit autenttisuudelle riippuvat siitä, millaisena konstruktiona murre nähdään. Tutkimus tukee aiempien tutkimusten havaintoja siitä, että murremielikuviiin vaikuttavat kielenkäyttäjien alueellinen tausta, murteen vieraus tai tuttuus ja murteen merkitys omalle identiteetille. Vaikka kaunokirjallisuus on fiktiota ja siinä käytetty murre lähtökohtaisesti illuusiota, arvioivat kielenkäyttäjät sitä suhteessa omiin käsityksiinsä aidosta, autenttisesta murteesta.

Avainsanat: kansanlingvistiikka, kansandialektologia, murteet, peräpohjalaismurteet, kaunokirjallisuus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
1.1	Tutkimuksen taustaa	4
1.2	<i>Kättilö ja Everstinna</i>	6
1.3	Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset	7
2	TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄT	9
2.1	Tutkimusaineisto ja sen keruu	9
2.1.1	Kyselylomake aineistonkeruumetodina	10
2.1.2	Kyselylomake tässä tutkimuksessa	11
2.1.3	Vastaajien profiili	13
2.2	Aineiston analyysi	16
2.3	Tutkimusetiikka	17
3	MURTEEN ILLUUSIO JA MURRE ILLUUSIONA	18
3.1	Kansan käsitykset murteesta	19
3.1.1	Murre illuusiona	22
3.1.2	Murteen autenttisuus	25
3.2	Murre kaunokirjallisuudessa	27
3.2.1	Murteen illuusio kirjallisuudessa	29
3.3	Peräpohjalaiset murteet	31
3.3.1	Peräpohjalaiset murteet kirjallisuudessa	34
4	HAVAINNOT TEOSTEN MURTEESTA JA SEN AUTENTTISUUDESTA	36
4.1	Murteen illuusiota luovat kielenpiirteet <i>Kättilössä ja Everstinnassa</i>	36
4.1.1	Jälkitavuisissa säilynyt <i>h</i>	38
4.1.2	Muita äänne- ja muotopiirteitä	40
4.1.3	Sanasto	44
4.2	Murteen autenttisuuteen suhtautuminen	47
4.2.1	Ymmärrettävyys	50
4.2.2	Voimakkuus	54
4.2.3	Tunnistettavuus ja tuttuus	57

4.2.4 Aitous ja uskottavuus	60
4.2.5 Miellyttävyys	64
4.3 Murteen autenttisuus ja lukukokemus	67
4.3.1 Lukukokemuksen yhteys koettuun autenttisuuteen	68
4.3.2 Vastaajien näkemykset murteen tehtävistä kaunokirjallisuudessa	71
5 PÄÄTÄNTÖ	74

LÄHTEET

LIITTEET

Liite 1: Kyselylomakkeen saatesanat Facebook- ja Goodreads-ryhmissä

Liite 2: Kyselylomake

Liite 3: Vastaajien kotimaakunnat ja kotipaikkakunnat

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Murre on usein yksilön ensimmäisenä oppima äidinkieli, johon ihmisellä on kaikkein kiintein tunneyhteys (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 411). Murteet herättävät siksi monenlaisia voimakkaita tunteita, jotka näkyvät murteisiin ja murteenpuhujiin liitetyissä asenteissa, mielikuvissa ja tulkinnoissa. Nämä eivät perustu ainoastaan kielellisiin havaintoihin vaan myös yksilöllisiin ja yhteisöllisiin näkemyksiin siitä, millaisia konstruktioita murteet muodostavat. Murteiden voidaan sanoa olevan eri tapoja ilmaista samoja asioita (Mielikäinen 2001: 7), mutta vaihtoehdot eivät ole merkitykseltään samoja, vaan niitä tulkitaan toisiaan vasten; murteet ovat paitsi alueellisia kielimuotoja myös tyylejä, joilla rakennetaan sosiaalisia ja ideologisia merkityksiä (Eckert 2012: 97–98). Merkitykset vaihtelevat kielenkäyttäjän, kontekstin ja tarkoituksen mukaan ja muuttuvat myös kieliyhteisöissä ajan ja jokaisen käyttökontekstin myötä (Eckert 2008: 464, 466–467).

Tutkin tässä pro gradu -tutkielmassani murteen hahmottamista kaunokirjallisuuden kontekstissa. Kysyn, miten murteen illuusio eli autenttinen murrevaikutelma lukijoiden mielessä syntyy. 1990-luvun puolivälissä alkaneen murrebuumin myötä murteiden asema suomalaisessa yhteiskunnassa on vahvistunut, ja murteiden muodikkuus näkyy etenkin kirjoitetun kielen kanavalla, myös kaunokirjallisuudessa (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 410–411). Vaikka kirjallisuus noudattelee usein tiettyjä murteen ilmaisuun vakiintuneita konventioita, vaihtelevat kirjailijoiden valinnat siitä, millä kielenpiirteillä murrevaikutelmaa luodaan. Koska yksilöiden tausta vaikuttaa murteiden havainnointiin (Mielikäinen & Palander 2014: 80) ja murteille annetut merkitykset muuttuvat (ks. Eckert 2008: 464, 466–467), vaihtelevat myös lukijoiden tulkinnat kirjallisuuden murrevaikutelman onnistuneisuudesta.

Autenttisuusvaatimus on pitkään näkynyt sosiolingvistiksessä tutkimuksessa pyrkimyksenä etsiä tutkittaviksi kaikkein autenttisimpia kielenkäyttäjiä. Tämän sijaan voidaan kuitenkin tutkia, mistä autenttisuus syntyy: miten tietyt puhujat ja ryhmät määritellään autenttisiksi, ja kuka määrittelyistä päättää? (Bucholtz 2003: 407; ks. tarkemmin luku 3.1.2.) Tutkin autenttisuusvaatimusta ja autenttisen murteen illuusion syntymistä ei-kielitieteilijöiden näkökulmasta. He ovat lukijoina sitä kohderyhmää, jonka täytyy vakuuttua murteen aitoudesta. Ei-kielitieteilijöiden kuvaukset eivät monilta osin vastaa dialektologien tekemiä hahmotuksia murrerajoista ja -piirteistä (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016a: 85), mutta juuri kieliyhteisön itsensä määrittelemät normit ovat todellisuudessa niitä, jotka

luovat kognitiivista kielitodellisuutta (Niedzielski & Preston 2000: 42–43). Kansan kielikäsitusten tutkiminen on tärkeää, sillä ne ovat osaltaan vaikuttamassa puhujien kielenkäyttöön ja kielen muutokseen. Murretietoisuuden tutkiminen voi paljastaa esimerkiksi, miten tiettyjen kielenpiirteiden ja niiden ilmaisemien merkitysten tiedostaminen on yhteydessä murreilmiöiden väistymiseen. (Kurki 2007: 156; Palander 2011: 11, 19; ks. myös Preston 2016.)

Ei-kielitetielijät tarkastelevat murteita yhtäältä omista subjektiivisista lähtökohdistaan ja toisaalta yhteisöllisesti jaettujen kulttuuristen näkemysten kautta (Piippo ym. 2016a: 90). Murteet ovat sekä yksilöllisiä että jaettuja konstruktioita, ja niiden autenttisuutta tulkitaan näitä konstruktioita vasten. Kiinnostava kysymys on, ovatko autenttisuuden kriteerit samat puhutulle ja kirjoitetulle murteelle. Puhuttua murretta kohtaan kuulee usein esitettävän tunnepitoisiakin mielipiteitä esimerkiksi tiettyjen murrepiirteiden ”virheellisyydestä” tai ”vääryydestä”. Se, kuinka suoraviivaisesti samat asenteet näkyvät kirjoitetun murteen kohdalla, tuo murreasennetutkimukseen uutta näkökulmaa murteen konstruktioiden rakentumisesta.

Tutkimukseni rajauksena ovat peräpohjalaismurteet ja aineistona kaksi niitä hyödyntävää romaania, Katja Ketun *Kättilö* ja Rosa Liksommin *Everstinna*. Tutkimuksessani keskityn vertailemaan kielenkäyttäjien näistä kahdesta kaunokirjallisesta teoksesta tekemiä murrehavaintoja. Peräpohjalaismurteet ovat kiinnostava tutkimuskohde, sillä murrealueena ne ovat jääneet monelle eteläisemmässä Suomessa asuvalle vieraaksi (ks. esim. Mielikäinen & Palander 2014: 109, 182). Niille tyypillisistä murrepiirteistä osataan yleensä mainita vain pohjalaismurteille ominainen jälkitavuissa säilynyt *h*, eikä senkään oikeita paikkoja eroteta vääristä. Murretta puhuville juuri *h*:n variaatio puolestaan erottaa alueen alamurteet toisistaan, ja oikeat paikat tunnistetaan ainakin puheessa intuitiivisesti. (Vaattovaara 2009: 71–72; Piippo ym. 2016a: 88–89). Tutkimuksessani selvitän, missä määrin sama pitää paikkansa kirjoitetun kielen kohdalla ja kuinka paljon murretta tunteviltakin lukijoilta menee kirjallisuudessa läpi väärä *h*:n paikkoja ja muita murteeseen kuulumattomia piirteitä.

Havainnot, joita kielenkäyttäjät peräpohjalaismurteilla kirjoitetuista teoksista tekevät, kertovat paitsi yksittäisten kielenpiirteiden merkityksestä myös siitä, millaisena konstruktiona peräpohjalainen murre nähdään. Vaikutelma autenttisesta murteesta, onnistunut murteen illuusio, on yksittäisiä piirteitä laajempi kokonaisuus (ks. esim. Tiittula & Nuolijärvi 2013: 36). Kieliyhteisöjen ja kielen muutokset näkyvät kaunokirjallisuudessa, ja kaunokirjallisuus myös osaltaan vaikuttaa niihin (mts. 12). Siten kaunokirjallisuus tarjoaa keinon sekä puhutun ja kirjoitetun murteen suhteen tarkasteluun että murteeseen yhteisöllisenä ja yksilöllisenä konstruktiona. Kaunokirjallisuudessa murre on lähtökohteisestikin kirjailijan rakentamaa illuusiota, jolloin myös murteen kuviteltu luonne korostuu.

1.2 *Kättilö ja Everstinna*

Tutkimuksen pohjaksi valitsemani teokset ovat Katja Ketun vuonna 2011 WSOY:n julkaisema romaani *Kättilö* ja Rosa Liksomin vuonna 2017 Like-kustannuksen julkaisema *Everstinna*. Tärkeimpänä valintaperusteena oli teosten vertailukelpoisuus: kumpikin romaaneista on ilmestynyt 2010-luvulla, ne ovat tunnettujen suomalaisten kirjailijoiden kirjoittamia ja niissä hyödynnetään peräpohjalaista murretta. Lisäksi molempien teosten tapahtumat sijoittuvat toisen maailmansodan aikaiseen Pohjois-Suomeen ja kuvaavat siten murretta samalla alueella samana ajankohtana.

Katja Kettu (s. 1978) on syntynyt Rovaniemellä, opiskellut Turussa ja Tampereella ja työskennellyt Tallinnassa ja Lontoossa ennen muuttamistaan Helsinkiin. Hänen teostensa kieltä on kuvailtu omaperäiseksi yhdistelmäksi pohjoista murretta ja reheviä uudissanoja. Kettu on saanut teoksistaan useita kirjallisuuspalkintoja, ja etenkin vuonna 2011 julkaistu romaani *Kättilö* on herättänyt kiinnostusta ulkomaita myöten. *Kättilö* kertoo kättilönä työskentelevän suomalaisnaisen ja SS-upseerin rakkaustarinan, joka sijoittuu Petsamoon, Jäämerelle ja Titovkan vankileirille Lapin sodan aikana. (Vierola 2012: 52–53, 56–57.)

Rosa Liksom (s. 1958) on kotoisin Ylitorniolta ja asuu nykyään Helsingissä. Liksom tunnetaan kuvataiteilijana ja kirjailijana, joka aloitti kirjailijanuransa sekä Helsingin slangilla että pohjoisen murteella leikittelevillä novelleilla. (Kivilaakso 2003: 163–164.) Liksom voitti Finlandia-palkinnon vuonna 2011 romaanillaan *Hytti nro 6*, mutta yhtenä hänen onnistuneimmista romaaneistaan on pidetty myös vuonna 2017 julkaistua *Everstinnaa*. *Everstinna* on selviytymistarina, jossa kirjan päähenkilö elää miehensä Everstin fyysisen ja henkisen alistamisen alaisena. Perhekuvauksen taustalla on 1930-luvun Suomessa nouseva fasismiaate ja tasapainoilu Neuvostoliiton ja natsi-Saksan välillä. Tarina perustuu löyhästi lappilaisen kirjailijan Annikki Kariniemen elämään. (Talvensaari 2017.)

Sekä *Everstinnassa* että *Kättilössä* korostetaan tapahtumien sijoittumista pohjoiseen murteen avulla. *Kättilössä* murre näkyy henkilöhahmojen välisessä dialogissa, ja kerronta muuten on pääosin yleiskielistä:

- Tehet sie minule seppelhen?

- Voin mie tehdä, lupasit ja tarkastelit huonetta silmät unesta sameina: - Meilä oli muuten kotona tuommonen samanlainen arkkku.

Vilkaisin kurbitsimaalattua arkkua, joka näytti vähän liian hienolta tähän mökkiin. Aioin jo kysyä jotakin, mutta kun käännyin puoleesi, olit jo nukahtanut.

Everstinnassa murretta hyödynnetään laajemmin. Teos on kirjoitettu monologimuotoon, ja siitä puuttuvat kokonaan suorat sitaatit. Kerronnassa on kuitenkin referointia, jonka keinoin se sisältää epäsuoria repliikeiksi hahmottuvia vuorosanoja, joiden perusteella romaanien dialogia on mahdollista vertailla keskenään:

Tesiree tutki minua silmilänsä oikein tarkoin ja nyrpisteli. Se kysyi ivalisela äänelä, että kenen tyär sie olet. Sanoin että minun isävainaa oli Everstin vanhempi jääkäritoveri. Tesiree nyökkäsi pikkusen päätänsä ja huokasi tympään-tyhneenä vilken liten satan. Mie en tieny miten päin minun olis pitäny olla.

Teosten välillä on eroja myös siinä, minkä kielenpiirteiden avulla murteen illuusiota luodaan. Esimerkiksi monikon kolmannen persoonan verbitaivutus on *Everstinnassa* muotoa *emmä, lähemä, ossaama*, kun taas *Kätilössä* verbi taipuu yleiskielen mukaan *emme*. Muun muassa svaavokaalia (*helevetti*) esiintyy puolestaan ainoastaan *Kätilössä*. Selkeä romaaneita yhdistävä piirre on jälkitavujen *h:n* käyttäminen, mutta piirrettä käytetään eri yhteyksissä ja eri muodoissaan: *Everstinnassa* esimerkiksi *kattohmaan, helhmaan* ja *Kätilössä* puolestaan *mithän, tapethan, aikojahan*. Esittelen teosten eri kielenpiirteitä tarkemmin analyysiluvun 4.1 yhteydessä.

1.3 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tavoitteena on kartoittaa kielenkäyttäjien kaunokirjallisuudesta tekemiä murrehavain- toja ja selvittää edellä esiteltyjen kahden romaanin avulla, miten kirjoitettuun murteeseen ja sen autenttisuuteen suhtaudutaan. Tarkemmat tutkimuskysymykset ovat:

1. Millaisten murrepiirteiden mielletään tuottavan murteen illuusiota kaunokirjallisuudessa ja miten alueellinen tausta on yhteydessä murteesta tehtyihin havaintoihin?
2. Miten kaunokirjallisten teosten murteen autenttisuuteen tai siitä poikkeamiseen suhtaudutaan?
3. Miten teosten lukeminen on yhteydessä kokemuksiin niissä käytetyn murteen autenttisuudesta?

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen avulla keskityn siihen, mihin kielenpiirteisiin kielenkäyttäjien huomio *Kätilöstä* ja *Everstinnasta* poimituissa tekstikatkelmissä kiinnittyy. Vertailen havain- toja sekä teosten välillä että vastaajaryhmittäin, ennen kaikkea Lapin maakunnasta (peräpohjalaismurtei- den alueelta) kotoisin olevien ja muualta Suomesta kotoisin olevien vastaajien välillä. Tarkoituksena

on hahmottaa, mistä murteen illuusio eli kirjallisuuden välittämä vaikutelma murteella puhuvasta ihmisestä (ks. Kalliokoski 1998: 184) kielenkäyttäjien näkökulmasta katsottuna koostuu. Samalla selvitän, millaisia asenteita yksittäisten murrepiirteiden kirjallista käyttöä kohtaan kohdistuu.

Toiseksi tutkin, millaisen kokonaisvaikutelman kielenkäyttäjät saavat murteesta: missä määrin romaaneissa käytetty murre on *ymmärrettävää, voimakasta, tunnistettavaa, uskottavaa* ja *miellyttävää*. Jaotteluni perustuu Mielikäisen ja Palanderin metatutkimuksessa *Miten suomalaiset puhuvat murteista?* (2014) hahmottelemiin kategorioihin (mts. 79–106) ei-kielitieteilijöille tyypillisistä murreluonnehdinnoista. Ymmärrettävyys, voimakkuus, tunnistettavuus, uskottavuus ja miellyttävyys liittyvät kaikki murteen autenttisuuteen, jolla viitataan siihen, kuinka teoksissa käytetty murre onnistuu vakuuttamaan lukijansa aitoudellaan. Autenttisuutta on perinteisesti pidetty sosiolingvistisen tutkimuksen lähtökohtana (ks. Bucholtz 2003), ja kaunokirjallisuudessa käytetylle murteelle se on voinut olla jopa vaatimus (Kalliokoski 1998: 187). Selvitän, millaisia arvioita teosten murteen autenttisuudesta esitetään ja miten asenteet eroavat yhtäältä teosten ja toisaalta vastaajien välillä.

Tutkin myös, kuinka tärkeä kriteeri autenttisuus kaunokirjallisuuden lukijoille on. Kolmannen tutkimuskysymyksen kautta keskityn tarkastelemaan lukukokemuksen yhteyttä murteen havainnointiin ja arvioimiseen eli sitä, miten romaanit lukeneiden kielenkäyttäjien asenteet eroavat niiden kielenkäyttäjien asenteista, jotka eivät ole lukeneet teoksia kokonaisuudessaan. Samalla sivuan sitä, miten murteella kirjoitettuun kaunokirjallisuuteen yleisesti suhtaudutaan ja mitä merkityksiä murteen käytölle kirjallisuudessa annetaan.

Seuraavassa luvussa 2 esittelen lomakekyselyn avulla kerätyn tutkimusaineistoni ja sen analyysissä käyttämäni menetelmät. Luvussa 3 esittelen tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen ja luvussa 4 analysoin aineistoani. Lopuksi luvussa 5 kokoan tulokset yhteen ja erittelen niiden merkittävyyttä ja jatkotutkimusmahdollisuuksia.

2 TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄT

2.1 Tutkimusaineisto ja sen keruu

Tutkimusaineistoni koostuu 48 vastauksesta laatimaani kyselylomakkeeseen. Tutkielman liitemateriaalissa olen esitellyt kyselylomakkeen (liite 2) sekä vastaajien suostuttelua ja informoimista varten laaditut saatesanat (liite 1). Toteutin kyselyn keväällä 2020 Tampereen yliopiston tarjoaman e-lomakkepalvelun avulla. Ennen varsinaista kyselyä teitin pilottikyselyn, johon sain vastaukset seitsemältä tutkimuksen kohderyhmään kuuluvalta henkilöltä. Lopullisen lomakkeen muokkasin pilottikyselyn pohjalta.

Kysely oli auki 3.4.2020–19.4.2020. Levitykseen hyödynsin kahta Facebook- ja yhtä Goodreads-verkkosivuston ryhmää. Facebook-ryhmä *Rennommat kirjallisuuden ystävät* (noin 3600 jäsentä) on perustettu kirjallisuuskeskustelua varten, kuten myös kirjojen sosiaalisen luettelointiin perustuva Goodreads-verkkosivusto ja sen ryhmä *Suomi Finland* (noin 2300 jäsentä). Kyseisistä ryhmistä arvelin kyselyn tavoittavan vastaajia, jotka olivat lukeneet valituista teoksista toisen tai molemmat. Koska ryhmät ovat laajoja ja ylläpitäjille lähetettävän liittymispyynnön kautta kaikille avoimia, tavoitti kysely tarkoitettusti eri-ikäisiä ja -taustaisia lukijoita eri puolilta Suomea (vastaajien profiilista tarkemmin ks. lukua 2.1.3).

Toiseksi Facebook-ryhmäksi valikoitui *Vistot nakut ja kolot knapsut* (noin 5000 jäsentä), jonka huumoripitoisissa julkaisuissa hyödynnetään runsaasti peräpohjalaisiin murteisiin kuuluvaa Tornionlaakson murretta. Ryhmän avulla pyrin saamaan kyselyyn lisää pohjoisesta kotoisin olevia vastaajia, joilla on tapana kiinnittää huomiota murteeseen ja sen kirjallisen ilmaisun keinoihin. Tarkoituksena oli myös saada vertailtavaksi sellaisiakin vastaajia, jotka eivät etukäteen olleet lukeneet Kättilöä tai Everstinnaa tai kumpaakaan, sillä kyselyyn osallistuminen ei edellyttänyt aiempaa kokemusta teoksista. Korostin tätä sekä ryhmiin kirjoittamieni julkaisujen (ks. liite 1) että varsinaisen lomakkeen (ks. liite 2) saatesanoissa.

Varmistin ryhmien ylläpitäjiltä luvan kyselyn levittämiseen ennen linkin jakamista. Muistutin lomakkeesta ryhmissä vielä noin viikon kuluttua sen avaamisesta, ja lopulta vastauksia kertyi noin kahden viikon aikana siis yhteensä 48 vastaajalta. Laadullisessa tutkimuksessa, jossa tarkoituksena ei lähtökohtaisesti ole tuottaa laajoja tilastollisia yleistyksiä (Eskola & Suoranta 2014: 45–46), tämä on riittävä määrä tutkimusaineistoa.

2.1.1 Kyselylomake aineistonkeruumetodina

Kansandialektologian parissa perinteisesti käytettyjä aineistonkeruumenetelmiä ovat muun muassa nauhoitetut haastattelut ja keskustelut, itseraportoinnit ja informanttien piirtämät mentaalikartat. Tutkimuksissa on hyödynnetty myös imitaatioita, kuuntelutestejä sekä erilaisia murrekirjoitelmia ja -käännöksiä. Yksi tapa kerätä aineistoa ovat kirjalliset kyselyt. Kyselylomakkeita voidaan käyttää etenkin silloin, kun tutkimukseen toivotaan laajahkoa aineistoa, ja erityisesti sähköiset kyselyt tuottavat usein pitkiä, merkkimäärältään rajoittamattomia ja paperisia kyselyjä perustellumpia vastauksia. (Mielikäinen & Palander 2014: 21–25; Preston 1999a: xxxiv–xxxv.) Tässä tutkimuksessa nimenomaan sähköinen kyselylomake osoittautui levitettävyydeltään käytännölliseksi tavaksi kerätä tutkimusaineisto.

Suomessa kyselyjä on käytetty murreasenteiden tutkimiseen ensimmäisen kerran 1980-luvulla, jolloin Leena Salomaa (1981) keräsi postikyselyn avulla arvioita litteroiduista Turun puhekielen näytteistä. Verrattuna kuuntelutesteihin Salomaa mainitsee kirjallisen kyselyn eduksi yhdenmukaisuuden, tavoitettavuuden, taloudellisuuden, haastattelijan vaikutuksen minimoinnin ja paralingvististen muuttujien, kuten puhujan äänen, puuttumisen (mts. 52–53, 55). Hän ei ota kantaa siihen, että puheesta kirjoitukseksi muokattua murretta voi olla hankala lukea. Tässä tutkimuksessa, jossa kohde on alun alkaenkin kirjoitettu murre puheesta litteroidun sijaan, on kyselyn murrenäytteitä lähtökohtaisesti helpompi ymmärtää, sillä tekstien murrepiirrevalikoima on rajallinen ja tarkoitettu luettavaksi.

Alasen mukaan (2011: 147–148) kysely sopii aineistonkeruutavaksi erityisesti tutkimuksissa, joissa kerätään vastaajien kokemuksia jostain aiemmin jo tutkitusta aiheesta. Tällöin kysely tulee rakentaa aiemman tiedon ja olemassa olevien kyselylomakkeiden pohjalle. Metodi soveltuu myös ennestään tutkimattomien ilmiöiden kartoittamiseen, kun kyselyyn sisällytetään avoimia kysymyksiä laadullista analyysia varten. (Mp.) Vaikka suomalaisessa kansanlingvistiikassa ei ole tutkittu kielenkäyttäjien havaintoja peräpohjalaismurteisesta kaunokirjallisuudesta, olen tutkimukseni kyselyn laadinnassa hyödyntänyt aiempaa kansanlingvististä tutkimusta. Suljettujen kysymysten laadinnassa olen tukeutunut etenkin Mielikäisen ja Palanderin metatutkimukseen (2014) suomalaisten murrekuvauksista. Palaan kysymyksiin yksityiskohtaisemmin analyysiluvun 4.2 yhteydessä, mutta seuraavaksi esittelen yleisiä kyselylomakkeen rakentamisessa huomionarvoisia seikkoja ja niiden osalta tekemiäni ratkaisuja.

2.1.2 Kyselylomake tässä tutkimuksessa

Laatimani kyselylomake (ks. liite 2) sisälsi yhteensä 16 kysymystä. Lomake koostui viidestä osiosta, joista kaikille vastaajille pakollisia oli kolme: Ensimmäisessä osiossa selvitettiin vastaajien havain- toja kyselyyn liitetystä *Kättilön* tekstikatkelmista ja kolmannessa osiossa *Everstinnan* tekstikatkel- mista. Viimeinen osio selvitti vastaajien taustatietoja (ks. tarkemmin lukua 2.1.3). Järjestyksessä toi- nen ja neljäs osio oli tarkoitettu teokset lukeneille vastaajille, ja niissä kartoitettiin kirjojen lukemisen aikana syntyneitä kokemuksia ja mielikuvia. Nämä osiot oli lomakejärjestelmässä piilotettu niiltä vastaajilta, jotka olivat ilmoittaneet, etteivät olleet lukeneet teoksia.

Kyselyn ensimmäisessä ja kolmannessa osiossa oli kummassakin kaksi peräpohjalaisella mur- teella kirjoitettua lyhyttä tekstikatkelmaa. Ensimmäisen osion katkelmat olivat Katja Ketun romaa- nista *Kättilö* ja kolmannen osion Rosa Liksomien romaanista *Everstinna*, joiden valintaa tutkimuksessa käytetyiksi teoksiksi olen perustellut luvussa 1.2. Mukautin katkelmat kyselyyn sopiviksi niin, että lyhensin *Kättilön* otteita ja paransin *Everstinnan* otteiden luettavuutta muokkaamalla niiden rivitystä paremmin repliikkimuotoon sopivaksi. Näin katkelmat olivat teosten välillä vertailukelpoisia eivätkä uuvuttaneet vastaajia pituudellaan. Valitsin katkelmat sillä ajatuksella, että ne tuovat esiin monipuoli- sesti teosten murrepiirteitä ja eroja niiden ilmaisemisessa.

Kysely sisälsi sekä avoimia että suljettuja asennekysymyksiä. Suljetuissa kysymyksissä hyö- dynsin Osgoodin semanttista differentiaaliasteikkoa (ks. liitteestä 2 kysymykset 3 ja 9) ja Likertin asteikkoa (ks. kysymykset 5 ja 11). Likert-asteikolla selvitin teokset lukeneiden vastaajien lukukoke- muksia *Everstinnasta* ja/tai *Kättilöstä* kymmenellä väittämällä, jotka kartoittivat samoja ominaisuuksia eri tavoin muotoiltuna, esimerkiksi ”Teoksen kieli oli neutraalia” / ”Teos oli vahvasti murteelli- nen”. Samaa ominaisuutta kuvaavat väittämät eivät sijainneet lomakkeella peräkkäin. Näin tulokset eivät riipu yhdelle väittämälle annetuista vastauksista, ja niiden reliabiliteetti ja valideetti kasvavat (Alanen 2011: 150). Samaten lomakkeen Osgoodin asteikon seitsemänportaisissa kysymyksissä sa- maa teemaa mitattiin eri adjektiivipareilla, kuten *ymmärrettävä – vaikeasti ymmärrettävä* sekä *vai- kealukuinen – helppolukuinen*. Adjektiiviparien positiivisten ja negatiivisten ääripäiden puolet lo- makkeella vaihtelivat. Sekä Osgoodin että Likertin asteikkojen eri kohtien oletan mittaavan eri omi- naisuuksia, joita esittelen luvussa 4.2.

Suljettujen kysymysten yhteydessä vastaajilla oli mahdollisuus tarkentaa tai perustella vastauk- siaan avoimiin kenttiin. Lomake sisälsi myös avoimia kysymyksiä, joissa vastaajia pyydettiin kerto- maan lukuhavainnoistaan tai -kokemuksistaan omin sanoin. Niiden tarkoituksena oli antaa vastaajille mahdollisuus irtautua kyselyn laatijan luomista esimerkeistä ja kuvata näkemyksiään vapaammin (ks.

Raukko 2002: 359). Esimerkiksi kysymyksessä 2 kysyttiin: ”Millaisiin asioihin huomiosi kiinnittyy katkelmissa? Anna tarvittaessa esimerkkejä teksteistä.” Kysymysten muotoilut oli tarkoituksella jätetty mahdollisimman avoimiksi, jolloin vastaajat saattoivat mainita yllättäviäkin asioita, joita tutkimuksessa ei etukäteen osattu ottaa huomioon (ks. Alanen 2011: 151).

Avoimet, vastaajien havaintoja yleisellä tasolla kartoittavat kysymykset sijoituivat lomakkeella ennen suljettuja kysymyksiä, joissa kategoriat olivat tutkijan ennalta asettamia. Eri kysymystyyppien täyttäjärjestyksellä on kyselytutkimuksessa väliä, jotta kysymykset eivät vaikuta toisiinsa (Vanhatalo 2002: 332, 346). Kysely alkoi romaaneista poimituilla tekstikatkelmilla, mikä saattoi vaikuttaa romaanit lukeneiden muistikuviiin lomakkeen toisessa ja neljännessä osiossa. Tällainen sijoittelu oli kuitenkin tarpeellinen, sillä katkelmat myös herättelivät lukemisen aikana syntyneitä muistoja ja mahdollistivat kyselyyn vastaamisen ilman teosten lukemista.

Kysymysten muotoilussa kiinnitin huomiota myös siihen, etteivät ne ohjailisi osallistujien havaintoja liikaa (ks. Alanen 2011: 160). Tarkoituksena oli kerätä mahdollisimman aitoja havaintoja vastaajien todellisista lukukokemuksista. Koska lukija ei kaunokirjalliseen teokseen syventyessään todennäköisesti keskity murteen yksityiskohtaisiin ilmaisutapoihin, täytyi kysymysten ohjailta vastaajia murrehavaintojen suuntaan – kuitenkin niin hienovaraisesti, ettei kokemusten autenttisuus asetu kyseenalaiseksi. Tästä syystä välttelin esimerkiksi kielimuotojen ja kielenpiirteiden nimitysten käyttöä. Samalla lomakkeessa vältyttiin siltä vaaralta, että vastaajat olisivat perustaneet vastauksensa kyselyn eri kohdista löytämiensä kielimuotojen ja kielenpiirteiden kuvailulle (Mielikäinen & Palander 2002: 89).

Kysymyksissä korostettiin, että vastaukset perustuvat vastaajien mielikuviin ja henkilökohtaisiin lukukokemuksiin, eikä oikeita tai väriä vastauksia siten ole. Vastaajilla oli kyselyn lopussa mahdollisuus kommentoida kyselyä tai antaa siitä palautetta. Suuri osa tähän avoimeen kenttään tulleista kommentteista liittyi kyselyn aiheeseen ja on sisällytetty osaksi analysoitavaa aineistoa, mutta vastauksissa esitettiin myös kiinnostusta tutkimustuloksia kohtaan ja kommentoitiin kyselyn tarpeellisuutta. Aihe koettiin lukijoiden keskuudessa tärkeäksi, kuten eräs vastaaja toteaa: ”Hyvä, että murteen roolia kaunokirjallisuudessa pohditaan kunnolla.”

2.1.3 Vastaajien profiili

Kuten edellä jo ilmeni, kyselylomakkeen viimeisessä osiossa vastaajilta tiedusteltiin taustatietoja, joilla arvelin olevan merkitystä vastausten tulkinnassa. Taustatiedoissa kysyttiin vastaajien ikää, kotimaakuntaa ja -paikkakuntaa sekä sitä, ovatko he asuneet Lapin maakunnan alueella. Ainoastaan

kysymys paikkakunnasta oli vapaaehtoinen ja avoin. Muut kysymyksistä olivat suljettuja, pudotusvalikollisia kysymyksiä (ks. tarkemmin liitteestä 2 kysymykset 13–15).

Analyysiluvussa 4 käytän vastaajakoodeja (ks. taulukot 1 ja 2) avointen vastausten taustalla olevien vastaajien yksilöimiseen. Vastaajakoodeihin on tiivistetty lomakkeella kysytyistä taustatiedoista analyysin kannalta merkittävimmät. Vastaajat on numeroitu juoksevilla numeroinnilla, jota yksilöllisen vastaajakoodin ensimmäinen numero (**26/L3**, **47/KP0**) kuvaa. Taustatiedoista koodijärjestelmässä on huomioitu vastaajan kotimaakunta (26/L3, 47/KP0) sekä mahdollinen Lapissa asuttu aika vuosina (26/L3, 47/KP0). Koodien tarkemmat selitykset on kuvattu alla taulukoissa 1 ja 2. Esimerkiksi vastaaja 26/L3 on koodijärjestelmän mukaan siis oman näkemyksensä mukaan kotoisin Lapista, asunut Lapin alueella 10–20 vuotta ja järjestysnumeroltaan 26. lomakkeen täyttänyt vastaaja. Järjestysnumeroltaan 47. vastaaja 47/KP0 on puolestaan kotoisin Keski-Pohjanmaalta eikä ole asunut Lapissa.

Taulukot 1 ja 2. Maakuntakoodit ja Lapissa asutun ajan koodit selityksineen.

Maakuntakoodi	Maakunta
ES	Etelä-Savo
K	Kainuu
KM	Kanta-Häme
KP	Keski-Pohjanmaa
KS	Keski-Suomi
L	Lappi
P	Pirkanmaa
PK	Pohjois-Karjala
PH	Päijät-Häme
U	Uusimaa
EOS	En osaa sanoa

Lapissa asutun ajan koodi	Lapissa asuttu aika vuosina
0	0
1	0–5
2	5–10
3	10–20
4	20–30
5	30–40
6	40–50
7	yli 50

Vastaajakoodeissa ei ole huomioitu vastaajien ikää, sillä en analyysissäni vertaile vastauksia ikäryhmittäin. Ikää kuitenkin tiedusteltiin lomakkeella kysymyksessä 13, jossa vastaajat saivat valita, mitä esitetyistä kahdeksasta ikäryhmästä edustavat. Yksikään vastaajista ei ilmoittanut edustavansa nuorinta ikäryhmää, 15–20-vuotiaita. Muihin ikäryhmiin vastaajat jakaantuivat seuraavasti: 21–25-vuotiaita vastaajia oli 1, 26–30-vuotiaita 3, 31–40-vuotiaita 7, 41–50-vuotiaita 12, 51–60-vuotiaita

10, 61–70-vuotiaita 10 ja yli 70-vuotiaita 5. Eniten vastaajia oli siis 41–50-vuotiaiden ikäryhmässä, ja vastaajien keski-ikä oli suhteellisen korkea. Tällä voi olla vaikutusta tutkimuksessa saatuihin tuloksiin.

Vastaajakooodeissa on sen sijaan hyödynnetty tietoa vastaajien kotipaikkakunnista. Lomakkeen kysymyksissä 14.A ja 14.B vastaajien kotipaikkaa tiedusteltiin maakunnan ja paikkakunnan tarkkuudella. Kysymykset oli muotoiltu muotoon ”Mistä päin Suomea / miltä paikkakunnalta olet tai **tunnet olevasi** kotoisin?”, sillä yksilön henkilökohtainen alueellinen identiteetti ei välttämättä suoraan vastaa virallista kotikuntaa tai -maakuntaa (ks. Paasi 1986: 34–39). Myös osa vastaajista kiinnitti huomiota kotipaikan määrittelyn hankaluuteen: yksi kertoo asuvansa Turussa mutta syntyneensä Kittilässä (6/V54), toinen mainitsee kotipaikkakunnakseen Joensuun mutta lisää ”jymähtäneensä Kuopioon” (22/PK3). Eräs vastaaja puolestaan ilmoittaa kotimaakunnakseen Pohjois-Pohjanmaan mutta kotipaikkakunnakseen Tornion (7/L4), ja samankaltaista lomakkeessa määriteltyjen vastausvaihtoehtojen kyseenalaistamista näkyy toisessa kotipaikkakuntavastauksessa: ”Torniosta, mutta se ei ole Lappia!” (31/L6). Lapin alueen sisällä onkin käytetty muun muassa käsitteitä Peräpohjola (eteläinen Lappi), Koillismaa (Kuusamo, Posio, Pudasjärvi, Taivalkoski) ja Länsipohja (läntinen Lappi) kuvaamaan sen eri maantieteellisiä osia. Ennen vuoden 1983 Lapin läänin perustamista ja osin sen jälkeenkin esimerkiksi Lappi ja Peräpohjola on hahmotettu eri maakunniksi. (Paasi 1986: 180, 182.) Varsinkin Tornionjokilaakson alueen asukkaille on tyypillistä samaistua enemmän Tornionlaakson alueeseen kuin koko Lappiin tai edes omaan kotikuntaan (Vaattovaara 2009: 240).

Tässä tutkimuksessa olen nykyisten maakuntarajojen mukaan päätenyt käyttämään käsitettä Lappi kuvaamaan aluetta, johon kaikki edellä mainitut kuuluvat. Täten olen lukenut myös Tornion osaksi Lapin maakuntaa. Ratkaisua tukee se, että murremaantieteellisesti Tornionlaakso lukeutuu muiden Lapin maakunnan osien tavoin peräpohjalaismurteisiin, tarkemmin niiden Tornion murteiden alaryhmään (ks. Mantila 1992, Vaattovaara 2009). Olen lisäksi yhdistänyt kotipaikkakunnaksi ilmoitetun Karungin osaksi Torniota¹.

Vastaajien ilmoittamat kotipaikat käyvät maakunnittain ja paikkakunnittain ilmi tutkielman liitemateriaalin liitteestä 3. Vastaajista kaikkiaan 24 eli puolet tuntee olevansa kotoisin Lapista. Toiseksi eniten vastaajia on Keski-Suomesta ja Uudeltamaalta, joista molemmista on 4 vastaajaa. Keski-Pohjanmaalta, Pirkanmaalta sekä Pohjois-Karjalasta on kustakin 3 vastaajaa, Kanta-Hämeestä 2 ja Etelä-

¹ Suomen Karungin kunta liitettiin osaksi Torniota vuonna 1973 (Lyytikäinen, Rekunen & Yli-Paavola 2013: 359).

Savosta, Kainuusta, Päijät-Hämeestä sekä Varsinais-Suomesta kustakin 1. Yksi vastaajista valitsi kotimaakuntakysymykseen vastausvaihtoehdon ”En osaa sanoa.” Paikkakunnittain tarkasteltuna vastauksissa korostuu Tornio, josta on kaiken kaikkiaan 10 vastaajaa. Näin suuri suhteellinen osuus johdetaan todennäköisesti siitä, että yhtenä levityskanavana käytetty Facebookin *Vistot nakut ja kolot knapsut* -ryhmä on alun perin perustettu Tornionjokilaakson murteen käyttöön, ja ryhmän jäsenenä on paljon torniolaisia.

Iän ja kotipaikan lisäksi lomakkeella kysyttiin asumista Lapin maakunnan alueella vuosina. Tieto on huomioitu myös vastaajakoodeissa. Vastaajista 18 ei ole asunut Lapissa lainkaan. 0–5 vuotta asuneita vastaajia oli 2, 5–10 vuotta asuneita 1 ja 10–20 vuotta asuneita 10, mikä oli toistuvimmin annetuista vastauksista. 20–30 vuotta Lapissa asuneita oli 3, 30–40 vuotta asuneita 1, 40–50 vuotta asuneita 5 ja yli 50 vuotta asuneita 8. Vastauksissa näkyy jälleen kotipaikkakokemuksen moniulotteisuus: 24 vastaajaa tunsivat olevansa kotoisin Lapista, mutta 30 vastaajaa on kuitenkin jossain vaiheessa elämänsä asunut Lapin alueella. Kyselyssä ei otettu huomioon tarkempaa vastaajien asumishistoriaa tai yhteyksiä peräpohjalaisten murteiden alueelle, joskin muutama vastaajista avasi taustojaan omaloitteisesti kyselyn loppuun sijoitetussa avoimessa kentässä, jossa oli mahdollista kommentoida kyselyä tai tutkimusta. Vastaajat toivat kentässä esiin pohjoiseen sijoittuvia sukulaissuhteitaan, vuosittaisia matkoja entiselle kotiseudulle ja murretuntemustaan.

Demografisten tietojen ohella vastaajat on tässä tutkimuksessa jaettu ryhmiin sen mukaan, olivatko he lukeneet käsittelyssä olevat kaunokirjalliset teokset. Tavoitteena oli kolmannen tutkimuskysymyksen mukaan vertailla, miten teosten lukeminen on yhteydessä kokemuksiin niissä käytetyn murteen autenttisuudesta. Teokset lukeneet vastaajat saivat lomakkeella vastattavakseen enemmän kysymyksiä. Lukukokemus saattaa lisäksi vaikuttaa vastausten välisiin eroihin myös kaikille vastaajille yhteisissä kysymyksissä. Kaikkiaan 23 vastaajaa ilmoitti lukeneensa Katja Ketun *Kätilön*, ja Rosa Liksomin *Everstinnan* lukeneita oli niin ikään 23. Näiden vastaajien joukosta 16 oli lukenut molemmat teokset. 18 vastaajaa ei ollut lukenut teoksista kumpaakaan. Taulukosta 3 käy ilmi kunkin teoksen lukeneiden vastaajien lukumäärä ja ajankohta, jolloin teokset on luettu.

Taulukko 3. Kyselyn teokset lukeneiden vastaajien lukumäärä ja lukemisajankohta (N=48).

Oletko lukenut teoksen?	<i>Kättilö</i>	<i>Everstinna</i>
Ei, en ole lukenut.	25	25
Kyllä, olen parhaillaan lukemassa.	0	0
Kyllä, olen lukenut 0–6 kuukautta sitten.	1	8
Kyllä, olen lukenut 6–12 kuukautta sitten.	3	6
Kyllä, olen lukenut 1–2 vuotta sitten.	7	7
Kyllä, olen lukenut yli 2 vuotta sitten.	9	1
Kyllä, olen lukenut, mutta en ole varma, milloin.	3	1

Koska kysely käsitteli peräpohjalaisilla murteilla kirjoitettuja teoksia, oli odotettavissa, että vastaajiksi päätyi kyseisten murteiden puhuma-alueelta kotoisin olevia henkilöitä. Sikäli otos ei edusta suomalaisten näkemyksiä kattavasti. Vastaajiksi karttui ja tarkoituksellisesti kerättiin myös erityisesti kaunokirjallisuutta aktiivisesti lukevia ihmisiä. Tämän aineiston pohjalta tehtäviä päätelmiä ei siten voi yleistää edustamaan suomalaisten ajatuksia murteen kaunokirjallisesta käytöstä yleisesti, vaan tulokset rajautuvat lähinnä kaunokirjallisuutta harrastavien näkemyksiin.

2.2 Aineiston analyysi

Aineistoni analyysi on luonteeltaan teoriaohjaavaa. Tuomen ja Sarajärven mukaan (2018: 81–82) teoriaohjaavuus tarkoittaa sitä, että teoria auttaa suuntaamaan analyysia muttei ohjaa sitä suoraan. Analyysiyksiköt nousevat aineistosta, mutta analyysissa yhdistellään niitä valmiisiin malleihin ja tutkimuksen teoreettiseen viitekehykseen (mp). Tutkimuksessani olen hyödyntänyt teoriaa kyselyn kysymysten laadinnassa, ja suhteutan päätelmiäni aiempaan aiheesta tutkittuun tietoon myös tulkitesani aineistoa.

Analysoin aineistoa sekä laadullisen sisällönanalyysin avulla että määrällisesti. Määrällisiä menetelmiä käytän tarkastellessani Osgoodin ja Likertin asteikkojen suljettuja kysymyksiä. Avointen vastausten tarkastelussa käytän analyysimetodina sisällönanalyysia, joka on tyypillinen laadullisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmä. Metodina se on väljä ja mahdollistaa monenlaiset analyysissa tehtävät ratkaisut sekä monipuolisten aineistojen käsittelyn. Sisällönanalyysin tarkoituksena on aineistoa järjestelmällisesti analysoimalla tuottaa tiivis ja systemaattinen kuvaus tutkitusta ilmiöstä. (Tuomi & Sarajärvi 2018: 78, 87.)

Aloitin analyysiprosessin koodaamalla vastaajat (ks. vastaajakoodista lukua 2.1.3). Tämän jälkeen luin lomakevastaukset läpi kysymys kerrallaan saadakseni aineistosta kokonaiskuvan. Seuraavaksi erottelin aineistosta tutkimuskysymyksiini vastaavat asiat, kokosin ne yhteen ja jaottelin vastaukset ensiksi tutkimuskysymyksittäin ja sitten tutkimuskysymysten sisällä hahmottuvien pienempien alateemojen mukaan. Toisin sanoen teemoittelin aineiston ja tutkin, mitä kustakin teemasta aineistossa tarkemmin sanottiin (ks. Tuomi & Sarajärvi: 79). Alateemojen tarkastelun yhteydessä hyödynsin myös määrällisiä menetelmiä esimerkiksi vastausten keskiarvojen laskemiseen. Alateemoja ja analyysin tarkempaa etenemistä kuvaan yksityiskohtaisemmin analyysin yhteydessä luvussa 4.

2.3 Tutkimusetiikka

Tutkimuksen tutkimuseettiset kysymykset liittyvät aineiston keruuseen ja käsittelyyn. Aineiston hankintavaiheessa vastaajia tiedotettiin kyselylomakkeen saatesanoissa kyselyn käyttötarkoituksesta, vastaamisen nimettömyydestä ja siitä, että vastauksia käsitellään luottamuksellisesti (ks. Eskola & Suoranta 1998: 42). Vastaajilta kerätyt taustatiedot eivät ole luonteeltaan arkaluontoisia ja ovat kaikki tutkimuksen kannalta relevantteja. Vastaaminen oli täysin vapaaehtoista ja lomakkeella korostettiin, ettei kysymyksiin ole olemassa oikeita tai väriä vastauksia. Tarkoituksena oli välttää se, että vastaajat olettaisivat kyselyn mittaavan subjektiivisten mielipiteiden sijaan osaamista tai taitoa (ks. Mieliäinen & Palander 2002: 89).

Vastausten käsittelyssä korostuu vastaajien anonymiteettisuoja ja tietojen luottamuksellisuus (Eskola & Suoranta 1998: 43). Kyselyn vastaajien henkilöllisyys ei paljastu vastaajien antamien henkilötietojen perusteella (ks. mp), sillä ikä, kotipaikkakunta ja mahdollinen asumishistoria Lapin alueella eivät riitä vastaajien yksilöimiseen. Osa vastaajista toi kyselyn vapaassa kommenttikentässä oma-aloitteisesti ilmi tarkempia tietoja, esimerkiksi sähköpostiosoitteensa, mutta näitä ei ole sisällytetty tutkimuksen analyysiin. Vastaukset on tallennettu salanasuojattuun e-lomakejärjestelmään ja sieltä edelleen Excel-taulukon, joka myös vaatii tarkasteluun salasanaa.

Tutkimuksen pyrkimyksenä ei ole julistaa murteen ilmaisukeinoja vääriksi tai oikeiksi tai muuten arvottaa vastaajien kommentteja. En tutkijana asetu informanttien kielinäkemyksen yläpuolelle (ks. Lappalainen & Vaattovaara 2005: 102) vaan tiedostan sen, että myös kielentutkijoiden näkökulma murteisiin on tiettyjen sopimusten ja uskomusten mukainen (ks. Niedzielski & Preston 2000: viii). En käytä esimerkiksi *maallikko*-termiä arvottavasti puhuessani ei-kielitieteilijöistä.

3 MURTEEN ILLUUSIO JA MURRE ILLUUSIONA

Kuten aiemmin on jo käynyt ilmi, tutkimus sijoittuu kansanlingvistiikan ja tarkemmin siihen kuuluvan kansandialektologian alaan. Lisäksi hyödynnän myös teorioita ja tutkimusta, jotka tarkastelevat tilan ja kielellisen variaation välistä suhdetta laajemminkin, esimerkiksi murteita sosiaalisina merkityksinä (ks. murteesta illuusiona lukua 3.1.1). Kansandialektologian keskeisenä tutkimuskohteena ovat kansan käsitykset murteista. Kielitieteessä murteet voidaan määritellä yleiskielestä poikkeaviksi kielen alueellisiksi tai sosiaalisiksi kielimuodoiksi eli varieteeteiksi. Suomessa murteilla tarkoitetaan useimmin nimenomaan maantieteellisesti rajattuja alueellisia puhekieliä: Aluemurteita puhutaan laajemmilla, kymmenien kuntien muodostamilla alueilla, jotka voidaan jakaa pienempiin alamurteisiin. Paikallismurteella viitataan vielä pienemmällä alueella, esimerkiksi kunnassa tai kylässä, puhuttuun kielimuotoon. (Lyytikäinen ym. 2013: 5; Palander 2011: 27.)

Murteita voidaan perinteisen dialektologisen tutkimuksen lisäksi tutkia siis selvittämällä, mitä niin sanotut maallikot niistä ajattelevat. Näihin kansan murrekäsityksiin perehdyn tarkemmin luvussa 3.1. Käsitteellä *kansa*, *maallikko* tai *ei-kielitieteilijä* viitataan tässä niihin kielenkäyttäjiin, joilla ei ole kielitieteellistä koulutusta, vaikka kielitieteilijät itsekkin muodostavat oman kielenkäyttäjien ryhmänsä (Niedzielski & Preston 2000: viii). Ei-kielitieteilijöiden mentaaliset jäsenyydet murteista eivät monilta osin vastaa kielitieteilijöiden parissa vallitsevaa konsensusta (Vaattovaara 2009: 27). Kansandialektologisesti onkin perustellusti kiinnostuttu tällaisten kielenkäyttäjien murteita koskevista asenteista, mielikuvista ja autenttisuudelle asetetuista kriteereistä. Viimeaikaisessa tutkimuksessa esiin on noussut myös ajatus murteiden määrittelystä niihin liitettyjen sosiaalisten merkitysten kautta ja väite siitä, että murteet ovat kuviteltuja (Piippo ym. 2016a: 85; Johnstone 2011). Tätä murteiden konstruktio- luonnetta eli ajatusta murteesta eräänlaisena illuusiona esittelen luvussa 3.1.1.

Murteen tarkastelussa kirjoitettu murre muodostaa erityistapauksensa. Siinä läsnä ovat yhtäaikaaisesti murrekirjallisuuden puhetta esittävä teksti, kieliyhteisön jäsenten näkemykset kuvatusta murteesta ja sen aitoudesta, kielitieteilijöiden näkemykset samoista asioista sekä kirjallisuuden ulkopuolinen, autenttinen, variaatiota sisältävä oikea murre. Lisäksi murrekirjallisuus ei ainoastaan heijastele käsityksiä autenttisesta murteesta vaan myös tuottaa ja ylläpitää niitä. (Kalliokoski 1998: 185.) Koska murre on puheen varieteettina alun perin puhuttu eikä kirjoitettu kielimuoto, on kirjallisuudessa käytetty murre oikeastaan puhutusta murteesta eri keinoilla luotu vaikutelma (ks. mts. 184; Mielikäinen 2001; Viinikka & Voutilainen 2013). Tästä vaikutelmasta voidaan käyttää käsitettä *murteen illuusio*, ja siihen perehdyn luvussa 3.2.1.

Seuraavassa esittelen tarkemmin kansan murrekäsityksiä ja niihin liittyvää murteen illuusion käsitettä sekä murteen autenttisuutta. Sen jälkeen käsittelen murteen kaunokirjallisen käytön perinteitä ja konventioita. Lopuksi keskityn peräpohjalaisiin murteisiin, joihin tutkimukseni rajautuu, ja esittelen niiden tyypillisimpien murrepiirteiden ohella peräpohjalaismurteista kirjallisuutta.

3.1 Kansan käsitykset murteesta

Murteita on kielitieteessä perinteisesti käsitelty faktoina, jotka perustuvat dialektologiseen tutkimukseen kielen alueellisesta variaatiosta. 1800-luvulta pitkälle 1900-luvulle asti murteentutkimuksessa keskityttiin maaseudun kansankielen ja vielä tarkemmin vanhojen paikallisten informanttien käyttämän kielen tutkimiseen. Näkökulma oli usein kielihistoriallinen ja painottui kvalitatiivisiin eroihin ja äännehistorioihin. (Kurki 2007: 144–145.) Sen lisäksi, että tässä lähestymistavassa ohitettiin kielen yksilöllinen ja tilanteinen vaihtelu, jäivät myös kielenkäyttäjien itsensä näkemykset tarkastelun ulkopuolelle. Murretutkijoiden käsitykset murteiden jakautumisesta pää- ja alaryhmiin ja eri alueille eivät kuitenkaan kuvaa sitä, miten kielenkäyttäjät murteita hahmottavat (Piippo ym. 2016a: 85). Tähän vastauksia etsii kansanlingvistiikka ja tarkemmin sen kansandialektologian tutkimussuunta.

Kansanlingvistiikka on kielentutkimuksen suuntaus, joka keskittyy kielenkäyttäjien käsityksiin kielestä (Mielikäinen & Palander 2014: 14). Tutkimusalan taustat ovat kahtaalla, yhtäältä dialektologiassa ja toisaalta kielen variaatiosta kiinnostuneessa sosiolingvistiikassa. Sosiolingvistiikan puolella on 1960-luvulta alkaen tutkittu kansanlingvistiikallekin ominaisia kielellisiä asenteita ja kielen muutosta. Dialektologiassa ensimmäiset murrekäsityksiin liittyvät tutkimukset on puolestaan toteutettu jo 1930- ja 1940-luvuilla Hollannissa ja 1950-luvulla Japanissa. (Palander 2011: 11; Preston 1999a: xxv–xxxii.)

Varsinainen kansanlingvistiikan synty voidaan ajoittaa Yhdysvaltoihin 1980-luvulle, jolloin Dennis R. Preston tutki nuorten aikuisten aluemurremielikuvia mielikuvakarttojen avulla. Prestonin tutkimukset edustavat kansanlingvistiikan kansandialektologian suuntaa, joka on toiminut koko kielenkäyttäjien näkemysten tutkimisen lähtökohtana. (Mielikäinen & Palander 2014: 17; Palander 2011: 12.) Prestonin hyödyntämiä menetelmiä on sovellettu ja kehitetty eteenpäin eri maissa (ks. esim. Preston toim. 1999b; Long & Preston toim. 2002), ja kansandialektologiasta kansanlingvistiikan ala on hiljalleen levinnyt muidenkin kuin murteita koskevien kieliasenteiden, -mielikuvien ja -ideologioiden tutkimiseen (Mielikäinen & Palander 2014: 17–18). Murteiden lisäksi kielenkäyttäjien näkökulmaa on tuotu esimerkiksi kielenoppimisen, yritysviestinnän ja yksittäisten tekstien ja tekstilajien tutkimukseen (Albury 2014: 88–89).

Fennistiikassa murreasenteita ja -tietoisuutta on tarkasteltu 1980-luvulla joissakin sosiolingvistiisissä tutkimuksissa, joista esimerkkinä Pirkko Nuolijärven *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti* (1986). Varsinaisesti kansanlingvistiikka on kuitenkin ajautunut Suomeen 2000-luvun puolella (Palander 2011: 12–13). Ensimmäisenä suomalaisena kansanlingvistiikan julkaisuna voidaan pitää Marjatta Palanderin *Virittäjässä* julkaistua kirja-arviota (2001) ja ensimmäisenä tutkimusartikkelina Aila Mielikäisen ja Marjatta Palanderin artikkelia ”Suomalaisten murreasenteista” (2002) (Vaattovaara 2009: 27). Näiden jälkeen Suomessa on ilmestynyt kansanlingvistisiä väitöskirjoja (ks. Vaattovaara 2009, Nupponen 2011, Saviniemi 2015) ja runsaasti pro gradu -tutkielmia. Tutkimus on laajentunut myös murrematkimusten, maallikoiden kirjoittaman murteen, kaunokirjallisuuden ja yksittäisten kielenpiirteiden tiedostamisen pariin (Palander 2011: 18–19).

Vaikka kansanlingvistiikka on fennistiikassa saanut jalansijaa vasta 2000-luvulla, on *kielellisiä asenteita* tai *kieliasenteita* tutkittu sosiolingvistisesti maailmalla 1960-luvulta ja Suomessa 1970-luvun lopulta lähtien (Mielikäinen & Palander 2002: 86). Kieliasenne voidaan Piipon, Vaattovaaran ja Voutilaisen mukaan (2016b: 27) määritellä ”suhtautumistavaksi, joka ihmisillä on eri kielimuotoja, kielenpiirteitä tai näiden käyttäjiä kohtaan”. Kieliasennetutkimuksen pohjana on sosiologinen ja sosiaalipsykologinen asennetutkimus. Sen perinteen myötä asenteita on sosiolingvistiikassakin alun perin tutkittu kapeasti myönteisinä tai kielteisinä suhtautumistapoina, mikä ei tuo ilmi asenteiden muuttuvuutta tai yhteyttä laajempiin kulttuurisiin jäsenyyksiin. Hiljalleen näkökulma on kuitenkin laajentumassa asenteiden yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen luonteen hahmottamiseen. (Mts. 27–28.) Asennetutkimusta on hyödynnetty muun muassa murrevaihteluiden, tilanteisen vaihtelun, sosiaalisen vaihtelun ja monikielisten yhteisöjen kielten vaihtelun tarkasteluun (Mielikäinen & Palander 2002: 88).

Asennetta sekä käsityksiä ja havaintoja laajempi käsite kansan kielimielikuvien tarkasteluun on *mielle (perception)* (Vaattovaara 2009: 32). Mielteillä voidaan tarkoittaa muitakin kuin asenteiden kaltaisia arvottavia mielikuvia erilaisista kielimuodoista ja kielenkäyttäjistä. Mielteet käsittävät havaintojen ja käsitysten lisäksi kaiken sen hiljaisen tiedon, joka toimii niiden taustalla ja saa esimerkiksi assosioimaan tietyn puhettavan tiettyihin luonteenpiirteisiin. (Mts. 32–33; Piippo ym. 2016b: 28.) Niinpä esimerkiksi persoonapronomineja *mie* ja *sie* käyttävään ihmiseen liitetään usein niiden kaakkoismurteisen alkuperän vuoksi karjalaisuuteen yhdistettyjä kulttuurisia merkityksiä, kuten iloisuus, vilkkaus ja avoimuus. Nämä ja muut suomen murteisiin assosioidut persoonapiirteet periytyvät pitkälti jo Zacharius Topeliuksen *Maamme kirjasta* (ks. Topelius 2018 [1875]) ja sen heimostereotyyppioista. (Mantila 2004: 332.)

Siinä missä sosiolingvistinen kiinnostus kielenkäyttäjien kieliasenteita kohtaan on perustunut tuotokseen tai kielitieteilijöiden valmiisiin määritelmiin, nousevat kansanlingvistiikassa keskiöön

kansan omat kielinäkemykset (Vaattovaara 2009: 26). Nancy Niedzielskin ja Dennis R. Prestonin mukaan (2000: 302) ei-kielitieteilijöiden kieltä koskevat kommentit on tunnustettava yhtä tärkeiksi metakielen muodoiksi kuin kielitieteilijöiden kielestä käyttämä kieli. Maallikoiden metakieli eroaa lingvistisestä metakielestä muun muassa siten, että maallikot näkevät kielen usein muuttumattomana ja norminmukaisena ideaalikielenä, josta esimerkiksi murteet ovat vain virheellisiä ja yleiskielelle alempiarvoisia versioita. Maallikko saattaa olettaa preskriptiivisten normien kuuluvan myös vapaaseen puhuttuun kieleen eikä hahmota sen eri periaatteella toimivia luonnollisia normeja. (Preston 1996: 54, 72; Lappalainen & Vaattovaara 2005: 102.) Lisäksi ei-kielitieteilijöiden tapa ilmaista kieltä koskevia havaintojaan on kielitieteilijöitä kuvailevampaa, suurpiirteisempää ja jäsentymättömämpää (Preston 2016: 179–180; Mielikäinen & Palander 2014: 79).

Maallikoiden kielen havainnoinnille on tyypillistä, että eroa kielen ja kielenkäyttäjien välillä ei hahmoteta. Niedzielski ja Preston jakavat (2000: 302–314) ei-kielitieteilijöiden kielestä käyttämän metakielen kahteen tasoon (metakieli 1 ja 2). Ensimmäinen metakielen taso sisältää itse kieltä ja sen eri piirteitä koskevaa puhetta, mukaan lukien imitaatiot ja muut kielelliset performanssit. Toinen metakielen taso koskee kielen sijaan kielenkäyttäjiä ja niitä uskomuksia, joita kieliyhteisöllä kustakin ryhmästä on. Käytännössä tasot sekoittuvat toisiinsa, mistä edellä mainittu *mie*-pronominin luoma iloinen ja toimielias vaikutelma toimii esimerkkinä.

Mallikoiden kielitietoisuutta voidaan tutkia myös neljän, Dennis Prestonin typologiaan (1996) perustuvan kategorian avulla: *saatavuus (availability)*, *täsmällisyys (accuracy)*, *yksityiskohtaisuus (detail)* ja *hallinta (control)*. Saatavuudella tarkoitetaan sitä, mitkä kielen ilmiöt ovat maallikoiden havaintojen tavoitettavissa ja missä määrin niiden käsitteleminen vaatii esimerkiksi haastattelijan apua. Täsmällisyydellä viitataan maallikoiden kuvailujen kielitieteelliseen paikkansapitävyyteen ja yksityiskohtaisuudella niiden tarkkuuteen. Hallinta kuvaa sitä, miten maallikot kykenevät jäljittelemään kielen varieteetteja tai ilmiöitä. (Preston 1996: 40–41; ks. myös Preston 2016.) Kaikki kategoriat ovat jatkumoa ja voivat olla suhteellisen riippumattomia toisistaan. Esimerkiksi murteen jäljittely saattaa onnistua yksityiskohtaisesti, vaikka sen kuvailu olisi hankalaa. (Mp; Niedzielski & Preston 2000: 23.)

Prestonin typologia kielitietoisuuden osa-alueista osoittaa, että kielenkäyttäjien käsitys ja puhe kielestä on monitahoista. Käsitukset eivät ole pelkästään yksilöllisiä vaan niitä muodostetaan, muokataan ja jaetaan sosiaalisissa ja kulttuurisissa yhteisöissä. Kansanlingvistiikka on siten kielitieteen ohella otollinen tutkimusala laajemmalle joukolle sosiaalitieteilijöitä, kun keskiössä ovat yhteisön määri-

telmät kulttuurista, toiminnasta ja ideologioista. (Albury 2014: 89–92.) Kansandialektologiassa erityisesti paikallisten yhteisöjen merkitys korostuu, ja kansan näkökulman tutkiminen voi asettaa kyseenalaiseksi jopa murteiden olemassaolon sellaisina kuin ne perinteisesti nähdään.

3.1.1 Murre illuusiona

Kieliyhteisön keskeisyys murteiden määrittelyssä on noussut yhä voimakkaammin sosiolingvistien kiinnostuksen kohteeksi (Piippo ym. 2016a: 85). Erityisesti Barbara Johnstonen ajatusten (ks. 2004, 2011, 2016) pohjalta on vahvistunut näkemys murteista kuviteltuina: murteita ei ole olemassa sellaisina tarkkarajaisina tieteellisinä faktoina kuin miksi ne usein ymmärretään, vaan murteet syntyvät kielenkäyttäjien niihin liittämien sosiaalisten merkitysten kautta. Murteesta tulee kielenkäyttäjälle todellinen silloin, kun se tunnistetaan ja tiedostetaan omaksi kielimuodokseen, riippumatta siitä, miten tarkasti sen lingvistisiä piirteitä tai alue-eroja osataan erotella. (Piippo ym. 2016a: 85–86.)

Johnstone on hahmotellut (2004: 66–69) *tilan (space)* ja *paikan (place)* käsitteitä jälkimodernistisen maantieteellisen ajattelun kautta. 1970-luvulla alkunsa saaneessa humanistisessa maantieteessä on tutkittu, missä määrin ja miten tilat ja paikat ovat sosiaalisia konstruktioita. Tiloista ajatellaan tulevan paikkoja, kun ihmiset ovat vuorovaikutuksessa niiden kanssa sekä fyysisen muokkauksen (kuten maanviljelyn tai arkkitehtuurin) kautta että symbolisella tasolla, esimerkiksi puheen avulla. Yleisajatuksena on, että paikka määritellään sille annettujen subjektiivisten merkitysten kautta, ei sen objektiivisen sijainnin mukaan. (Mp; ks. myös Vaattovaara 2009: 32–39.)

Humanistisen maantieteen jalanjäljissä sosiolingvistiikassa on käännetty huomio siihen, miten paikkoja ja paikkoihin linkittyviä identiteettejä luodaan sosiaalisesti kielen kautta ja miten kokemukset paikasta heijastuvat kieli-ideologioihin ja kielenkäyttöön sekä jaetuilla että yksilöllisillä tavoilla (Johnstone 2011: 203, 210). Kielenkäyttäjien antamat kuvaukset suomen murteiden rajoista ja niihin kuuluvista piirteistä vaihtelevat yksilöittäin (Piippo ym. 2016a: 89–90). Yksilöllisten kokemusten ja tiedon ohella murremielikuvilla on kuitenkin myös yhteisöllinen taso (mts. 90), kuten esimerkiksi yleisesti tunnustettu jälkitavujen *h:n* merkityksellisyys peräpohjalaisten murteiden tunnusmerkkinä osoittaa. Murremielikuvat ovat osittain pysyvälouentoisia, mutta subjektiivisina havaintoina ne voivat myös muuttua ja synnyttää kieliyhteisöön uusia murrerajoja ja murteiden määritelmiä (mp; Mielikäinen 2005: 116).

Murteiden lisäksi yksittäiset kielenpiirteet muuttuvat käyttöalueiltaan ja -merkityksiltään. Joistakin piirteistä voi tulla tärkeitä paikallisidentiteetin symboleita, jotka säilyvät kielessä hyvin ja voivat jopa levitä alkuperäisen käyttöalueensa ulkopuolelle (Johnstone 2004: 74). Harri Mantila kutsuu

(2014: 328–329) ”myönteistä maalaisuutta” ilmaiseviksi kielenpiirteiksi tällaisia piirteitä, jotka liitetään paikallisuuteen ja maalaisuuteen mutta jotka näyttävät silti olevan yleistymässä puhekielessä laajemminkin, kuten *mie*-pronomini tai Tornion murteiden alueella *h:n sauhnaan*-tyyppinen variantti. Näihin piirteisiin voi liittyä sosiaalisia merkityksiä, joiden kautta piirteet ovat käyttökelpoisia myös murreyhteisönsä ulkopuolella (Piippo ym. 2016a: 103–104).

Yksi lähestymistapa sosiaalisten merkitysten tarkasteluun on, kuinka merkitykset liittyvät piirteisiin ja kielen varieteetteihin. Kysymystä voi lähestyä *indeksisyyden* eli kielen sosiaalisten ja tilanteisten merkitysten kautta (Piippo ym. 2016b: 29). Merkki on indeksinen, jos se esiintyy yhtä aikaa merkityksensä kanssa ja on siten kiinteästi yhteydessä siihen. Esimerkiksi ukkosen jyrähdys ennakoi usein myrskyä ja saa kuulijan odottamaan sadetta. Samalla tavalla kielen ainekset – sanat, rakenteet, ääntämistapa – liittyvät tiettyihin sosiaalisiin merkityksiin esiintyessään yhdessä niiden kanssa. (Johnstone 2016: 633.) Siten esimerkiksi *mie*-pronominin kuuleminen lappilaisen suusta liittää sen kuulijan mielessä Lapissa puhuttavaan murteeseen. Jatkossa pronomini voi yksistään luoda murrevaikutelman jopa muiden vihjeiden, tässä tapauksessa murrepiirteiden, puuttuessa (Johnstone 2016: 633).

Kielen ainekset eivät aina toimi ainoastaan alueellisina indekseinä (Piippo ym. 2016b: 35–36). Michael Silverstein jaottelee (2003: 193) indeksit eriasteisiksi indeksisen järjestyksen mallissaan. Ensimmäisen asteen indeksisyys viittaa siihen ensimmäisen tason pragmaattiseen merkitykseen, joka päätellään lausumasta: *mie*-pronomini voidaan ensimmäisen asteen indeksinä tulkita merkiksi itäsuomalaisuudesta. Toisen asteen indeksisyydessä on kyse ensimmäistä tasoa monimutkaisemmista eri varieteettien metapragmaattisista merkityksistä, joista esimerkkinä *mie*-pronominin ilmaisema karjalaisiin liitetty leppoisuus. Toisen asteen indeksinä piirre ei siis liity enää vain tietyn alueen kielenkäyttäjien puheeseen, vaan kuka tahansa voi hyödyntää sitä kielellisenä resurssina siihen liitettyjä merkityksiä ilmaisemaan. Vielä korkeamman asteen indeksisyydessä kielenpiirteitä ja mielikuvia käytetään (alueellisen) identiteetin esittämiseen. (Mts. 222, 225–227; Piippo ym. 2016b: 36; ks. myös Johnstone, Andrus & Danielson 2006.)

Indeksiset yhteydet syntyvät olemassa olevien mallien pohjalta tapahtumassa, jota voidaan kutsua *rekisteriytymiseksi* (*enregisterment*, esim. Johnstone 2016: 633; suomennos Lehtosen 2015). Asif Agha määrittelee (2007: 81) rekisteriytymisen niiksi prosesseiksi ja käytänteiksi, joissa merkkien tunnistetaan kuuluvan toisistaan erottuviin, eri tavoin arvolatautuneisiin semioottisiin rekistereihin. Puheen rekisterit puolestaan ovat kulttuurisia toimintamalleja, jotka a) liittyvät puheen repertuaareja stereotyyppisesti indeksisiin arvoihin, b) ovat esitettävissä niille tyyppillisten lausumien kautta ja c)

tunnistetaan tiettyssä sosiohistoriallisessa väestössä. Kielenkäyttäjien tasolla voidaan käyttää esimerkiksi sellaisia termejä kuin ”kohtelias kieli”, ”yläluokkainen puhe” tai ”epävirallinen puhe”, joihin kaikkiin liittyy niiden käyttäjiin kohdistuvia mielikuvia ja jotka kertovat tiettyjen puherepertuaarien linkittymisestä tiettyihin kulttuurisiin malleihin. (Mts. 81, 145.) Myös murteet ovat rekistereitä, jotka toimivat samoin periaattein.

Rekisteriytymiseen liittyy useita näkökulmia: mikä kielen aines rekisteröityy, mihin se rekisteröityy, kenen kautta ja kenelle, minkä (ideologisten, vuorovaikutuksellisten ja historiallisten) periaatteiden mukaan ja miksi. Rekisteriytymisessä voi muodostua linkkejä rekisterien ja yksittäisten muotojen tai laajempien muotosarjojen välille, ja vastaavasti rekisterin tunnistaminen voi vaatia joko yhden tai useamman muodon. Sama muoto voi liittyä useampiin rekistereihin ja myös rekisteriä eri yksilöihin eri aikoina hyvin eri tavoin. Rekisteriytymisen prosessi on monimutkainen ja ennustamaton, mikä todistaa, että merkitykset eivät ole muuttumattomia ja kaikkien tasapuolisesti jakamia. (Johnstone 2016: 633–634, 638, 641.) Tähän viittaa myös Penelope Eckert (2008: 454) käsitteellään *indeksinen kenttä*, jolla hän tarkoittaa kielenainekseen indeksoituvien mahdollisten merkitysten muodostamaa joukkoa – eri merkitykset liittyvät toisiinsa ideologisesti, mutta tilanteisessa käytössä mikä tahansa saattaa aktivoitua ja muuttaa koko kenttää.

Rekisterien ja indeksien kaltaiset teoreettiset käsitteet tarkentavat ajatusta siitä, että kieltä ei käytetä ainoastaan merkitysten välittämiseen vaan myös niiden aktiiviseen luomiseen (Piippo ym. 2016b: 35). Murremielikuvat ovat jaettuina konstruktioita: murteiden kuvaukset perustuvat toisaalta sovittuihin kielenpiirteisiin ja toisaalta sosiaalisessa kanssakäymisessä syntyviin kielenulkoisiin käsitteisiin puhujista (Piippo ym. 2016a: 90, 93). Väite murteiden kuvitteellisuudesta tai siitä, ettei murteita ole olemassa, ei kiistä kielimuotojen välistä ja sisäistä variaatiota. Kyse on murteiden konstruktivisesta luonteesta eli siitä, että murteet ovat olemassa niihin assosioituneina piirteinä ja (kuviteltuina) rekistereinä, jotka määrittyvät suurelta osin yhteisöllisesti ja joita määritetään koko ajan uudelleen (mts. 86). Murre muuttumattomana, absoluuttisena totuutena on kuitenkin illuusio. Tällöin kyseenalaiseksi asettuu myös murteen määrittelemisessä tyypillinen vaatimus murteen autenttisuudesta.

3.1.2 Murteen autenttisuus

Dialektologeilla ja kieliyhteisöjen jäsenillä on omat käsityksensä siitä, millaisia konstruktioita murteet muodostavat (Piippo ym. 2016a: 86, 90). Dialektologisen tutkimuksen juuret ovat 1800- ja 1900-lukujen taitteen kansallisromantiikassa ja nationalismissa ja niiden pyrkimyksissä dokumentoida kan-

san kieltä. Maalaisväestöä arvostettiin perinteisen kulttuurisen tiedon tuntijoina, ja varhaiset murteiden tutkijat kohdistivat huomionsa eristyneisiin ja hyvin säilyneisiin kielen varieteetteihin, joiden ajateltiin edustavan autenttista kansan puhetta. Vaikka tutkimuskenttä on myöhemmin laajentunut, varhainen näkemys autenttisuudesta kielen puhujasta on jossain määrin jäänyt osaksi alueellisten ja sosiaalisten murteiden tutkimusta. (Bucholtz 2003: 399; Johnstone 2011: 204–205.) Suomalaisessa dialektologian perinteessäkin on etsitty informanteiksi, ”kielioppaiksi”, niin sanottua tavallista kansaa, tyypillisesti koko elinikänsä samalla maaseutualueella asuneita vanhoja naisia ja miehiä (Koski 2002: 55).

Mary Bucholtz kuvaa (2003: 404–407) autenttisen kielenkäyttäjän konstruktion rakentuneen erityyppisten kieli-ideologioiden varaan. Laajimmalle levinnyt ja dialektologiassa erityisen voimakas taustaideologia on ajatus siitä, että kaikkein autenttisin kieli on eristetty muista vaikutteista ja autenttisin kielenkäyttäjä kuuluu siis tarkasti määriteltävään, staattiseen, verrattain homogeeniseen ja ulkopuolisilta suljettuun ryhmään (*linguistic isolationism*). Arkisuuden (*linguistic mundaneness*) periaatteen mukaan autenttinen kieli puolestaan on kielenkäyttäjän näkökulmasta jokapäiväistä ja tavanomaista, mikä voi yhdessä eristyneisyyden kanssa tehdä kaikkein autenttisimman kielen vaikeasti dokumentoitavaksi. Seurauksena voi olla myös todellisen kielen määritelmän kaventuminen: kun tutkimuksessa tähdätään luonnollisen ja spontaanin puheen vangitsemiseen, jää esimerkiksi kirjoitettu kieli monen tutkimuksen ulkopuolelle. Arkisuuden ja eristyneisyyden lisäksi Bucholtzin määrittelemiä ideologisia oletuksia ovat tutkijan kieliyhteisöstä erillinen ja siten tutkittavien puheen luonnollisuutta vähentävä asema (*the linguist as obstacle to linguistic authenticity*) sekä tutkijan valta viime kädessä määrittellä autenttinen puhe kielenkäyttäjien havainnoista riippumatta (*the linguist as arbiter of authenticity*). (Mp.)

Nikolas Coupland jakaa (2003: 421–424) autenttisuudesta sociolinguistiikassa esitetyt väitteet kuuteen kategoriaan. Ollakseen autenttisia kielen lausumien täytyy olla todistettuja ja todistettavissa (*attested and attestable language*) ja niiden on synnyttävä luonnollisesti (*naturally occurring*), eli ne eivät saa olla kielitieteilijöiden luomia, satunnaisia lausahduksia tai muutoin epäedustavia. Kolmantena kriteerinä on kielen yhteys tietoon ja totuuteen (*language encoding fact and truth*), mikä näkyy esimerkiksi sen arvioimisena, puhuuko informantti itselleen ominaisella ja totuudenmukaisella tavalla. Neljänneksi autenttisen puhujan oletetaan olevan täysin vastuussa lausumiensa muodoista ja merkityksistä (*fully owned, unmediated language*). Autenttisen puheen oletetaan myös ilmentävän puhujan henkilökohtaista autenttisuutta ja kolmanteenkin kriteeriin liittyvää ”omana itsenään” olemista (*language indexing personal authenticity*) sekä kulttuuriseen ryhmään kuulumista (*language indexing authentic cultural membership*). (Mp.)

Bucholtzin ja Couplandin jaottelut liittyvät autenttisuuteen sosiolingvistisen tutkimuksen kontekstissa, mutta autenttisuus on myös maallikoille keskeinen määrittelykriteeri (Eckert 2003: 392). Ei-kielitieteilijänkin autenttisuusmääritelmä saattaa perustua puristiselle ideologialle, jonka mukaan kielessä ei tulisi olla vieraita vaikutteita ja poikkeamat totutuista konventioista ovat ”virheitä”. Kielenkäyttöä saatetaan kuvailla määritteillä ”oikea”, ”väärä”, ”hyvä” tai ”huono”. (Piippo ym. 2016b: 25.) Ideologioilla voidaan tuottaa vastakkainasetteluja ja jakaa kielenkäyttäjiä ”meihin” ja ”muihin” (mts. 51), murteiden tapauksessa oman murteen puhujiin ja jonkin toisen murteen puhujiin. Tyypillistä on myös, että kielen yksilöllistä ja tilanteista vaihtelua ei huomioida, vaan totutuista murteen normeista poikkeavat kielenpiirteet määritellään murteen kannalta yksiselitteisesti virheellisiksi. Tosiasiassa yksittäiset murrepiirteet esiintyvät usein useammalla murrealueella, eikä tarkkarajaisten murrekarttojen ja autenttisten kielenoppaiden perinteiden mukaisia selkeitä rajoja ja yksiselitteisiä murrepiirrekategorioita voida esittää. (Johnstone 2011: 205; Piippo ym. 2016a: 91–92.)

Ideaali-ideologiassa autenttisimmiksi murteen puhujiksi määrittyvät ne henkilöt, jotka muistavat murteen vanhimmat sanat tai variantit (Johnstone 2011: 207). Näiden ajatellaan olevan murteiden ensisijaisia käyttäjiä, ja murteen käytöstä voidaan puhua ”taitamisena” (Piippo ym. 2016a: 105). Kaikilla kielen käyttäjillä ei tavallisessa kieleen sosiaalistumisessa olekaan samanlaista pääsyä kaikkiin kielen rekistereihin, ja on tyypillistä, että ihminen tunnistaa useampia kielen rekistereitä kuin voi itse täydellisesti käyttää (Agha 2007: 156–157). Jos yksittäisiin muotoihin assosioituu positiivisia merkityksiä, tulee niistä kuitenkin tavoiteltuja tiettyjen merkitysten ilmaisemisessa (mts. 223), kuten aiemmin esitelty *mie*-pronomini osoittaa. Näin murteen osaamisen rajat hämärtyvät.

Autenttinen kielenkäyttäjä on ideologinen ja idealisoitu konstruktio, jonka tarkoituksena on ollut nostaa tutkimuksen keskiöön tavallisen kansan kieli standardoidun yleiskielen vastavoimaksi. Sellaisenaan kaikkia perinteisiä kriteerejä täyttävää autenttista puhujaa on vaikea löytää. (Coupland 2003: 425.) Yhden kielenpuhujan, kielimuodon tai variantin määrittäminen aidoksi tuntuu variaatiota ja muutosta korostavan nykytutkimuksen valossa kapea-alaiselta tavalta lähestyä kieltä (Kurki 2007: 144). Autenttisuus on kuitenkin edelleen keskeinen ideaali sekä kielenkäyttäjille että -tutkijoille, mutta näkökulma on siirtymässä staattisesta autenttisuudesta uusien sosiaalisten merkitysten syntymiseen ja sellaisiin kielenkäyttäjiin, jotka odotusten noudattamisen sijaan horjuttavat kielenkäytön normeja (Eckert 2003: 392–393, 411). Autenttinen kieli ei ole jossain sellaisenaan löydettävissä vaan se on kielenkäyttäjien, heidän yleisönsä ja sosiolingvistien jatkuvan neuvottelun tulosta (Bucholtz 2003: 408).

Autenttisuuden vaatimus on liitetty myös murretta tai ylipäättään puhetta esittävään kaunokirjallisuuteen. Lähtökohtaisesti sosiolingvistiikassa on suosittu puhuttua kieltä kirjoitetun yli, ja *kielenkäyttäjää* on monesti synonyymina *kielenpuhujalle*. Koska näkökulmana on ollut puheen ensisijaisuus kirjoitettuun kieleen nähden, on kirjoitetun murteen osalta tarkasteltu esimerkiksi sitä, miten uskottavasti tai luontevasti kirjoittajat ”siirtävät” murteen aineksia osaksi teoksiaan. (Bucholtz 2003: 406; Kalliokoski 1998: 187.) Kirjoitetun murteen kanonisista käytänteistä poikkeaminen nähdään herkästi puutteina murteen taitamisessa siitäkkin huolimatta, että lukijoille syntyvä murrevaikutelma koostuu muustakin kuin yksittäisistä kielenpiirteistä eikä etenkään murrealueen ulkopuolelta tulevilla välttämättä ole selkeää mielikuvaa tavoitellusta murteesta (Koski 2002: 54, 73–74).

Kaunokirjallisuuden yhteydessä on muistettava myös tekstien fiktiivinen luonne eli se, että kirjoitetulla puheella ei ole vastineita todellisessa maailmassa eikä se perustu oikeisiin tapahtumiin tai esimerkiksi nauhoituksiin. Murretekstejä täytyy tarkastella osana kirjallista maailmaa. (Kalliokoski 1998: 188; Tiittula & Nuolijärvi 2013: 11.) Kirjoituksella on omat tapansa ja konventionsa, joiden rajoissa murteen illuusiota voidaan tekstiin luoda (Kalliokoski 1998: 185, 187–18). Autenttinen murrevaikutelma vaatii kirjoitetun kielen normeista poikkeamista (mts. 184), johon tyypillisesti käytettyjä keinoja esittelen seuraavaksi lyhyen kirjoitetun murteen perinteen esittelyn jälkeen.

3.2 Murre kaunokirjallisuudessa

Murteet ovat vaikuttaneet suomen kirjakielen muotoutumiseen: Vanhan kirjasuomen kaudella 1500–1800-luvuilla yhteisiä kirjoitetun kielen normeja ei vielä ollut, joten kirjoittajien oli tukeuduttava kotimurteidensa aineksiin ja mukautettava ne tekstiksi valitsemillaan tavoilla. Alkuaikoina suurimmat kirjakielen vaikutteet tulivat lounaismurteista, 1600–1700-luvuilla hiljalleen hämäläis- ja pohjalaismurteista ja 1800-luvun niin kutsutun murteiden taistelun myötä myös itämurteista. (Mielikäinen 2001: 4.) Mielikäisen mukaan (mp.) eri murteista koostettu kirjakieli muotoutui kehityksen myötä leimattomammaksi, ”murteettomammaksi”, mikä kuvastaa sitä, että standardin asemaan nostettua kielimuotoa ja siihen kuuluvia piirteitä aletaan kieliyhteisössä kuvitella toisin (ks. murteen kuvittelusta luonteesta lukua 3.1.1).

Kaunokirjallisiin tarkoituksiin murretta on käytetty Suomessa 1880-luvulta lähtien. Tällöin realismia edustavat kirjailijat, kuten Juhani Aho, Santeri Ivalo ja Minna Canth, kuvasivat henkilöhahmojensa sosiaalisia ja alueellisia taustoja eri murteiden avulla. Murteen käyttäminen kaunokirjallisuudessa sai osakseen kritiikkiä, sillä vanhempaa sukupolvea edustavat kriitikot toivoivat nuorten

kirjailijoiden lujittavan vastikään ruotsin kielen kanssa samanvertaisen aseman valtakunnassa saanutta suomen kieltä. Rahvaan kielimaiseman kuvaaminen ei sopinut näihin tarkoituksiin. (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 401; Mielikäinen 2001: 4.) Murteiden vaikutus kaunokirjallisuuteen ei kuitenkaan täysin poistunut, vaan osa kirjailijoista on hyödyntänyt murretaustaansa koko tuotantonsa läpi huolimatta vastakkaisista näkökulmista ja 1900-luvun alun pyrkimyksestä murteettomuuteen (Mielikäinen 2001: 4–5).

1900-luvun alussa alkoi Suomessa ilmestyä myös sellaista murrekirjallisuutta, jossa murretta käytetään yksittäisten repliikkien tai dialogin lisäksi esimerkiksi kertojan osuuksissa. Tällaisella murrekirjallisuudella on erityisasemansa murteella kirjoitettujen tekstien joukossa, sillä sitä erottaa muista kirjallisuudenlajeista pyrkimys läpikotaiseen tietyn alueen puhutavan esittämiseen kirjoitettuna. (Kalliokoski 1998: 184, 186.) Lajin varhaisia edustajia ovat muun muassa Kalle Väänänen savolaisrunoineen, Jussi Olkinuora karjalaisine lapsuudenkuvauksineen ja Hjalmar Nortamo raumalaisine jaarituksineen (mts. 186; Mielikäinen 2001: 5). Varhaisten murrekirjailijoiden asettamalla mallilla on vaikutus siihen, miten murteita on totuttu kirjoittamaan, ja murteen vaikutelman luomiseen pyrkivä kirjoittaja saattaa edelleen tukeutua Nortamon kaltaisten kirjailijoiden vakiinnuttamiin käytänteisiin sen sijaan, että kuuntelisi paikallisten puhetta itse (Kalliokoski 1988: 48).

Uuteen nousuun murteiden käyttö nousi 1990-luvulla. Niin kutsuttu murrebuumi syntyi osittain globalisaatiokehityksen vastavoimana vahvistamaan ja korostamaan alueellisia identiteettejä. Murrebuumin myötä suomenkielinen murrekirjallisuus on saanut enemmän julkisuutta, murteella kirjoitettujen tekstien kysyntä on kasvanut ja murteita on alettu käyttää entistä viihteellisemmissä tarkoituksissa. Murrekirjallisuuden lajikirjo on laajentunut murrepakinoista, -muistelmista ja -runoista muun muassa murresanakirjoihin, yleiskielestä tehtyihin murrekäännöksiin ja murteen ja puhutun kielen hyödyntämiseen käännöskirjallisuudessa. (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 402–403.) Nykyläyriikassa ja -proosassa murretta voidaan käyttää tuomaan tekstiin erilaisia merkityssisältöjä, eikä murteen käyttö enää rajoitu vain humoristisiin yhteyksiin tai maaseutuidyllin kuvaamiseen (Kalliokoski 1988: 51–53; Koski 2002: 67–68).

Mauno Kosken mukaan (2002: 53) murteen kirjalliselle käytölle voidaan nykyaikana esittää useita syitä: kaunokirjallisuudessa se toimii puheen illuusion luojana ja tyylikeinona, murrepaki-noissa ja muissa kotiseutuhenkisissä kirjoituksissa sitä käytetään sen itsensä vuoksi ja viimeisenä murretta voidaan hyödyntää yleiskielen sijaan missä tahansa tekstilajissa, esimerkiksi murrekäännöksissä ja lehdissä. Kaunokirjallisuudessa murre-elementtejä on käytetty huvittamaan, erottelemaan hahmoja toisistaan, tuomaan puheeseen kansanomaisuuden vaikutelmaa ja vahvistamaan ryhmäidentiteettiä (mts. 61, 73; Tiittula & Nuolijärvi 2013: 19). Murteet lisäävät kirjallisuuden realistisuutta

tulemalla lähelle kuvaamiansa kohteita (Mielikäinen 2001: 6). Toisaalta Aarni Penttilä esittää (1945: 342–343), että joskus murteen käyttöä voi motivoida myös ”pakkotila”, jos kirjailija ei tiedä yleiskielistä ilmaisua tahtomalleen asialle. Tällöin murre tuo tekstin yksityiskohtiin tarkkuutta.

Sen lisäksi, että murre liittyy kaunokirjallisuuden henkilöhaamot osaksi tiettyä kieliyhteisöä, se myös yksilöi henkilöitä. Kuten todellisuudessa jokainen kielenkäyttäjä puhuu samalla alueella eri tavoin, on myös jokaisella kirjallisuuden hahmolla oma idiolektinsa eli yksilömurteensa. (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 18–19.) Hahmojen karakterisoiminen on tärkeä motivaattori murteen tuomisessa kirjallisuuteen, ja murteen käyttö vain murteen käytön vuoksi harvemmin on kaunokirjallisuudessa itsetarkoituksena (mts. 577; Penttilä 1945: 343). Kirjailija ei suuntaa tekstiään yksinomaan lukijoidensa kielellisen identiteetin ja murretaustan mukaan, vaan murteet ovat tyylikeino, joiden käyttötapaan vaikuttavat kirjalliset virtaukset ja puheen illuusion synnyttämisen konventiot (Koski 2002: 74). Esittelen seuraavaksi näistä konventioista yleisimpiä.

3.2.1 Murteen illuusio kirjallisuudessa

Se, miten murretta ilmaistaan kirjallisesti, riippuu yhtäältä murteen esiintymisestä puhutussa kielessä ja toisaalta kirjoitetun murteen kaanonista eli siitä, millaiset normit murteella kirjoittamiselle on syntynyt. Normeihin vaikuttavat aiemmat murreteokset, jotka toimivat malleina esimerkiksi ortografisten ratkaisujen suhteen. (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 406–407.) Lisäksi murteen kirjalliseen ilmaisutapaan vaikuttaa se, mitä tarkoituksia murre tekstissä palvelee. Kaunokirjallisissa teoksissa, joissa murretta käytetään luomaan kuvaa henkilöhaamojen taustasta, murre on saattanut lievimmillään näkyä ainoastaan hahmojen repliikeissä tai vain yksittäisinä murre sanoina tai -piirteinä. (Mp; Mielikäinen 2001: 5.)

Etenkin varsinaisessa murrekirjallisuudessa murteen jäljittely on viety pidemmälle niin, että teksti pyrkii murteeseen systemaattisesti myös äänne- ja muoto-opillisten piirteiden tasolla. Juuri erilaiset äänne- ja muotopiirteet erottavat murteet toisistaan selkeimmin. (Mielikäinen 2001: 5.) Ne on kirjoituksessa puhekielisen tai murteellisen sanaston ohella helpoin tunnistaa puhetta imitoiviksi piirteiksi (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 43). Kirjoitukseen päätyvät murrepiirteet ovat aina kirjoittajan vallinnan tulos, ja joitakin piirteitä saatetaan ylikorostaa ja joitakin tasoittaa tekstin luettavuuden parantamiseksi (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 407–408).

Myös sanasto on tyyppillinen keino tuoda tekstiin murteen vaikutelmaa (Mielikäinen 2001: 5). Runsas, jopa ylikäytöksi laskettava murre sanojen tuominen tekstiin voi kuitenkin häiritä ymmärtämistä ja murrevaikutelman luomisen sijaan vieraannuttaa tekstistä myös kyseisen murteen puhujat

(Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 407). Todellisuudessa murre ei usein ole yhtä värikästä, vaikeaselkoista tai kokonaisvaltaista kuin murrekirjallisuudessa (Mielikäinen 2001: 6).

Suurin ero kirjoitetun ja puhutun kielen välillä on siinä, miten lauseita liitetään toisiinsa (Mielikäinen 2001: 6). Puheessa on pidempiä ja monimutkaisempia lauserakenteita kuin kirjoitetussa tekstissä, ja erilaiset lohkeamat ja limittäisrakenteet ovat yleisiä. Puheessa esiintyy keskustelupartikkeleita, korjauksia ja suunnitteluilmauksia, jotka johtuvat puheen ja sen tuottamisen prosessien samanaikaisuudesta ja joita kirjoitetussa kielessä ei tarvita. Kirjoitetussa kielessä ei voida myöskään tuoda ilmi prosodisin keinoin, elein ja ilmein luotavia merkityksiä. (Viinikka & Voutilainen 2013: 19–20.) Vaikka murteisuutta voidaankin siis äänne-, muoto- ja sanastopiirteiden osalta liioitella murrevaikutelman luomiseksi, noudattelevat lause- ja virkerakenteet pääosin kirjakieltä (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 408).

Puheen illuusiota tavoitellaan kirjallisuudessa usein imitoimalla dialogia ja sille tyypillisiä elementtejä, kuten partikkeleiden runsasta käyttöä, toistoa ja liioittelua (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 577, ks. myös Kalliokoski 1998: 193). Samoja keinoja käytetään murteen vaikutelman aikaansaamiseksi. Koska kaikkia puheen elementtejä ei ole helppo jäljentää kirjoitukseen eikä kaunokirjallisuuden puhe siten ole koskaan täysin aitoa, ei murteen illuusio vaadi kaikilta yksityiskohdiltaan autenttista murretta. Olennaista on se, että lukijoille välittyy vaikutelma aidosta puhetilanteesta. (Mts. 36, 76, 234.) Autenttisuusvaikutelman syntymiseen voi riittää jo se, että tekstistä puuttuvat tunnistettavimmat yleiskieliset piirteet ja yleiskielelle tyypillinen rytmi (Penttilä 1945: 346).

Täysin johdonmukainen murteen käyttö saattaa jopa kääntyä vastakohdakseen ja heikentää murteen illuusiota. Kaunokirjallisuuden kielen on tavoiteltava totuudellisuutta, ja jokaisessa mahdollisessa esiintymäpaikassa käytetyt murrepiirteet eivät enää vastaa puhuttua kieltä ja sen luontaista variaatiota. Kaunokirjallisuudessakin puhujalla on aitousvaikutelman synnyttämiseksi oltava vaihtelua käyttämissään varianteissa. (Suomi 1963: 58, Tiittula & Nuolijärvi: 18.) Paradoksaalisesti mitä autenttisempaa murre on kielitieteellisestä murrepiirteisiin keskittyvästä näkökulmasta ja mitä kokonaisvaltaisemmin se edustaa kieliyhteisön puhetta, sitä epäaidompaa se on kirjallisuuden näkökulmasta (Niedzielski & Preston 2000: 116). Voidaan väittää, että kirjallisuuden puhe ei voi koskaan olla autenttista; tärkeämpää on piirteiden ja ilmausten tunnistaminen ja tunnustaminen aidoiksi (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 76).

3.3 Peräpohjalaiset murteet

Murremaantieteellisesti tutkimuksen rajaus on peräpohjalaismurteissa ja kahdessa peräpohjalaisella murteella kirjoitetussa kaunokirjallisessa teoksessa. Peräpohjalaisia murteita (myös Peräpohjan murteet tai Peräpohjan murteet) puhutaan Suomen pohjoisosissa sekä Pohjois-Ruotsissa ja Pohjois-Norjassa (Rapola 1990 [1947]: 131). Etelässä murrealue rajautuu pohjoispohjalaisiin ja Kainuun murteisiin, lännessä ruotsin kieleen, idässä karjalan kieleen ja venäjään sekä pohjoisessa saamen kieleen (Wiik 2004: 187). Alun perin alue on ollut saamelaisten asuttamaa. Suomenkielinen asutus on peräisin pääosin Pohjanmaalta, mutta alueen murteissa on vaikutteita myös sen muilta raja-alueilta sekä esimerkiksi Satakunnasta, Hämeestä ja Lounais-Suomesta. (Lyytikäinen ym. 2013: 347.)

Suomen kieli on rantautunut Peräpohjolaan eri suunnista eri aikoihin, mikä osaltaan selittää murre-eroja eri puolilla aluetta. Alaryhmien muotoutumisen taustalla on myös hallinnollisia linjauksia läänin- ja kunnanrajoista, joita esimerkiksi Mantila (2000a) on käsitellyt tarkemmin. Ryhmistä on esitetty useampi yksityiskohdiltaan erilainen jaottelu, joista yleisimmissä murteet jaetaan viiteen alamurauteeseen: Tornion murteisiin, Jällivaaran murteisiin, Kemin murteisiin, Kemijärven murteisiin ja Ruijan murteisiin. Näistä Ruijan murteita puhutaan Norjassa ja Jällivaaran murteita Ruotsissa. Kemin murteiden alue ulottuu Kemistä Inariin Rovaniemen ja Sodankylän kautta, Kemijärven alue idässä Kemijärveltä Savukoskelle ja Tornion murteiden alue puolestaan lännessä Tornion- ja Muonionjoen rantapitäjiin rajan molemmin puolin. (Lyytikäinen ym. 2013: 347.) Tornionjoen seudulla Ruotsin puolella puhuttavaa Tornion murretta nimitetään meänkieleksi, ja sillä on Ruotsissa virallinen vähemmistökielen asema, vaikka kielitieteellisesti murre on lähellä Suomen puolella puhuttua (Wiik 2004: 187; Mantila 2000b: 11). Suomen puolella asuvat tornionlaaksolaiset saattavat myös itse mieltää puhumansa kielimuodon meänkieleksi alueen vahvan kollektiivisen identiteetin takia (Mantila 2004: 333; ks. myös Vaattovaara 2009: 129–136).

Peräpohjalaisten murteiden tyypillisin tunnusmerkki on jälkitavuuissa säilynyt *h*, joka alkuperäisessä asemassaan on sijainnut pääpainottomien vokaalien välissä (Vaattovaara 2009: 157). *h*:n paikka vaihtelee alamurrealueittain. Kemijärven murteiden eteläisissä pitäjissä *h* on alkuperäisellä paikallaan (*seisomahan*), Kemin murteistossa vokaali sen edeltä on kadonnut (*seisomhan*) ja Tornion murteissa jälkimmäinen vokaali on lisäksi pitkä (*seisomhaan*) tai *h* on joissain tapauksissa siirtynyt edeltävän konsonantin eteen (*kouhluun*). Jällivaaran murteessa vokaali *h*:n jälkeen on pääsääntöisesti lyhyt, Ruijassa taas esiintyy sekä pitkää että lyhyttä vokaalia. (Lyytikäinen ym. 2013: 348.) Perinteisesti *seisomha(a)n*-tyyppistä varianttia on *h*:n synnyn niin kutsutun metateesiteorian mukaan kutsuttu ”ensimmäisen asteen metateesiksi” ja *seisohmaan*-tyyppistä ”toisen asteen metateesiksi”, mutta *h*:n

eri varianttien synnystä on esitetty poikkeaviakin tulkintoja ja esimerkiksi Vaattovaara käyttää väitöskirjassaan (2009) vaihtoehtoisia nimityksiä ”sisäheittainen *h*” ja ”metateettinen *h*” (mts. 67; ks. myös Kettunen 1928; Mantila 1992: 102–115, 153).

h:ta esiintyy vain tietyissä muotoryhmissä. Vanhastaan sitä on tavattu noin kymmenessä taupausryhmässä, muun muassa yksikön illatiivissa (*kouhluun*) ja passiivin preesensissä (*menhään*), mutta se on levinnyt myös muutamiin muihin muotoryhmiin. (Mantila 1992: 234–236; Vaattovaara 2009: 156.) Nykypuhekielessä *h* on säilynyt parhaiten maaseudulla ja heikoiten alueen kaupungeissa. Kadon sijaan se voi myös assimiloida sitä edeltävään konsonanttiin (*satheella* > *satteella*). (Vaattovaara 2009: 68; ks. myös Mantila 2015.) Lisäksi *h*:ta saatetaan erehdyksessä tai tietoisesti käyttää hyperdialektaalisesti sellaisissa asemissa, joihin se ei alun alkaen kuulu (Mantila 1992: 91–92).

Persoonapronomineista Peräpohjolassa käytetään tyypillisesti variantteja *mie* ja *sie* sekä *met*, *tet*, *het* ja *net*. Verbin ensimmäisen ja toisen persoonan monikkomuotojen päätteet ovat *-(m)mA* ja *-(t)TA* (*met olema*, *tet lähittä*, ’me olemme’, ’te lähditte’). Muita murrealueelle yhteisiä piirteitä ovat muun muassa kato yleiskielen *d*:n paikalla (*paan*, ’padan’), *tt* yleiskielen *ts*:n sijaan (*mettä*, ’metsä’), kaksoiskonsonanttien lyhentymiset (*niemelä*, ’niemellä’) ja yleisgeminaatio (*tullee*, ’tulee’). (Lyytikäinen ym. 2013: 348–350.) Alamurreryhmiä toisistaan erottelevia piirteitä ovat jälkitavujen *h*:n muotojen lisäksi esimerkiksi inessiivin päätte, jälkitavujen *eA*- ja *OA*-yhtymät, svaavokaali ja *st*-yhtymän assimilaatio (Mantila 2000a: 188).

Kansankielisesti peräpohjalaisia murteita nimitetään usein *Lapin murteiksi*. Myös nimityksiä *lappilaisten/lappalaisten murteet*, *Pohjois-Suomen murteet* ja *Perä-Pohjanmaan murteet* esiintyy ei-lingvisteiltä kerätyissä murremielikuvakartoissa. (Mielikäinen & Palander 2002: 93–94.) Murteelle tyypillisten persoonapronominien mukaan sitä voidaan nimittää toisinaan *mie-sie-murteeksi* tai *mie-sie-tyyliksi* ja jälkitavujen *h*:n mukaan *h-kieleksi*, *h-murteeksi* tai *jänkhäläiskieleksi* (Palander 2016: 11). Lappi hahmotetaan yhtenäiseksi alueeksi, jota – toisin kuin muita Suomen murrealueita – harvemmin kuvataan nykyihmiselle tärkeiden kaupunkimurteiden avulla (esimerkiksi *Rovaniemen murre*) (mts. 95). Ei-lingvistit eivät siis yleisesti tee eroa alueen alamurteiden välillä. Alueen asukkaiden aluetietoisuus ja erottautuminen muista ryhmistä sen sijaan on etenkin Tornionlaaksossa suurta (ks. Vaattovaara 2009; Mantila 1992: 203; Paasi 1986: 231, 233).

Eteläisessä Suomessa asuville peräpohjalaiset murteet saattavat olla tuttuja ainoastaan matkailun ja tiedotusvälineiden kautta, minkä takia Lappiin liitetään yleisesti mielikuvia luonnosta, erämaasta ja hiljaisuudesta (Mielikäinen & Palander 2014: 109). Lapin aluekuvaan liittyy myös vahvasti erilaisia symboleita, kuten saamelaiskulttuuri, porot ja joulupukki. Alueen asukkaisiin sen sijaan ei

perinteisesti liitetä topeliaanisia heimostereotypioita. (Paasi 1986: 211, 254–256.) Lapin alueella puhuttavaa murretta luonnehditaan Mielikäisen ja Palanderin mukaan (2002: 103) esimerkiksi ”kiireetömäksi”, ”ystävälliseksi”, ”rehellisenkuuloiseksi” ja ”aidoksi”, vaikka myös negatiivisia arvioita ”lyhennetty ja töksähtelevä”, ”vanhanaikainen” ja ”tyhmä” on esitetty (Palander 2005: 83). Niedzielskin ja Prestonin luokittelussa (2000: 302–314) tällaiset ilmaukset edustavat metakielen toista tasoa eli kuvaavat kielenkäyttäjiä enemmän kuin kuvauksen kohteena olevaa kieltä. Ylipäänsä luonnehdintoja peräpohjalaisista murteista, kuten sen asukkaistakin, on suhteellisen vähän, mikä voi kertoa siitä, että murre on jäänyt monelle suomalaiselle vieraaksi (Mielikäinen & Palander 2014: 109).

Ainoa säännöllisesti Lapin alueeseen liitetty kielenpiirre on muualta kotoisin oleville usein jäljitavujen *h*, joka voi olla tuttu esimerkiksi sketsiviitteestä. Piirre kiinnittää helposti huomion, mutta käsitykset sen alueellisesta ja sosiaalisesta variaatiosta ovat sumeita. (Vaattovaara 2009: 71.) Murrejäljitelmissä *h*:ta imitoidaan tyypillisesti *k*:n ja *t*:n jäljessä muotoryhmästä riippumatta, mikä voi johtaa sen laittamiseen dialektologisesti väärään paikkaan. *h*:n läsnäolon takia peräpohjalaisia murteita kuvaillaan ääntämykseltään *huokailuksi*, *kiehkimiseksi* tai *suhiseviksi*. (Mp; Mielikäinen & Palander 2014: 160–162, 220–221).

Havainnot muista peräpohjalaisiin murteisiin kuuluvista kielenpiirteistä ovat maallikoilla hajainaisempia. Mainintoja saatetaan esittää yksikön *mie*, *sie* -pronomineista ja monikon pronomineista *met*, *tet* ja *het*. Karjalaiset ovat kommentoineet *-eA-* ja *-eÄ-*yhtymien suppea-alkuisuutta ja svaavo-kaalia, ja myös inessiivin muoto *-sA* on mainittu peräpohjalaisten murteiden yhteydessä. (Palander 2005: 83; Mielikäinen & Palander 2014: 158, 194.) Kielellisten tuntomerkkien havaitseminen on yksilöllistä, ja havaintoihin vaikuttavat henkilökohtaiset kontaktit, media, maantieteellinen etäisyys, murteen poikkeaminen omasta murteesta ja siihen liitetty tunnelataus (Palander 2005: 87).

Kaiken kaikkiaan tutkimustieto kielenkäyttäjien havainnoista keskittyy itä- ja eteläsuomalaisien käsityksiin, minkä takia maininnat peräpohjalaisista murteista jäävät vähemmälle huomiolle. Suomalainen kansanlingvistiikka on painottunut itään ja etelään. Kansanlingvistisiä opinnäytetöitä on kuitenkin tehty runsaasti, ja niistä peräpohjalaismurteet ovat olleet tutkimuskohteina useissa Oulun yliopiston pro gradu -tutkielmissa. Esimerkiksi nuorten murteen käyttämistä, tiedostamista ja murreasenteita ovat tutkineet Raila Saukko (2010) Tervolan, Liisa Nurmesniemi (2004) Keminmaan ja Anne Kuisti (2003) Enontekiön osalta. Marja Kivelän (2015) pro gradu -tutkielma keskittyy Tervolasta Ouluun muuttaneiden puhekieleen ja kotimurteen tunnistamiseen ja Nivan (2011) tutkielma Kolarista Ouluun muuttaneiden opiskelijoiden murrekäsityksiin. Viimeisimpänä Maaria Tuisku on tutkinut (2019) kemiläis- ja rovaniemeläisnuorten jäljitävyyssä säilynyttä *h*:ta koskevia havaintoja.

3.3.1 Peräpohjalaiset murteet kirjallisuudessa

Peräpohjalaisia murteita on hyödynnetty pakinoihin vertautuvissa murrejutuissa 1900-luvun puolivälistä asti. Juttuja on kirjoitettu ainakin Kemin, Rovaniemen ja laajemmin Kemijokivarren murteilla. (Koski 2002: 65.) Myös Tornionjokilaakson murteita on käytetty paikallisesti mainoksissa ja lehdissä jo ennen varsinaista murrebuumia (Mantila 1992: 203). 1990-luvulta alkaen murteita on paikallislehdissä alkanut esiintyä pakinoiden ohella ilmoituksissa ja haastateltavien repliikeissä, ja hiljalleen murre on levinnyt myös nuorille kaupunkilaisille tarkoitettuihin lehtiin sosiaalisten merkitysten välittäjänä (Mantila 2004: 339).

Ensimmäiset peräpohjalaismurteisen kaunokirjallisuuden edustajat ovat 1900-luvun alkupuolelta. Esimerkiksi Tornionlaakson murteella kirjoittanut Väinö Jurvelius (Väinö Kataja) julkaisi lähes 40 teosta vuosina 1900–1915, ja hänen jälkeensä julkaistua William Snellin teosta *Kamaripirtiltä* pidetään Tornion murteella kirjoitetun proosan varsinaisena edelläkävijänä, vaikkei se vielä edustakaan taideproosaa. (Koski 2002: 65–66, 68.) Ennen murrebuumia murteella ovat kirjoittaneet myös pohjoissuomalaiset Annikki Kariniemi, Timo K. Mukka ja Oiva Arvola (Kontio 2003: 206).

Merkittävinä taideproosan niminä voidaan pitää Paula Sieppiä ja Rosa Liksomia, joiden teoksissa murretta ei käytetä huumorin keinona vaan vakavan kirjallisuuden kielenä. Heidän Tornion murteen käyttönsä todistaa, että murre sopii taidekirjallisuuden kieleksi siinä missä yleiskielikin. Runouden osalta saman on tehnyt niin ikään Tornion murteella kirjoittanut Juhani Koskinen. (Koski 2002: 68.) Useita pohjoisia kirjailijoita yhdistää alueellisen omaleimaisuuden ja tunnusmerkkisyyden korostaminen, kielen eri rekisterien hyödyntäminen ja rajojen ylittäminen, mikä murteen osalta voi tarkoittaa sen yhdistämistä yleiskieleen tai muihin rekistereihin. Murteen ja yleiskielen vaihtelulla kirjailijat rakentavat pohjoista identiteettiä uudella tavalla, liikkumalla alueellisen ja kansallisen identiteetin välillä. (Kontio 2003: 204, 206, 225.)

1980- ja 90-luvuilla alkaneen murrebuumin myötä murteen kirjallisen käytön kontekstit ovat laajentuneet entisestään. Vuosituhannen vaihteessa myös peräpohjalainen murre on levinnyt sarjakuviin ja erilaisiin murrekäännöksiin, joissa korostuu usein huumori ja murteen erikoisuuksilla ”mässäily”. (Mantila 2004: 338.) Murteelle kääntävän ja murteella alun perin kirjoittavan lähtökohdat ja siten myös tekstissä tehdyt valinnat ovat erilaisia (ks. Tiittula & Nuolijärvi 2013: 577). Tiittulan ja Nuolijärven mukaan (mts. 579) muista kielistä suomeen kääntävien suomentajien työ eroaa suomeksi kirjoittavien kirjailijoiden työstä siten, että kirjailija elää kieliyhteisönsä normien keskellä ja voi valita noudattaa puhe- tai yleiskielisiä normeja tarpeidensa mukaan. Kääntäjän valintoja puhekielisyys ilmaiseksi ohjaavat puolestaan alkuperäinen teksti ja kääntämisen periaatteet. Samoin murretta

teoksissaan hyödyntävä kirjailija on eri asemassa murteelle kääntävään verrattuna, ja murteen käyttämisen syyt eivät ole samat.

Kaunokirjailijat pyrkivät murteenmukaisuuteen usein intuitiivisesti. Murrepiirteiden valikoiminen ja merkitseminen ei ole kaunokirjallisuudessa yhtä tietoisin työn tulosta kuin murteelle kääntämisessä. (Mielikäinen 2004: 522.) Toisaalta on murretekstien kirjoittajia, jotka tarkistuttavat kirjoittamansa murteen jollakin asiantuntijalla, koska eivät luota kielikorvaansa (Koski 2002: 73–74). On hyvä muistaa myös, että vaikka kirjailija ei käyttäisikään ulkopuolista apua murteen merkitsemiseen, on hän silti työssään tiiviisti tekemisissä kielen kanssa eikä siten murteenkaan käytön suhteen täysin ei-kielitieteilijä (ks. Paveau 2011). Tämän tutkimuksen pohjana olevien teosten, *Kättilön* ja *Everstinnan*, kirjoittaneet kirjailijat ovat molemmat alun perin kotoisin teostensa kuvaamalta murrealueelta ja saattavat siinä mielessä luottaa murreintuitioonsa (tarkemmin *Kättilöstä* ja *Everstinnasta* ks. luku 1.2). Omaakin murretta on tosin kirjoitettuna haastava tuottaa äänne- ja muoto-opillisesti oikein (Mantila 1993: 575).

Fennistiikassa esimerkiksi Harri Mantila (1993) ja Marjatta Palander (1987) ovat tutkineet äänne- ja murteenmuutosten yleistymistä kaunokirjallisuudessa, Mantila peräpohjalaismurteiden *h:n* ja Palander itämurteiden erikoisgeminaation osalta. Kaunokirjallisuus antaa murteentutkijalle uusia keinoja kielen vaihtelun, muutoksen ja hahmottamisen tutkimiseen (Mantila 1993: 564). Kaunokirjallisuuden murteesta on tutkittu myös muun muassa itämurteiden liudennusta (Mielikäinen 2004), kielielämäkerran rakentumista (Keskimaa 2018) ja opinnäytteissä esimerkiksi savolaismurteen illuusion rakentumista (Juutinen 2019), murrerunoutta (Suvisto 2004) ja peräpohjalaismurteen funktioita sarjakuvissa (Rantatalo 2013). Mantila tosin huomauttaa (1993: 564, 575), että kirjallisuuteen ei perinteisen murteentutkimuksen lähdemateriaalina voi sokeasti luottaa, sillä kirjailija voi käyttää murrepiirteitä tietoisesti elävöittämissä tarkoituksissa ohittaen ilmiöiden todelliset taajuussuhteet. Tutkittaessa kaunokirjallisuuden murretta kansanlingvivistisesti todellisilla taajuussuhteilla ei ole yhtä suurta merkitystä, vaan keskiöön nousee se, kuinka lukijat tulkitsevat lukemaansa murretta.

4 HAVAINNOT TEOSTEN MURTEESTA JA SEN AUTENTTISUUDESTA

Tässä luvussa esittelen aineistoni analyysin tuloksia. Luvussa 4.1 käsittelen murrepiirteitä, joihin kyselyn vastaajat kiinnittivät *Kättilössä* ja *Everstinnassa* huomiota: jälkitavujen *h*:ta (luku 4.1.1), muita äänne- ja muoto-opillisia piirteitä (luku 4.1.3) sekä sanastollisia piirteitä (luku 4.1.3). Luvussa 4.2 esittelen kyselylomakkeen vastaajien suhtautumista teoksissa käytettyyn murteeseen viiden näkökulman (*ymmärrettävyyden, voimakkuuden, tunnistettavuuden, aitouden ja miellyttävyyden*) kautta. Luvussa 4.3 tarkastelen lopuksi, miten teosten lukeminen on yhteydessä murteen arvottamiseen ja mitä tehtäviä murteella kaunokirjallisuudessa lukijoiden mukaan on.

4.1 Murteen illuusiota luovat kielenpiirteet *Kättilössä* ja *Everstinnassa*

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni on, millaisten murrepiirteiden mielletään tuottavan murteen illuusiota kaunokirjallisuudessa ja miten alueellinen tausta on yhteydessä murteesta tehtyihin havaintoihin. Piirteet, jotka esiintyvät murteessa tiheään, ovat leimallisimpia (Rapola 1990 [1947]: 16), ja on oletettavaa, että vastaajien huomio kiinnittyy niihin myös kirjoitetussa murteessa. Lisäksi kielenkäyttäjät kiinnittävät usein huomiota piirteisiin, joita heidän omassa puheessaan tai yleiskielessä ei esiinny; on helpompaa havaita, mitä murteessa on kuin mitä siitä puuttuu (Niedzielski & Preston 2000: 305; Palander 2011: 170). Ei-kielitetielijöiden murteesta tekemät havainnot perustuvatkin ensisijaisesti murteiden väliseen vertailuun (Mielikäinen & Palander 2014: 79; Preston 1999a: xxix–xxx).

Murteen illuusiota synnyttäviä kielenpiirteitä kartoitettiin kyselylomakkeen (ks. liite 2) kysymyksissä 2 ja 8, joissa vastaajilta kysyttiin, millaisiin asioihin heidän huomionsa kiinnittyy romaaneista poimituissa tekstikatkelmissa. Kysymyksen 2 katkelmat olivat *Kättilöstä* ja kysymyksen 8 *Everstinnasta*. Vastaajia ohjattiin kiinnittämään huomiota erityisesti katkelmien kieleen ja antamaan tarvittaessa esimerkkejä teksteistä. Näiden kysymysten lisäksi yksittäisiä piirteitä koskevia havaintoja tuli ilmi satunnaisesti muidenkin kysymysten yhteydessä. Esimerkiksi kysymyksissä 3 ja 9, joissa vastaajat kuvasivat katkelmien murretta Osgoodin asteikoille asetetuilla adjektiivipareilla, vastaajat saattoivat halutessaan tarkentaa näkemyksiään avoimiin kenttiin. Osa tarkennuksista liittyi yksittäisiin kielenpiirteisiin, ja tarkennukset on huomioitu näiden analyysissä.

Puhuttu murre on muutakin kuin yksittäisiä äänne- ja muotopiirteitä. Puheessa murrevaikutelmaa luovat muun muassa kirjoitetusta kielestä poikkeavat, ketjuiksi muotoutuvat ja usein pitkät lauserakenteet, joita tekstissä ei voida jäljitellä täysin vakuuttavasti. (Mielikäinen 2001: 6.) Lisäksi murre syntyy prosodisista ja ääntämykseen liittyvistä tekijöistä, joiden yksityiskohtainen kuvailu on perinteisesti maallikoille vaikeaa (Mielikäinen & Palander 2014: 201; Preston 1996: 40, 42, 50). Ne kuitenkin vaikuttavat murteen illuusion syntymiseen ja tekstin ymmärtämiseen, kuten yksi kyselyn vastaajista tuo esille:

- (1) Yritin kuvitella miten sanat puhuttuna esim. kuunnelmassa toimisi. Ja se häiritsee lukemista. Pitäisi lisätä nuotti kuva tekstin alle. Alitajunta työskentelee löytääkseen nuotin. Täydentääkseen tekstin ja se häiritsee ymmärtämistä. 20/P0 [Kätilö]²

Kirjoitetussa murteessa prosodisia tai lauserakenteisiin liittyviä ominaisuuksia on vaikea ilmaista, joten en ole suunnannut tutkimusta niiden selvittämiseen. Käsittelyni ulkopuolelle jäävät myös romanistikielmissä esiintyneet piirteet, joita vastaajat eivät vastauksissaan huomioi, muun muassa painottoman tavun *i:n* heikentyminen (*kuustoistakesäset*), *se-* ja *ne-*pronominit kirjoitetussa tekstissä yleisempien *hän-* ja *he-*vastineiden sijaan (ks. Lappalainen 2010) sekä *t:n* loppuheitto verbin partisiipista (*oli maalanu*). Nämä ovat laajalevikkisiä ja nykypuhekielessä säilyneitä piirteitä, joita harvemmin pidetään enää murteellisina (Mielikäinen & Palander 2014: 152, Tiittula & Nuolijärvi 2013: 41). Tällaiset vähemmän selvästi tietylle alueelle leimalliset murrepiirteet eivät lisääkään murrevaikutelmaa samoissa määrin kuin paikallisesti leimallisemmat piirteet, vaikka osaltaan nekin vahvistavat puheen illuusiota (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 145).

Seuraavaksi keskityn tarkastelemaan, mihin kielenpiirteisiin ja millä tavalla vastaajat kiinnittivät lomakevastauksissaan huomiota. Ensiksi ja tarkimmin käsittelen jälkitavujen *h:*ta, joka on peräpohjalaisen murteen illuusion kannalta yksittäisistä piirteistä tämänkin tutkimusaineiston perusteella merkittävin. Muita äänne- ja muoto-opillisia murrepiirteitä, joiden merkittävyys ei ole yhtä yksiselitteinen, esittelen aineistoni valossa kootummin. Lopuksi kuvaan sanastoon liittyviä murrevaikutelman luoja, joihin lasken kuuluvaksi esimerkiksi persoonapronominit. Analyysini perustuu tältä osin ennen kaikkea kyselylomakkeen (ks. liite 2) kysymyksiin 2 ja 8.

² Esimerkivastauksista on korjattu ilmiselvät lyöntivirheet. Muutoin vastaukset on lainattu niitä millään tavoin muokkaamatta.

4.1.1 Jälkitavuissa säilynyt *h*

Kyselylomakkeen kysymysten 2 ja 8 tehtävänanto oli: ”Millaisiin asioihin huomiosi kiinnittyy katkelmissa? Anna tarvittaessa esimerkkejä teksteistä.” Sekä Lapissa että muualla Suomessa asuvat vastaajat mainitsivat vastauksissaan jälkitavujen *h:n*. *h* sai vastaajien esille tuomista kielenpiirteistä eniten mainintoja, mikä onkin aiemman tutkimustiedon perusteella odotuksenmukaista. Esimerkiksi Mielikäisen ja Palanderin mukaan (2014: 182) se on suomalaisilta kysyttäessä ensisijainen peräpohjalaisten murteiden tuntomerkki.

Kätilöstä poimituissa kyselyn katkelmissa piirre esiintyy muodoissa *mithän* (2), *aikojahan*, *huoneeshen*, *tapethu* ja *tapethan*, joista *aikojahan* viittaa peräpohjalaisista murteista Kemijärven murreryhmään ja *mithän*, *tapethan* ja *huoneeshen* Kemin murteisiin. Muoto *tapethu* on TU-partisiippi, joka ei kuulu niihin muotoryhmiin, jossa *h*:ta todellisuudessa tavataan (Vaattovaara 2009: 156). *Kätilön* aineistolainauksissa esiintyy siis yksi *h*-tapaus, joka ei dialektologisen tiedon valossa edusta autenttista murretta. *Everstinnan* katkelmissa käytetään säännönmukaisesti Tornion murteiden mukaisia sisäheittoisia ja metateettisiä variantteja *syöhmään*, *seiphäälä*, *kattohmaan* (2), *kaatuhmaan*, *lähethään*, *aluheitten* ja *helhmaan*.

Muualta kuin Lapin alueelta kotoisin olevien vastaajien kuvaukset piirteestä olivat lappilaisten havaintoja epätasemmallisempia. Piirrettä kuvattiin ”H-kirjaimen käytöksi” (21/P0), ”Th-kirjainten yhdistelmiksi” (24/KS0), ”lisä-H:ksi” (38/KS0), ”ylimääräiseltä tuntuvaksi H-kirjaimeksi” (24/KS0) ja ”h:ksi sanan keskellä” (25/PH0). Myös ”hoon päältä puhuminen” (28/U0) mainittiin. Näiden kaltaiset suurpiirteiset havainnot ilman tarkkaa jäsentyneisyyttä tai terminologiaa ovat ei-kielitieteilijöille tyyppillinen tapa luonnehtia sellaisia kielen aineksia, jotka kyllä tunnistetaan mutta joita kuvaillaan vain yleisellä tasolla (Preston 1996: 42). Prestonin määrittelemien kielitietoisuuden osa-alueiden (mts. 40–41) mukaan tarkasteltuna piirre on siis ei-lappilaisille *saatavuudeltaan* yleinen mutta *yksityiskohtaisuudeltaan* yleismaailmallinen.

Kyselyn Lapissa asuneet vastaajatkin käyttivät ilmausta ”h:n päälle puhuminen” (esim. 14/KP1). Heidän analyysinsa piirteen käytöstä ovat kuitenkin yksityiskohtaisempia:

- (2) Itse olen länsirajalta ja meillä murteessa on pitkä vokaali, esim. tapethaan. 11/L7 [*Kätilö*]
- (3) Koska olen itse Ylitorniolta, murre tuntuu tutulta, mutta kuitenkin erilaiselta kuin jokivarren murre. H on joissakin kohdissa minun näkökulmastani väärässä paikassa - esim. "tapethu" tai "huoneeshen". 32/L3 [*Kätilö*]
- (4) Tapethu- missäs murtheessa nuin sanothaan? Ei ainakhaan Peräpohjolan seuv'vula! 43/L7 [*Kätilö*]
- (5) Evestinna puhuu Tornionlaakson murretta, vaikka on kotoisin Kemijoen murrealueelta. Samoin Helmutti, joka lienee oppinut murteen Rovaniemen seudulla. Esimerkkejä: syöhmään pro syömhän kattohmaan pro kattomhan kaatuhmaan pro kaatumhan lähethään pro lähethän Puohlaan pro Puolhan helhmaan pro helmhan 10/L7 [*Everstinna*]

Esimerkeistä näkyy, että *h*:n paikkaa analysoidaan tarkasti alamurreryhmiä myöten. Vastauksissa mainitaan muun muassa ”jokivarren murre” (32/L3), ”Tornionlaakson murre” (10/L7), ”Väylänvarren murre” (6/VS4) ja ”Kemijoen murrealue” (10/L7) sekä yksittäisinä paikkoina Ylitornio ja Rovaniemen seutu. Kielitieteessä vakiintuneita nimityksiä Tornion murteet tai Kemin murteet ei käytetä, mutta esimerkiksi esimerkin 2 vastaaja 11/L7 määrittelee tarkasti, että *Kätilössä* esiintyneen lyhytvoikaalisin variantin (*tapethan*) sijaan länsirajalla vokaali on pitkä (*tapethaan*). Muotoihin *tapethu* ja *huoneeshen* tarttuu useampi vastaaja, ja etenkin *tapethu* määritellään omaan murteeseen kuulumattomaksi. *h*:n paikka tiedostetaan siis sen käyttöalueella tarkemmin kuin sen ulkopuolella, mikä on todettu aikaisemmissakin tutkimuksissa (ks. Vaattovaara 2009: 217–238). Ei-kielitieteilijöiden havainnoille onkin tyypillistä, että mitä lähempänä murteen puhuma-alueella ollaan, sitä tarkemmin eroja eri varianttien, tässä tapauksessa alamurreryhmien, välillä tunnistetaan (Preston 1999a: xxxv). Sen sijaan vastaajilla, kuten paikallisilla tai toismurteisilla maallikoilla yleensäkin, ei lingvistisen asiantuntijatiedon puuttuessa ole välineitä *h*:n kielitieteellisten asemien tarkempaan kuvaamiseen (Vaattovaara 2009: 235).

Etenkin Tornion murteiden alueelta kotoisin olevat vastaajat kuvailivat *h*:n olevan Kätilön katkelmissa ”väärissä paikoissa”. Monet korjasivat vastauksissaan katkelmassa esiintyneitä muotoja omaan kielikorvaansa sopivimmiksi, ja myös *h*:n puuttumiseen sille mahdollisista esiintymispaikoista kiinnitettiin huomiota. *h*:n paikka herättää vastaajissa vahvoja tunteita, kuten esimerkit 6 ja 7 osoittavat.

- (6) Tekstit eivät ole kovin hyvin kirjoitettu *h*:n päälle (niin kuin me täällä jokivarressa sanomme). Jos kirja on hyvin kirjoitettu tämän perän murteella, niin sitä on ilo lukea. Mutta, jos tekstissä on *h* aivan väärässä paikassa, niin minä en pysty jatkamaan, koska kiinnitän vain siihen asiaan huomiota. Tapethu – eieiei. *H*:n puute alkaa myös ärsyttämään: Kuolleen Miehen mökki tämä on. Tätä missään kartala etes ole. - Kuohleen miehen mökki tämä on. Tätä mishään kartala ees ole. Näin kirjoittaisin tuon, jos olisi tarkoitus hoonpääle puhua. 34/L6 [*Kätilö*]
- (7) No esim sana tapethu ei ole oikeaa murretta. Ei meiläkään senthään joka paikhaan hoota panna. 11/L7 [*Kätilö*]

Everstinna herätti vastaajissa myönteisempiä arvioita *h*:n käytön suhteen: ”*H*:t on oikeissa paikoissa, kerrankin” (39/L3), ”Jokhainen hoo oikeala paikala” (34/L6). Vastauksista voi päätellä, että *Kätilöön* verrattuna *Everstinnassa* on onnistuttu kuvaamaan *h*:ta autenttisilla paikoillaan. Vastakkaisia näkökulmia tulee ilmi vain Tornion murteiden puhuma-alueen ulkopuolisilta vastaajilta. Esimerkiksi Kemistä kotoisin oleva vastaaja kertoo jääneensä miettimään, ”oliko *h*:t oikeissa kohdissa” (26/L3), ja Kittilässä syntyneen mukaan *Everstinnassa* ei puhuta ”ihan omaa murretta, *h* on eri paikassa” (6/VS4). Sekä Kittilä että Kemi kuuluvat dialektologisen jaottelun mukaan peräpohjalaisten

murteiden Kemin alaryhmään, joten Tornion murteiden mukaiset *h*:t katkelmissa eroavat näiden vastaajien kotimurteeseen kokemasta murteesta. Myös yhden Keski-Pohjanmaalta kotoisin olevan mutta Lapissa asuneen vastaajan mukaan *Everstinnassa* ”puhutaan *h*:n päälle toisella tavalla kuin Kätilössä, enkä pidä tästä” (14/KP1). Ero *h*:n eri varianttien välillä voidaan havaita, vaikkei sen auki selittämiseksi olisi tarkempaa metakieltä (vrt. Mielikäinen 2005: 116; Niedzielski & Preston 2000: 23–25).

Runsaat maininnat jälkitavuuissa säilyneestä *h*:sta tukevat ajatusta siitä, että piirre on peräpohjalaisten murteiden tunnus myös kirjoitetussa murteessa. Piirteeseen viitataan sekä tämän tutkimuksen aineistossa että maallikoiden kielikuvailuissa yleensä useammin kuin mihinkään muuhun piirteeseen, mikä todistaa sen olevan peräpohjalaisen paikallisuuden merkki. Siksi sen merkitys myös murteen illuusion kannalta on suuri. (Ks. Johnstone 2004: 77; Tiittula & Nuolijärvi 2013: 76.) Kyselyn lappilaisille vastaajille erot *h*:n paikoissa näyttäytyvät tärkeinä, ja niitä osataan useimmiten analysoida aluekohtaisesti. Ei-lappilaiset eivät ole samalla tavalla tietoisia piirteen esiintymisen yksityiskohdista tai vertaa sitä itselleen tuttuun kotimurteeseen, joten yksityiskohtien suhteen ei olla yhtä tarkkoja. Heille uskottavan murrevaikutelman syntymiseksi riittää, että piirre esiintyy tekstissä.

4.1.2 Muita äänne- ja muotopiirteitä

Yksi peräpohjalaisia murteita yhdistävistä muotopiirteistä on monikon ensimmäisen ja toisen persoonan *olemma/oletta*-tyyppinen verbitaivutus (Lyytikäinen ym. 2013: 349). Sitä esiintyy lomakevastaajille esitetyissä tekstikatkelmissa ainoastaan *Everstinnan* näytteissä, vaikka *Kätilössäkin* piirteelle mahdollisia esiintymispaikkoja on. Sekä aineistoni lappilaiset että ei-lappilaiset vastaajat kiinnostivat kysymysten 2 ja 8 vastauksissa huomiota piirteeseen. Esimerkeistä 8–12 näkyy, että lappilaisten vastaajien huomiot keskittyivät tekstien yleiskielisten muotojen muuttamiseen murteellisiksi ja ei-lappilaisten huomiot puolestaan piirteen toteamiseen. Poikkeuksena esimerkin 12 vastaaja mainitsee kenties analogian vaikutuksesta, että hänen kielikorvansa perusteella *tökkitte*-verbi olisi murteellisena *tökittä/ö*, vaikka kyseinen vastaaja onkin kotoisin Keski-Suomesta eikä ole asunut peräpohjalaisten murteiden alueella.

(8) me sanomme 'tet oletta' ja 'met emmä' 31/L6 [*Kätilö*]

(9) Muutaman sanan olisin ilmaissut toisin, esim. pölkäätte = pölkäättä, tökitte = tökittä /L6 [*Everstinna*]

(10) A:n käyttö e:n sijasta sanoissa emmä ja kattelimma 2/K0 [*Everstinna*]

(11) "istuma", "olima" > ei istuimme, olimme 25/PH0 [*Everstinna*]

(12) Oma "kielikorva" olisi käyttänyt myös "Tökkitte naisia seiphäälä" muotoa Tökittä/ö. 38/KS0 [*Everstinna*]

Muualta kuin Lapista kotoisin olevat vastaajat mainitsivat yhdeksi tekstikatkelmissa huomiota kiinnittäneeksi ilmiöksi ”kaksoiskonsonanttien puuttumisen”:

- (13) Kartala. Tällaisiin taivutusmuotoihin missä ei ole kuin yksi konsonantti me eteläiset takerrumme 13/U0 [*Kätilö*]
- (14) Kaksoiskonsonanttien puuttuminen ärsyttää ja tuntuu vääraltä. Lähemä tai kahtoma kun omaan korvaan niiden kuuluisi olla lähemmä ja kahtomma. 14/KP1 [*Everstinna*]
- (15) Aluksi tuli mieleen huonoa Suomea puhuvat ihmiset, sillä tekstissä käytetään esim. paljon samaa sanaa kuten "emmä". Sekä **L-kirjaimen alikäyttö** korostaa tätä. 21/P0 [*Everstinna*]

Kyseessä on pohjalaismurteille ominainen geminaattalikvidojen tai -nasaalien lyheneminen, jota ei tavata muissa murteissa. Lyheneminen tapahtuu ensitavussa pitkän vokaalin tai diftongin jälkeen tai myöhemmissä tavuissa myös lyhyen vokaalin jälkeen. Tornion murteissa piirre esiintyy säännöllisesti ja Kemian murteissa rinnakkain säilyneiden kaksoiskonsonanttien kanssa. (Lyytikäinen ym. 2013: 349–350.) Mielikäisen ja Palanderin mukaan (2014: 158–159) maallikot kommentoivat geminaattalikvidojen ja -nasaalien lyhenemistä yleensä erittäin harvoin, mikä voi johtua ilmiön epäsäännöllisyydestä. Lappilaisista vastaajista vain yksi (10/L7) kommentoi piirrettä *Kätilöstä* poimitussa katkelmassa, jossa sitä ei odotuksenmukaisesti esiinny, vaan variantin *minule* sijaan on käytetty yleiskielistä varianttia *minulle*.

Vastaajat saattavat ”kaksoiskonsonanttien puuttumisella” viitata myös inessiivin *-sA*-päätevarianttiin yleiskielisen *-ssA*-päätteen edustajana. Kielitieteellisesti se määritellään geminaattalikvidojen ja -nasaalien lyhentymisestä itsenäiseksi ilmiöksi, jota esiintyy Peräpohjolassa tavallisimmin vain Kemian murteiden eteläisissä pitäjissä (Lyytikäinen ym. 2013: 350). *Kätilön* katkelmissa esiintyy yksi tapaus, jossa inessiivin päätteenä on yleiskielisen *-ssA*:n sijaan *-sA* ja jonka kolme vastaajaa vastauksissaan huomioi. *Everstinna*n katkelmissa tällaista inessiivivarianttia ei ole. Kolmesta piirrettä kommentoineesta vastaajasta kaksi on kotoisin Tornion murteiden alueelta, ja he määrittelevätkin piirteen omaan murteeseensa kuulumattomaksi ja esittävät sille vaihtoehtoisen ilmaisutavan, kuten esimerkit 16 ja 17 näyttävät. Kolmas vastaaja on kotoisin Kainuusta eikä vastauksessaan erittele piirrettä mainintaa tarkemmin.

- (16) tuosa po. tuossa 10/L7 [*Kätilö*]
- (17) Minun murrekorvani mukaan useita sellaisia ilmauksia, joita ei ainakaan alisessa Tornionjokivarressa käytetä ja joista osa viittaa Kemijokivarren murteeseen, itäsuomalaisiin tai pohjalaisiin murteisiin. Esim. [—] Tuosainoin, kahto!= esim. Tuolainoin, katto! 41/L6 [*Kätilö*]

Svaavokaalit (*kylmä ilma*) ovat niin ikään murrepiirre, jota ei esiinny Tornion murteistossa mutta joka on tunnettu Mantilan nimittämän pohjalaiskiilan alueella Simossa, Keminmaassa, Tervolassa, Rovaniemellä ja osin pohjoisempana Sodankylässäkin (Mantila 2000a: 192, 195). Murteen autenttisuuden näkökulmasta onkin odotuksenmukaista, että *Everstinnan* katkelmissa svaavokaaleja ei esiinny, mutta *Kättilössä* piirrettä on käytetty runsaasti. Siihen reagoitiin myös kyselyn vastauksissa. Ei-lappilaiset vastaajat kommentoivat kiinnittäneensä huomiota ”vokaalien toistoon” (12/ES0), ”e-kirjaimiin” (40/KH1) (esim. sanassa *helevetti*) ja ”helveti, kilijuu, yms. sanoihin” (21/P0). Ilmiöstä puhutaan kansankielisesti usein juuri vokaalien toistumisena tai ylimääräisinä kirjaimina (Mielikäinen & Palander 2014: 162–163). Tornion murteiden alueelta kotoisin olevat vastaajat arvioivat tämänkin piirteen osalta sen sopimista omaan murteeseensa ja ehdottavat piirteen kuuluvan itäisempiin murreryhmiin:

- (18) Toisaalta muotoihin siula, kilijuu, tiät, rupia Kuulostavat Itäläpin murreranoilta. (oma kotimurre Torniolaakson murretta) 27/L3 [*Kättilö*]
- (19) meillä ei ole välivokaalia (kilijuu) 31/L6 [*Kättilö*]
- (20) Jokos siula hiiret kilijuu? - tämän myös johonki itään, ei missään nimessä tänne. 34/L6 [*Kättilö*]

Lappilaiset vastaajat tekivät *Kättilöstä* myös muita huomioita, joita ei-lappilaiset eivät vastauksissaan mainitse:

- (21) Elä on savon murretta 7/L4 [*Kättilö*]
- (22) Elä rupia - laittaisin jonnekin Oulun suunnille. 34/L6 [*Kättilö*]
- (23) elekkää po. älkää [– –] kahto po. katto, elä po. älä, elä po. älä rupia po. rupea (tai paremmin: ala) 10/L7 [*Kättilö*]
- (24) Katkelma 2: sanoihin "kahto" 45/L7 [*Kättilö*]
- (25) Tuosa noin, kahto!= esim. Tuola nuin, katto! Elä ja elekkää, sanoisin mieluummin älä ja älkää. [– –] Mie tiän, sanoisin: mie tiän. 41/L6 [*Kättilö*]

Vastaajat huomioivat *Kättilössä* käytetyn *ht*-konsonanttiyhtymän yleiskielen *ts*:n vastineena (*kahto*) ja *älä*-kieltoverbin vastineen *elä*. Esimerkin 21 vastaaja myös sijoittaa variantin *elä* savon murteisiin, joissa molempia näistä piirteistä laajalti tavataan (Lyytikäinen 2013: 405, 407). Sanassa *rupia* näkyvää *-eA*-yhtymän varianttia *-iA*, jota esiintyy Lapin alueella Kemin ja Kemijärven murteissa (mts. 350), kommentoivat esimerkkien 22 ja 23 vastaajat. Lisäksi muutamassa vastauksessa ehdotetaan *tiedä*-verbin yksikön ensimmäisen persoonan oikeaksi tornionjokilaaksolaiseksi kirjoitusasuksi muotoa *tiä* yleispuhekielisen *tiiä*-variantin sijaan, jota *Kättilössä* käytetään.

Aineistosta löytyy myös yksittäisiä kommentteja ei-lappilaisilta vastaajilta esimerkiksi yleisgemiinaatiosta (*sottaa*) sekä *d*:n puuttumisesta sanoissa *läheisyessä* ja *Suomineion*. Näistä yleisgemiinaatio on helposti tunnistettava mutta suhteellisen laajalevikkinen piirre (Mielikäinen & Palander

2014: 153), minkä takia sitä ei ehkä ole kommentoitu aineistossa enempää. Myös yleiskielen *d*:n kato on yleistymässä nykypuhekielessä (mts. 2014: 165–166) eikä siksi välttämättä vaikuta murteiselta, vaikka se dialektologisesti esiintyykin peräpohjalaismurteista säännönmukaisimmin juuri Tornion murteissa (Lyytikäinen ym. 2013: 349). Lappilaiset vastaajat eivät kiinnittäneet huomiota kumpaankaan näistä piirteistä.

Yksikään vastaaja ei vastauksissaan huomionnut *Everstinnassa* esiintyneitä monikon kolmannen persoonan imperfektimuotoja *pärräsit* ’pärräsivät’ ja *juoksit* ’juoksivat’, jotka ovat tavallisia koko Peräpohjolassa (Lyytikäinen ym. 2013: 348). Huomiotta jäi myös *Everstinnan* vanhahtava omistusmuototyyppi *aluheitten, tavaroitte*. Koska murteen illuusiota rakennetaan ennen kaikkea helposti murteisiksi tunnistettavilla ja usein stereotyyppisillä piirteillä (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 76), keskittyivät vastaajien havainnotkin katkelmissa taajaan toistuviin kielenpiirteisiin. On myös mahdollista, että vaikka jokin kielenpiirre ei ole kielenkäyttäjille Prestonin kielitietoisuuden osa-alueiden mukaisesti *saatavilla*, sitä pystyttäisiin kuitenkin *hallitsemaan* eli käyttämään esimerkiksi osana murreimitaatiota (Preston 1996: 45).

Verrattuna jälkitavujen *h*:hon maininnat muista äänne- ja muotopiirteistä ovat aineistossa hajanaisempia. Alueellisen taustan ja kielen ainesten lisäksi erilaiset sosiokulttuuriset tekijät vaikuttavat murteen havainnointiin (Preston 1996: 72), ja esimerkiksi yksilölliset asenteet, omaksutut stereotyyppiat ja omat kokemukset (ks. Mielikäinen & Palander 2014: 80) ovat voineet ohjata vastaajia tarkentamaan havaintojaan eri kielenpiirteisiin. Osa katkelmien piirteistä kiinnitti kuitenkin selkeästi ainoastaan ei-lappilaisten huomion (geminaattojen lyheneminen) ja osa lappilaisten (*siula, elä*). Ei-lappilaisille nämä piirteet kiinnittivät huomion vieraudellaan ja lappilaisille sillä, että ne eroavat odotuksenmukaisista murteellisista muodoista (ks. Preston 2010: 101). Lappilaisten ja ei-lappilaisten vastauksissa on lisäksi näkökulmaero: siinä missä aineistoni ei-lappilaiset toteavat piirteiden olemassaolon huomion kiinnittäjinä ja murrevaikutelman luojina, Lapista kotoisin olevat etsivät ja korjaavat virheellisiksi katsomiaan muotoja.

4.1.3 Sanasto

Murresanaston runsas käyttö on murrekirjallisuudessa tyypillistä ja toisinaan jopa ylikorostunutta (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 407), minkä takia sanastollisilla valinnoilla on kiistaton rooli murteen illuusion luomisessa. Ei-kielitieteilijöille sanasto on myös tavallinen kielen havainnointikohde (Niedzielski & Preston 2000: 266). Maallikot eivät kuitenkaan aina tee eroa varsinaisten sa-

nastopiirteiden ja murteellisia äänne- ja muotopiirteitä sisältävien sanojen välillä vaan puhuvat kaikista murreanoina (Mielikäinen 2005: 104). Yksittäisissä tämänkin aineiston vastauksissa murreanoiksi määritellään sellaisia luvussa 4.1.2 käsittelemiäni muotoja, jotka eivät ole murreanoja, vaan joista murteellisen tekee jokin kielenpiirre, kuten *kiljuu* (svaavokaali) tai *rupia* (vokaaliyhtymän *-eA* murteellinen variantti *-iA*).

Ei-kielitieteilijöiden huomiota herättävät tyypillisesti yhtäältä vieraat sanat ja toisaalta tutut sanat, joita käytetään eri merkityksessä kuin omassa murteessa (Mielikäinen 2005: 103; ks. myös Niedzielski & Preston 2000: 266–269). Kyselyn vastaajatkin kiinnostavat huomiota katkelmissa käytettyjen sanojen tuttuuteen tai vierauteen:

- (26) Tekstissä on samoja sanoja kuin tervolalaiset tuttavat ja sukulaiset käyttävät, mm. Pörrö, helhmaan, lähemä, net. 1/P0 [*Everstinna*]
- (27) Tulee tuttu mielikuva Tornionjokilaaksolaisesta sanailusta. ...oletko sie tullu pörröksi... 18/L7 [*Everstinna*]
- (28) Mulle tosi tuttua murretta, tulee erityisesti oma mummo (Pellosta) mieleen. Pölkään ja pörrö, niistä tulee tosi kotoinen olo. 39/L3 [*Everstinna*]
- (29) Höpäjä tuntuu ihanan tutulta. 5/L3 [*Kättilö*]
- (30) Vieraisiin sanoihin, sanontoihin: pörrö, krettanekka, pärrätä (pärrässit). 38/KS0 [*Everstinna*]
- (31) Murre häiritsee tekstin lukemista, vaikka osa murreanoista on tuttuja ja omassakin käytössä puhekielessä. 33/PK0 [*Kättilö*]

Tutuilta tuntuvien sanojen taustalla on usein mielikuva kielenkäyttäjän tuntemasta henkilöstä, jonka puheeseen kyseiset sanat kuuluvat (Mielikäinen 2005: 104). Kasvokkaiset kontaktit murteenpuhujien kanssa jäävät esimerkiksi mediarepresentaatioita paremmin kielenkäyttäjien mieleen ja saavat murteen tuntumaan tutulta (Preston 1999a: xxxv). Esimerkissä 26 viitataan ”tervolalaisiin tuttaviin ja sukulaisiin”, esimerkissä 27 kotiseudulle tyypilliseen sanailuun ja esimerkissä 28 vastaajan pellolaiseen mummoon. Esimerkit 28 ja 29 osoittavat, että tuttuutta arvostetaan: tutut sanat tuovat ”kotoisen olon” ja ”tuntuvat ihanan tutulta”. Vastaajille, jotka eivät ole kotoisin Lapista tai mainitse lappilaisia tuttaviam, sanasto on vierasta, kuten esimerkki 30 näyttää. Toisaalta esimerkin 31 pohjoiskarjalainen vastaaja kertoo tunnistavansa tekstikatkelmien sanoja ja käyttävänsä niitä myös omassa puheessaan, mutta kokee murteen silti vaikeuttavan lukemista.

Vastauksissa esiintyy hajontaa siinä, mitkä sanat määritellään murteellisiksi. Murreanoiksi esitetään muun muassa sanoja *luimuilla*, *kirvata*, *huojeentua*, *höpäjä*, *ysköstellä*, *(ei) vaines*, *pörrö*, *krettanekka*, *pölätä* ’pelätä’ ja *pärrätä*. Ei-lappilaiset nostivat *Kättilöstä* esiin enemmän murreanoja kuin lappilaiset, mutta muutoin vastaajien kotimaakunta ei näytä tuovan merkittäviä eroja siihen, minkä sanojen koettiin kuuluvan peräpohjalaiseen murteeseen. Kuten edellä olen tuonut esille, kokemuksiin sanaston murteellisuudesta vaikuttavat vastaajien tuntemat murteenkäyttäjät ja muistot heidän puhe-
tavastaan. Sanoista voi tehdä tuttuja murteen merkkejä myös niiden esiintyminen esimerkiksi median

murreperformansseissa (Preston 1996: 59). Lisäksi murre sanoiksi saatetaan mieltää muitakin kuin varsinaisia murre sanoja jo sen takia, että kaunokirjallisuudessa kieli on usein kuvailevaa.

Yksimielisimpiä vastaajat olivat kotipaikasta riippumatta *Everstinnassa* esiintyneiden sanojen *krettanekka* ja *pörrö* murteellisuudesta. *Meänkielen iso sanakirja* (MIS) määrittelee *krettanekan* tarkoittavan 'kermanekkaa' (MIS 2011 s.v. *kretnekka*) ja *pörrön* adjektiivina 'hullua, mieletöntä, hölmöä' tai substantiivina 'hulluttelijaa, hölmöilijää' (MIS 2016 s.v. *pörrö*). Nämä sanat eroavat yleiskielisestä käytöstä selkeästi ja lienevät siksi helpommin tunnistettavissa peräpohjalaisiin murteisiin kuuluviksi. Osa vastaajista kommentoi niiden valintaa ja murteelle tyypillisyyttä tarkemminkin:

- (32) sana pörrö (mikä tuntuu olevan usein käytetty ja tunnettu murre sana) 2/K0 [*Everstinna*]
 (33) Huomioni kiintyi sanaan "krettanekka". Se on ihana vanha sana, jota nykypäivänä tuskin kukaan käyttää. Rajan toisella puolella saattaa olla enemmänkin käytössä. 32/L3 [*Everstinna*]

Sanastollisiin murrepiirteisiin voidaan lukea myös pronominit. Yksi peräpohjalaisia murteita muista Suomen murrealueista erottavista murrepiirteistä on monikon persoonapronominivarianttien *met*, *tet* ja *het* sekä pronominin *net* käyttö yleiskielisten vastineiden *me*, *te*, *he* ja *ne* sijaan (Lyytikäinen ym. 2013: 349). Ei-lappilaiset vastaajat nimittävät tätä piirrettä vastauksissaan muun muassa "kirjainten t ja h käytöksi sanoissa (tet, set, met)" (12/ES0), "t-kirjaimen liikakäytöksi" (21/P0) ja "t-kirjaimiksi te ja me sanojen perässä" (24/KS0). Lappilaisista vastaajista vain kaksi kiinnittää huomiota piirteeseen ja silloinkin *Kättilöstä* poimituissa tapauksissa, joissa murteellisen variantin sijaan on käytetty yleiskielistä:

- (34) Katkelma kaksi: kirjoittaisin 'met lähemä' 31/L6 [*Kättilö*]
 (35) Muutaman sanan olisin ilmaissut toisin, esim. [- -] me emmä tehe pahhaa etes karpäselles = met emmä... 41/L6 [*Kättilö*]

Muutama Lapista kotoisin oleva vastaaja huomioi toisessa *Kättilön* katkelmassa esiintyvän *set*-variantin *se*-pronominin vastineena:

- (36) Mitä tarkoittaa 'set kuolee'? 31/L6 [*Kättilö*]
 (37) Mikä "set"? 41/L6 [*Kättilö*]
 (38) Katkelma 1: katkelman lopussa oleviin kahteen "set" sanaan. 45/L7 [*Kättilö*]

Esimerkit 36–38 osoittavat hämmennystä käytettyä *set*-pronominivarianttia kohtaan. Katkelmassa pronominia käytetään virkkeessä *Ja jos set on Perkkeleestä, nii set kuoleepi omia aikojahan* ja sillä viitataan aiemmin katkelmassa mainittuun "punikkiaatteesen". Merkitys näyttää jäävän esimerkkien

vastaajille epäselväksi, mikä voi selittyä sillä, että *set*-muotoa ei autenttisisessa peräpohjalaisessa murteessa tai muissakaan suomen murteissa esiinny. Kirjailija on voinut muodostaa sen analogisesti monikon muotojen *met*, *tet*, *het* ja *net* antaman mallin mukaan. Mahdollisesti saman analogian takia suurin osa kyselyn lappilaisistakaan vastaajista ei kiinnittänyt siihen huomiota, ja ei-lappilaisista kukaan ei maininnut pronominia.

Vielä selkeämmin vastustusta lappilaisten vastaajien keskuudessa herätti niin ikään *Kättilössä* käytetty *siula*-pronominivariantti merkityksessä 'sinulla'.

- (39) Virheitä: *siula* po. *sinula* 10/L7 [*Kättilö*]
- (40) Me emme sano '*siula*' 31/L6 [*Kättilö*]
- (41) Jokos *siula* hiiret kilijuu? - tämän myös johonki itään, ei missään nimessä tänne. 34/L6 [*Kättilö*]
- (42) Tätä "*siula*" en ymmärrä ollenkaan, tarkoitetaanko sillä "*sinulla*", siis tässä: Jokos *siula* hiiret kilijuu? Sanoisin "*sulla*". 41/L6 [*Kättilö*]
- (43) *Siulla* sana hyppäsi ekana silmille. Täällä pohjoisessa ei sanaa käytetä, kuulostaa enämpi karjalan murteelta 44/L6 [*Kättilö*]

Variantti tulkitaan ”virheeksi” ja sen sijaan ehdotetaan murteeseen sopivan variantteja *sinula* tai *sulla*. Esimerkkien 41 ja 43 vastaajat sijoittavat variantin kuuluvan ”johonki itään” tai ”karjalan murteeseen”. Taivutusvartaloita *miu*- ja *siu*- käytetäänkin kaakkoismurteissa ja osassa savolaismurteita (Kettunen 1940: kartta 113), mutta peräpohjalaismurteissa niitä ei tavata. Ei-lappilaisista vastaajista yksikään ei kommentoinut *siula*-pronominia, mikä voi kertoa siitä, että *sie*-pronominin oletetaan taipuvan *siu*-vartalossa myös peräpohjalaisissa murteissa. Tällöin se toimii murretta tuntemattomille ensimmäisen tason indeksinä merkinä peräpohjalaisuudesta, vaikkei kuulukaan alueen autenttiseen murteeseen.

Persoonapronominit ovat Mielikäisen ja Palanderin mukaan (2014: 183) maallikoille ”yleisin kielenpiirre, jonka perusteella aluemurteita erotellaan”. Taajakäyttöisenä ja henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen linkittyvänä piirteenä ne kiinnittävät helposti huomiota, ja varsinkin omasta murteesta poikkeavat pronominit sekä huvittavat että ärsyttävät (mts. 183, 195; Mielikäinen 2005: 104). Persoonapronominien eri variantteja voidaan käyttää synnyttämään tiettyjä, usein heimostereotyyppisiin perustuvia vaikutelmia (Mantila 2004: 332–333), joten ne ovat myös tiedostettuja murteen ja murteenpuhujien edustajia. *Met*, *tet*, *het* ja *net* ovat lappilaisille tuttuja ja omassa murteessa esiintyviä pronomineja, joten niiden käyttöön murteelliseksi tarkoitettussa tekstissä ei kiinnitetä huomiota. Poikkeavat variantit – ei-lappilaisille edellä mainitut monikon pronominit, lappilaisille *Kättilössä* esiintyneet *me*, *set* ja *siula* – sitä vastoin huomataan. Murteen tuttuudesta ja vastaajan taustasta riippuen ne joko tukevat murteen illuusiota tai vähentävät sitä.

4.2 Murteen autenttisuuden suhtautuminen

Toisena tutkimuskysymyksenä selvitän, miten kielenkäyttäjät suhtautuvat kaunokirjallisten teosten murteen autenttisuuteen tai siitä poikkeamiseen. Murteen illuusiota luovien yksittäisten kielenpiirteiden lisäksi tutkin siis, kuinka autenttinen *Kättilön* ja *Everstinnan* murrevaikutelma kokonaisuudessaan on ja kuinka tärkeä autenttisuuden kriteeri on kielenkäyttäjille. Kommentteja murrepiirteiden ”virheellisyydestä” tai ”oikeellisuudesta” olen esitellyt jo edellisessä luvussa 4.1, mutta tässä keskityn teosten murteen illuusion vertailuun yksittäisiä piirteitä yleisemmällä tasolla. Esittelen vastaajien asenteita viiden teeman kautta: *ymmärrettävyyden, voimakkuuden, tunnistettavuuden ja tuttuuden, aitouden ja uskottavuuden* sekä *miellyttävyyden*.

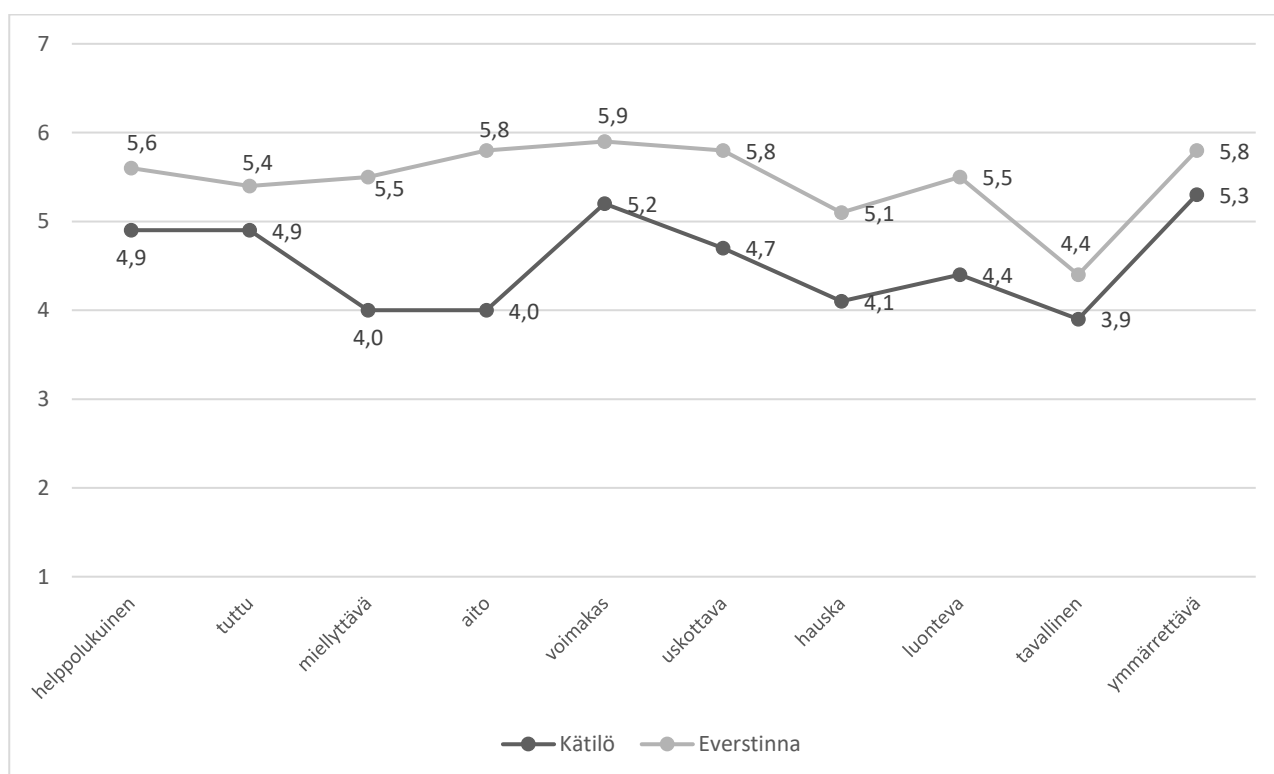
Mielikäinen ja Palander ovat koonneet (2014: 79–106) suomalaisten kielimuodoista tekemiä luonnehdintoja eri tutkimuksista ja ryhmitelleet kuvaukset karkeasti seitsemään merkityskategoriaan. Jaottelu havainnollistaa murteista tyypillisesti tehtäviä, suurelta osin metakielen toiselle tasolle eli kielenkäyttäjiin kohdistuvia evaluointeja. Mielikäisen ja Palanderin jaottelu on ollut aineistoni luokittelun pohjana pienin muokkauksin: olen erotellut *tunnistettavuuden ja tuttuuden* omaksi kategoriakseen erilleen *aitoudesta ja puhtaudesta* sekä jättänyt *maskuliinisuuden/feminiinisuuden* ja *maalaisuuden/kaupunkilaisuuden* merkitysryhmät tutkimukseni ulkopuolelle. Myöskään *ihmisten ominaisuuksiin perustuvia arvioita* en käsittele omana alakategorianaan, vaikka luvussa 4.3 tuon esille, miten murre määrittelee kaunokirjallisuuden henkilöahmoja. Käsittelemäni viisi kategoriaa ovat edelleen osittain lomittaisia, mutta luovat kuvaa siitä, miten tutkimassani aineistossa murteen illuusion vakuuttavuutta tulkitaan. Aineiston analyysissä olen edennyt kategoria kerrallaan niin, että olen koonnut kaikki tiettyyn kategoriaan liittyvät eri kysymyksistä peräisin olevat maininnat yhteen ja tarkastellut niitä kunkin kategorian käsittelyn yhteydessä.

Kyselylomakkeen (ks. liite 2) kysymyksissä 3 ja 9 vastaajia pyydettiin arvioimaan, miten lomakkeella annetut adjektiivit vastaajien mielestä kuvaavat teoskatkelmissa käytettyä murretta. Vastaajille esitettiin kymmenen adjektiiviparia, jotka oli asetettu seitsenportaiselle Osgoodin semanttiselle differentiaaliasteikolle. Lomakkeella adjektiiviparien myönteiset ja kielteiset ääripäät vaihtelivat. Analyysissäni käsittelen tulosten selkeyttämiseksi kaikkia kuitenkin suhteutettuna asteikkojen myönteiseen ääripäähän. Lomakkeella annetut adjektiiviparit ja kategoriat, joiden ajattelen niitä ensisijaisesti mittaavan, ovat:

- a) *vaikealukuinen – helppolukuinen*: YMMÄRRETTÄVYYS
- b) *vieras – tuttu*: TUNNISTETTAVUUS JA TUTTUUS

- c) epämiellyttävä – miellyttävä: MIELLYTTÄVYYS
 d) epäaito – aito: AITOUS JA USKOTTAVUUS
 e) heikko – voimakas: VOIMAKKUUS
 f) epäuskottava – uskottava: AITOUS JA USKOTTAVUUS
 g) ärsyttävä – hauska: MIELLYTTÄVYYS
 h) teennäinen – luonteva: AITOUS JA USKOTTAVUUS
 i) epätavallinen – tavallinen: TUNNISTETTAVUUS JA TUTTUUS
 j) vaikeasti ymmärrettävä – ymmärrettävä: YMMÄRRETTÄVYYS

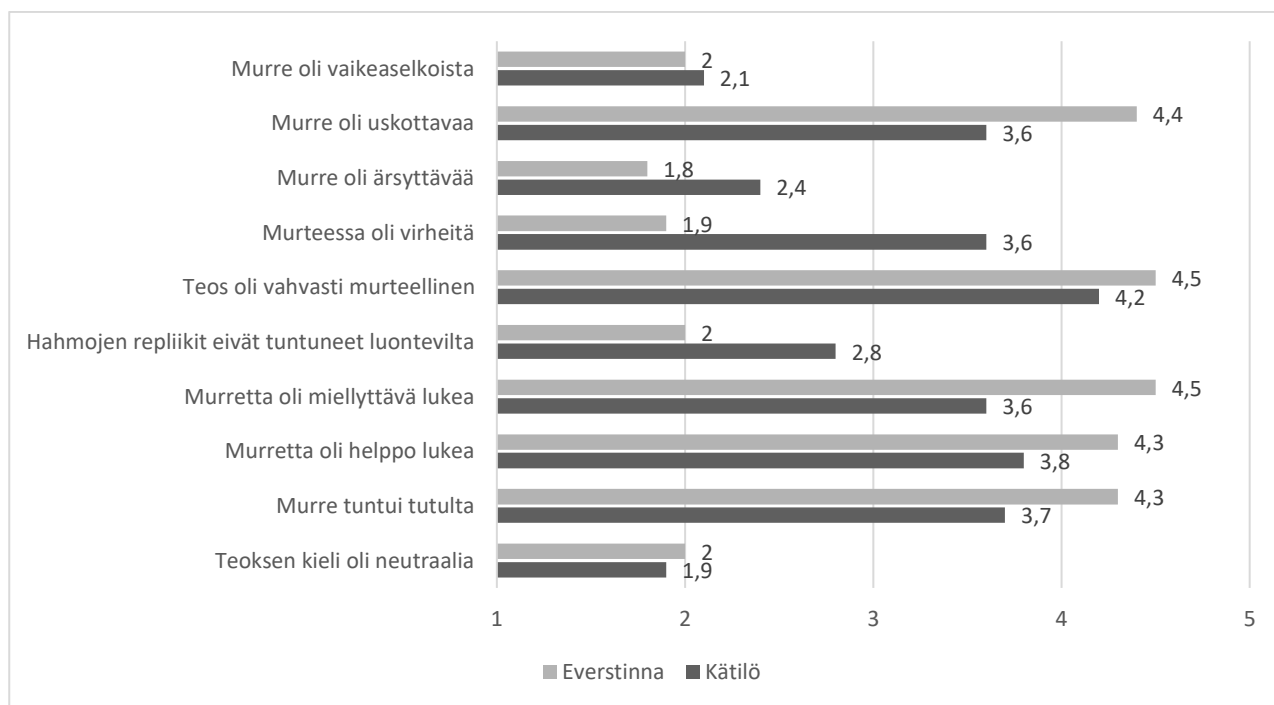
Yhteensä kymmenestä eri adjektiiviparista kaksi mittaa ensisijaisesti ymmärrettävyyttä (a, j), yksi voimakkuutta (e), kaksi tunnistettavuutta (b, i), kaksi miellyttävyyttä (c, g) ja kolme aitoutta (d, f, h), joskin kategorioissa on päällekkäisyyksiä, joita avaan kategoriakohtaisesti seuraavissa alaluvuissa. Kuvio 1 esittää kunkin adjektiiviparin teoskohtaisia keskiarvoja suhteutettuna adjektiiviparien myönteiseen ääripäähän. Esimerkiksi *helppolukuisuuden* suhteen *Kättilön* keskiarvo on 4,9 ja *Everstinnan* 5,6, mikä tarkoittaa sitä, että *Everstinnan* katkelmat koettiin kyselyssä helppolukuisemmiksi.

Kuvio 1. Teoskatkelmien murretta kuvaavien adjektiivien keskiarvoindeksit suhteessa adjektiiviparien myönteiseen ääripäähän (N=48).

Kuviosta nähdään, että *Everstinnan* keskiarvot ovat *Kätilöä* korkeampia kaikilla mitatuilla adjektiiveilla. Siinä käytettyä murretta arvioidaan siis myönteisemmin, vaikka adjektiivikohtaiset keskiarvot sijoittuvat kummassakin teoksessa lähemmäs asteikon myönteistä kuin kielteistä päätä. Suurimmat erot teoksista annettujen arvioiden välillä ovat mittareilla *aitous*, jossa *Everstinnan* keskiarvo on 5,8 ja *Kätilön* 4,0, sekä *miellyttävyy*s, jossa vastaavat arvot ovat 5,5 ja 4,0. Lähimpänä toisiaan teoksista annetut arviot ovat puolestaan mittareilla *tuttuus* (*Everstinna* 5,4 / *Kätilö* 4,9), *tavallisuus* (4,4 / 3,9) ja *ymmärrettävyys* (5,8 / 5,3).

Kyselylomakkeen kysymykset 5 ja 11 oli tarkoitettu teokset lukeneille vastaajille, kysymys 5 *Kätilön* lukeneille ja kysymys 11 *Everstinnan* lukeneille. Niissä vastaajia pyydettiin muistelemaan teoksia lukukokemuksina kymmenen väittämän avulla. Väittämät on teemoiteltu mittaamaan samoja osa-alueita kuin kysymysten 3 ja 9 adjektiiviparit. Vastaajat arvioivat Likertin asteikolla, olivatko he esitettyjen lukukokemusta koskevien väittämien kanssa ”täysin eri mieltä” (1), ”jokseenkin eri mieltä” (2), ”ei samaa eikä eri mieltä” (3), ”jokseenkin samaa mieltä” (4) vai ”täysin samaa mieltä” (5). Lomakkeella oli myös vastausvaihtoehto ”en osaa sanoa” siltä varalta, että vastaajat eivät kokisi kykenevänsä arvioimaan teosten murretta tiedon tai kokemuksen puutteen takia (ks. Alanen 2011: 150). Kuvio 2 havainnollistaa kunkin väittämän saamia keskiarvoja teokset lukeneiden vastaajien arvioimana.

Kuvio 2. Teosten murretta kuvaavien väittämien keskiarvot (N=23).

Tällä mittarilla saadut tulokset ovat hyvin linjassa kuviossa 1 havainnollistettujen tulosten kanssa. *Everstinnan* keskiarvot ovat *Kättilöä* korkeampia väittämässä ”Murre oli uskottavaa”, ”Teos oli vahvasti murteellinen”, ”Murretta oli miellyttävä lukea”, ”Murretta oli helppo lukea”, ”Murre tuntui tutulta” ja ”Teoksen kieli oli neutraalia”. Kyselyn vastaajat arvioivat *Everstinnan* siis uskottavammaksi, murteellisemmaksi, miellyttävämmäksi, helppolukuisemmaksi, tutummaksi ja kieleltään neutraalimmaksi kuin *Kättilön*. *Kättilö* saa korkeammat keskiarvot kielteisissä väittämässä ”Murre oli vaikeaselkoista”, ”Murre oli ärsyttävää”, ”Murteessa oli virheitä” ja ”Hahmojen repliikit eivät tuntuneet luontevilta”. Kuvion keskiarvolaskelmista on jätetty pois vaihtoehdon ”en osaa sanoa” vastaukset, jotka eivät asetu asteikon kumpaankaan pätyyn. Tämän vaihtoehdon valitsi muutama vastaaja yhdessä *Everstinnan* ja kolmessa *Kättilön* väittämässä.

Molemmissa kysymystyypeissä vastaajilla oli mahdollisuus halutessaan kommentoida tai tarkentaa valitsemaansa vastausvaihtoehtoa. Kommentit on huomioitu aineiston laadullisessa analyysissä, jota käytän määrällisen analyysin rinnalla. Näiden kysymysten lisäksi tämän alaluvun teemoja koskevia mainintoja olen löytänyt myös muualta kyselystä, erityisesti jo edellisessä alaluvussa 4.1 tarkemmin käsitellyistä kysymyksistä 2 ja 8. Myös teokset lukeneille osoitetut avoimet kysymykset 4 ja 10 (”Miten kuvailisit teoksessa käytettyä kieltä lukukokemuksesi perusteella? Millaisiin asioihin muistat huomiosi teosta lukiessasi kiinnittyneen?”) sekä 6 ja 12 (”Mitä muuta haluaisit todeta romaanista tai kirjailijasta?”) olen ottanut analyysissä huomioon, samoin kuin kyselyn lopussa olleeseen vapaaseen kommenttikenttään tulleet satunnaiset kommentit kyselystä ja tutkimusaiheesta. Seuraavassa syvennyn analyysiin tarkemmin vertailemalla keskenään lappilaisten ja ei-lappilaisten sekä teokset tuntevien ja ei-tuntevien vastaajien näkemyksiä kategorioittain.

4.2.1 Ymmärrettävyys

Kun kieliä erotellaan toisistaan, käytetään kriteerinä usein ymmärrettävyyttä eli sitä, ymmärtävätkö eri varianttien puhujat toisiaan. Ymmärrettävyys toimii myös määriteltäessä yhden kielen alalajeja, ja ei-kielitieteilijätkin ovat tietoisia siitä, että samaa kieltä puhutaan eri alueilla eri tavoin (Mielikäinen & Palander 2014: 81; Preston 2010: 89). Murteen ymmärrettävyys on siis ei-kielitieteilijöille helposti *saatavilla* oleva kielitietoisuuden osa-alue (ks. Preston 1996: 40). Sitä kommentoivat arvioinnit voivat kuvata yksinkertaisesti vaikeutta ymmärtää kieltä tai toisaalta asenteellisempaa kielen vierastamista ja kokemista epämiellyttäväksi (Mielikäinen & Palander 2014: 81; Preston 1999a: xxxiv–xxxv).

Kyselylomakkeessani murteen ymmärrettävyyttä kartoittivat erityisesti kysymysten 3 ja 9 adjektivi-parit *helppolukuinen – vaikealukuinen* sekä *vaikeasti ymmärrettävä – ymmärrettävä*. Teokset lukeneille suunnatuissa lisäkysymyksissä 5 ja 11 näitä vastasivat väittämät ”Murretta oli helppo lukea” ja ”Murre oli vaikeaselkoista”. Näiden kysymysten vapaaehtoisissa tarkennuskentissä ja muissa kyselyn avoimissa vastauksissa nousee esille kirjoitetun murteen ymmärtämisen vaikeus ylipäätään, oli murre mikä hyvänsä:

- (44) No ehkä tuohon, että murteella kirjoitetun tekstin lukeminen on vaikeampaa, vaikka olisi tuttu murre. Ja vielä vaikeampaa, jos on outo murre. 11/L7 [*Kättilö*]
- (45) Koska tunnen murteen, minulla ei ole vaikeuksia sitä lukea. Kuitenkin ihminen on niin tottunut lukemaan kirjakieltä, että omankin murteen lukeminen voi joskus olla hieman työlästä. 32/L3 [*Everstinna*]
- (46) Välillä luettava ääneen, jotta helpompi ymmärtää. Kirjoitettu murre, vaikka tuttukin, näyttää oudolta. 27/L3 [*Kättilö*]
- (47) tällainen murteen käyttö tekee lukemisesta raskasta ja vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä 47/KP0 [*Everstinna*]

Moni vastaaja kommentoi murteen vaikeuttavan kirjoitetun tekstin lukemista, hankaloittavan sen ymmärtämistä ja tekevän lukemisesta raskaampaa. Aiempänä tässä luvussa käsitellyssä esimerkissä 1 eräs vastaajista mainitsi ”nuotin” puuttumisen häiritsevän lukemista, sillä katkelmista ei käy ilmi puheen vaikutelmalle keskeinen puheen rytmi (ks. Tiittula & Nuolijärvi 2013: 234). Sen puuttuminen vaikeuttaa murteen ymmärtämistä tai vähintäänkin tekee lukemisesta esimerkin 45 vastaajan mukaan ”hieman työlästä”. Mielenkiintoisesti myös ymmärrettävyyttä kehuneet vastaajat kiinnittivät huomiota prosodiaan, mutta päinvastaisesta näkökulmasta: esimerkkien 48–50 vastaajat ”kuulevat tekstin puheena mielessään” eli arvioivat puheen rytmin käyvän teksteistä onnistuneesti ilmi.

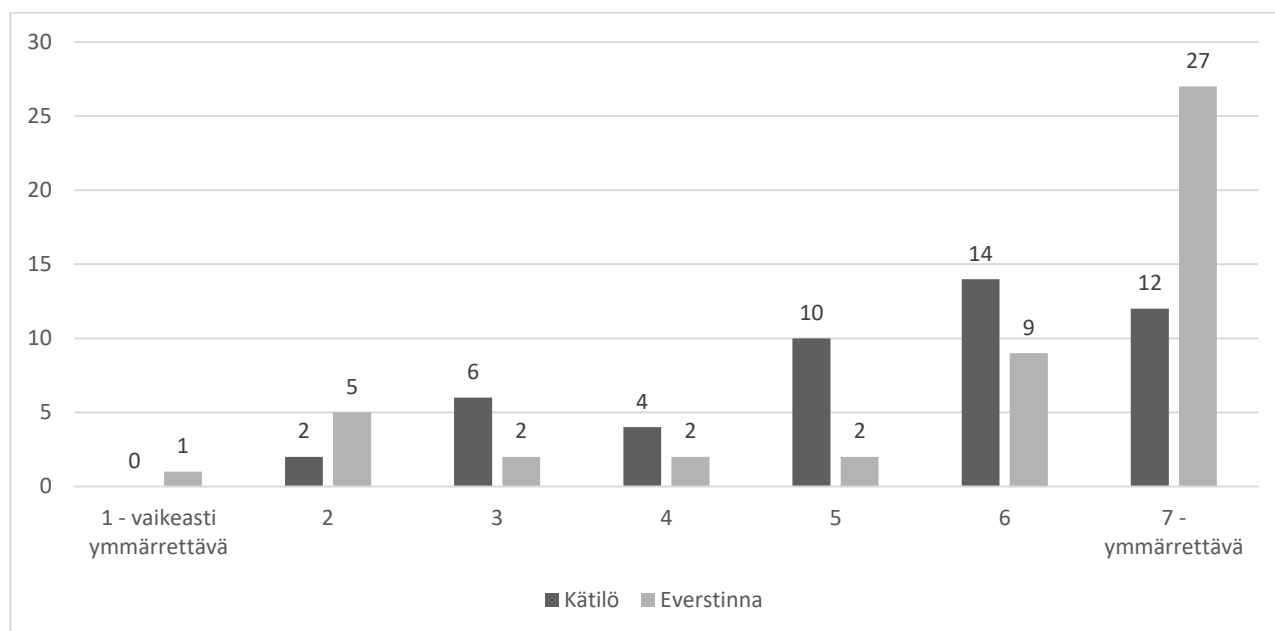
- (48) Tekstit vastaavat sitä, mihin korvani on tottunut 31/L6 [*Everstinna*]
- (49) aivan elävästi kuulin tekstin korvissa 14/KP1 [*Kättilö*]
- (50) Kuulen tekstin puheena mielessäni, jolloin se on myös helpommin hahmotettavissa. 38/KS0 [*Kättilö*]

Murretekstien yleisen vaikeuden lisäksi moni erityisesti muualta kuin Lapin alueelta kotoisin oleva vastaaja kommentoi katkelmien ”outoja sanoja”:

- (51) jotkut sanat tai ilmaisut outoja 28/U0 [*Kättilö*]
- (52) Muutama ilmaus oli todella outo. 41/L6 [*Kättilö*]
- (53) Murteesta huolimatta kieli oli mielestäni hyvin ymmärrettävää, vain muutamat sanat olivat vieraita tai saivat pysähtymään hetkeksi. 38/KS0 [*Kättilö*]
- (54) (vaikka joitain huolimattomuusvirheitä ja itselleni outoja sanoja olikin) 41/L6 [*Everstinna*]
- (55) Joitakin "keksittyjä" sanoja en ymmärtänyt, mutta konteksti piti siitä huolen 6/VS4 [*Kättilö*]

Ei-lappilaisille sanojen outous voi tarkoittaa sitä, etteivät ilmaukset ole heille tuttuja. Kommentteja outoudesta antoivat kuitenkin myös lappilaiset vastaajat. He erittelevät sanojen outoutta usein tarkemmin määrittelemällä oudoiksi esimerkiksi *Everstinnan* ”saksalaisten nimien murrekieliset versiot” (32/L3) tai ihmettelemällä aiemmin analyysiluvussa 4.1.3 käsiteltyjä *Kätilössä* esiintyviä *siula*- ja *set*-pronomineja. Samaisessa luvussa 4.1.3 olen tuonut esille muitakin sanastoon liittyviä murrepiirteitä, jotka voivat aiheuttaa ymmärtämisvaikeuksia tai tunnetta ilmausten outoudesta, jos ne eivät kuulu omaan murteeseen (ks. s. 46–47). Toisaalta esimerkki 55 näyttää, että vieraatkaan sanat eivät aiheuta suurempia ongelmia tekstin lukemisessa, sillä konteksti auttaa sanojen merkitysten ymmärtämisessä.

Teosten välillä on eroja siinä, kuinka ymmärrettäviksi ne on koettu. Kuvio 3 esittää kysymysten 3 ja 9 vastauksia adjektiiviparin *vaikeasti ymmärrettävä* – *ymmärrettävä* suhteen.

Kuvio 3. Adjektiiviparin *vaikeasti ymmärrettävä* – *ymmärrettävä* vastausten jakautuminen teoksittain (N=48).

Kuvio 3 havainnollistaa teosten välisiä eroja vastausten jakautumisessa. *Everstinnan* osalta ääripään *ymmärrettävä* valitsi peräti 27 vastaajaa eli yli puolet kaikista kyselyn 48 vastaajasta. *Kätilössä* saman ääripään valitsi vain 12 vastaajaa, ja arviot teoksen ymmärrettävyydestä hajaantuvat muutenkin tasaisemmin pitkin arviointiskaalaa. Ääripään *vaikeasti ymmärrettävä* valitsi vain yksi Pohjois-Karjalasta kotoisin oleva vastaaja arvioimaan *Everstinnan* tekstikatkelmia.

Toinen ymmärrettävyyttä mittaava adjektiivipari kysymyksissä 3 ja 9 oli *vaikealukuinen – helppolukuinen*. Tulokset ovat sen suhteen samankaltaisia kuin adjektiiviparissa *vaikeasti ymmärrettävä – ymmärrettävä*, vaikka ero teosten välillä ei tällä adjektiiviparilla mitattuna olekaan yhtä suuri: ääripään *helppolukuinen* valitsi *Everstinnan* osalta 22 vastaajaa ja *Kättilön* osalta 10 vastaajaa. *Everstinna* arvioidaan siis *Kättilöä* helppolukuisemmaksi ja ymmärrettävämmäksi. Myös vastaukset kysymysten 5 ja 11 väittämiin tukevat tuloksia, sillä esimerkiksi väittämän ”Murretta oli helppo lukea” kanssa täysin samaa mieltä on *Everstinnan* osalta 15 vastaajaa, *Kättilön* osalta vain 5.

Keskiarvoittain tarkasteltuna (ks. kuvio 1 s. 49) *Everstinnan* vastausten keskiarvo on *ymmärrettävyyden* suhteen 5,8 ja *helppolukuisuuden* suhteen 5,6. *Kättilössä* vastaavat arvot ovat 5,3 ja 4,9 eli hieman lähempänä *vaikeasti ymmärrettävyyttä* ja *vaikealukuisuutta*. Ero adjektiiviparien kesken on pieni, mutta ymmärrettävyyden keskiarvot ovat molemmissa teoksissa helppolukuisuutta korkeammat. Tämä tukee aiemmin esitettyä vastaajien havaintoa siitä, että murretta voidaan ymmärtää, vaikka sitä olisi vaikea lukea (ks. esimerkit 53, 55).

Erityisesti lappilaiset vastaajat kommentoivat tarkennuskentissä ja avoimissa kysymyksissä *Everstinnan* ymmärrettävyyttä positiiviseen sävyyn, mitä esimerkit 56–59 havainnollistavat:

- (56) Tämä kieli (murre) on meänperän oikeaa murretta. Olen muita Roosan tekstiä lukuun ja non jouhevia ja soljuvia tekstiä. Niitei tarte hunteerata mahottoman monta kertaa, että ymmärtää. 43/L7 [*Everstinna*]
- (57) Tuttu murre jota itsekin käytän teki varmasti lukukokemuksen helpommaksi. 17/L7 [*Everstinna*]
- (58) Niin helppolukuista minulle. Kun taas ystäväni Jämsästä koki lukemisen todella vaikeaksi juuri murteen vuoksi. 34/L6 [*Everstinna*]
- (59) Minulle tämä on helppoa ymmärtää, koska olen lähtöisin juuri samalta murrealueelta, mutta ymmärrettävästi se ei sitä ole kaikille. 32/L3 [*Everstinna*]

Omaa murretta pidetään yleisesti itselle vieraampiin murteisiin verrattuna helppona ja selkeänä (Mielikäinen & Palander 2014: 82), ja ainakin tietoisella tasolla sitä suositaan muiden varieteettien yli (Preston 2016: 194–195). Esimerkkien 58 ja 59 vastaajat tuovat ilmi, että vaikka heidän itsensä on helppo ymmärtää tekstiä murretaustansa takia, ei murre välttämättä avaudu kaikille lukijoille samalla tavalla. Kommentit *Everstinnassa* käytetyn murteen vaikeaselkoisuudesta tulivatkin muualta kuin Tornion murteiden alueelta kotoisin olevilta vastaajilta:

- (60) Jouduin lukemaan tekstiä useampaan kertaan, että ymmärtäisin. Kirjan lukemiseen meni pitkään juuri sen takia. Yritin hahmottaa johdonmukaisuutta (esim. v-kirjaimen tippumista pois 'Roaniemi'), mikä teki lukemisesta aika raskasta, mutta helpotti lukemista hieman loppua kohden. 9/U0 [*Everstinna*]
- (61) Ei ihan omaa murretta, h on eri paikassa, joten siitä ehkä vaikeutta vähän. 6/VS4 (Kittilässä syntynyt) [*Everstinna*]
- (62) Raskas lukukokemus 40/KH1 [*Everstinna*]
- (63) Vaikealukuinen. 23/KS2 [*Everstinna*]

Kättilö puolestaan herätti ajatuksia tekstin paikoittaisesta vaikeudesta myös lappilaisissa vastaa-
jissa. *Everstinnassa* käytetty kieli näyttää lappilaisille olevan tutumpaa (Tornionlaakson) murretta ja
sen takia ymmärrettävämpää, kun taas *Kättilössä* murteen illuusiota rikkovat kielenpiirteet aiheuttivat
osalle ymmärtämistä vaikeuksia. Jos kirjan kieli eroaa omasta käsityksestä siitä, millaista murteen tulisi
olla, se tuntuu vieraalta ja siksi vaikealta (ks. vieraudesta tarkemmin alalukua 4.2.3). Esimerkissä 62
kuvattu ”raskaus” voi syntyä myös murrekirjallisuudelle tyypillisestä murrepiirteiden maksimoin-
nista eli niin runsaasta murrepiirteiden käytöstä, ettei kirjoitus tosiasiaa kuvaa enää puhetta ja teksti
vaikuttaa lähes vieraalta kieleltä (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 410; Mielikäinen 2001: 6).

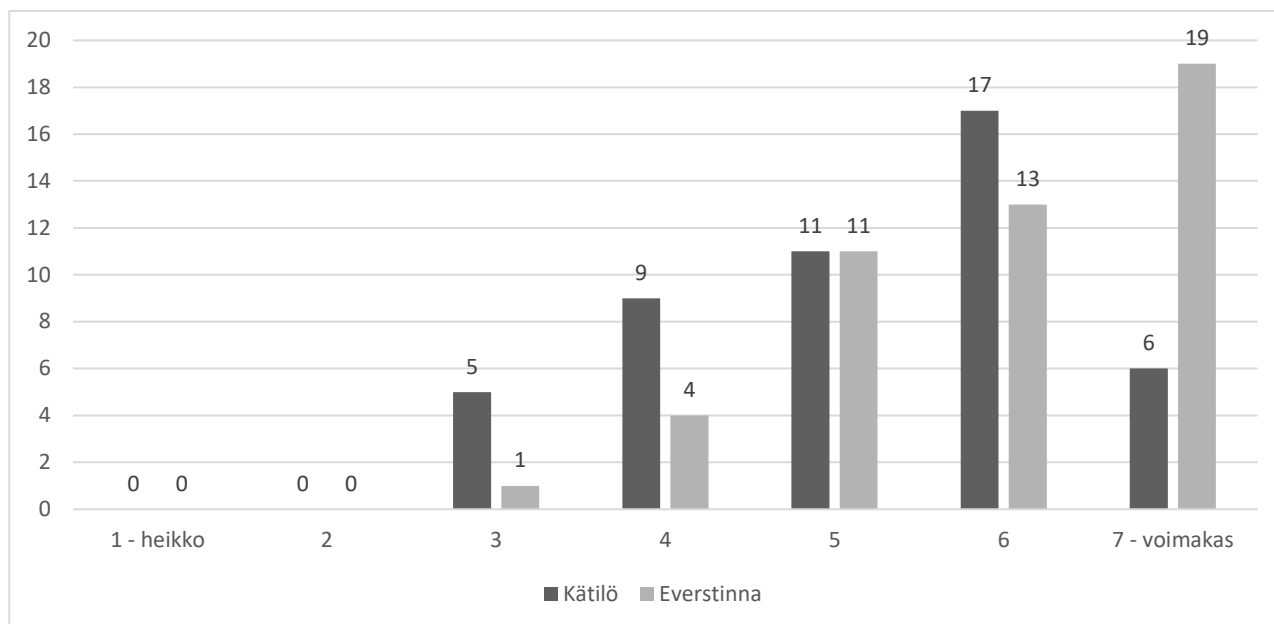
Ajoittaisista ymmärtämistä vaikeuksista huolimatta molemmat teokset on kokonaisuutena kuiten-
kin arvioitu suhteellisen helppolukuisiksi. Murteen tutuus helpottaa ymmärtämistä, mutta yksittäisiä
katkelmia pidemmässä tekstissä murteen käytön tapaan voi myös tottua, jolloin lukeminen nopeutuu:

- (64) Hetken piti miettiä, mutta pidempi pätkä tai koko kirja varmasti alkaisi soluja kuin itsestään 24/KS0 [*Kättilö*]
(65) Vaatii sukeltamista ja tottumista kieleen ensin 39/L3 [*Kättilö*]

4.2.2 Voimakkuus

Murteen voimakkuudella tai vahvuudella viitataan siihen, kuinka ”murteellista” kieli on verrattuna
yleiskieleen tai muuhun neutraalimmaksi koettuun kielimuotoon (Mielikäinen & Palander 2014: 88).
Ei-kielitieteilijöiden kuvauksissa kielestä toistuu usein ajatus siitä, että jossain on olemassa neutraali
ja täysin ”murteeton” kielimuoto, jota vasten muita kielimuotoja yleensä verrataan (Preston 2016:
180). Tyypillistä on myös hahmottaa aluemurteita asteikolla enemmän murteellisesta vähemmän
murteelliseen (Mielikäinen & Palander 2014: 88).

Voimakkuutta voi tarkastella myös saman murrealueen sisällä vertailemalla – kuten tämän tut-
kimuksen tapauksessa – kuinka vahvoiksi eri tavalla murrepiirteitä käyttävien teosten murre koetaan.
Kokemusta murteen vahvuudesta kartoitti selkeimmin kyselylomakkeen kysymysten 3 ja 9 adjektiivari
heikko – voimakas. Tätä mittaria koskevat tulokset näkyvät seuraavasta kuviosta 4.

Kuvio 4. Adjektiiviparin *heikko – voimakas* vastausten jakautuminen teoksittain (N=48).

Kummankaan teoksen aineistonäytteitä ei kuvion 4 perusteella arvioida murteeltaan *heikoiksi*, vaan vastaukset painottuvat lähemmäs asteikon ääripäätä *voimakas*. Arvoilla 1 ja 2 ei ole kummankaan teoksen kohdalla yhtään vastausta. Arvon 7 valitsi *Everstinna* osalta 19 vastaajaa ja *Kättilön* osalta 6, eli *Everstinna* miellettiin *Kättilöä* useammin murteeltaan voimakkaaksi. Sama näkyy myös vastausten keskiarvoissa: *Everstinnassa* keskiarvo on 5,9 ja *Kättilössä* 5,2.

Kysymysten 3 ja 9 tarkennuskentissä sekä kysymysten 4 ja 10 avoimissa vastauksissa teosten kieltä kuvataan ”murteelliseksi” (2/K0, *Everstinna*). Vastaajien mukaan katkelmien ”’murteisuus’ on vahvaa” (38/KS0, *Kättilö*) ja niissä on ”aika vahvasti käytetty murretta” (26/L3, *Kättilö*). Voimakkuus korostuu *Everstinna* kohdalla, jossa esimerkiksi erään vastaajan mukaan ”murre on aika vahvaa viitteellisen sijaan” (12/ES0). Voimakkuuden kokemus tulee ilmi myös teokset lukeneille tarkoitetuista kysymyksistä 5 ja 11. Niissä voimakkuutta kartoittivat väittämät ”Teos oli vahvasti murteellinen” ja ”Teoksen kieli oli neutraalia”. Vastaajat olivat ensimmäisen väittämän kanssa molempien teosten kohdalla useimmin joko täysin samaa tai jokseenkin samaa mieltä ja toisen väittämän kanssa täysin eri tai jokseenkin eri mieltä.

Täysin yhteneviä arviot teosten murteen voimakkuudesta eivät ole, vaan *Everstinna* herättää muutaman havainnon myös ”yleiskielisyydestään”:

- (66) Jonkin verran tekstissä on yleiskielisyyksiä, ehkä tahallisia, mutta hyvin vähän virheellistä (Tornionlaakson murretta. 10/L7 [*Everstinna*])

- (67) Rosa on länsirajalta kotoisin ja osaa murteen. Toki hänelläkin on pieniä lipsahduksia kirjakieleen, esim. pölkääte olisi murteella pölkäättä. 11/L7 [*Everstinna*]

Esimerkeissä 66 ja 67 siteeratut lappilaiset vastaajat vertaavat murretta yleis- tai kirjakieleen. Yleiskieleen vertailu on murteen vahvuuden arvioinnissa tyypillistä (Mielikäinen & Palander 2014: 88; ks. myös Niedzielski & Preston 2000: 41–45; 157–158), ja yksittäisiä yleiskielisyyksiä poimitaan myös siksi, että muuten murteellisia variantteja runsaasti hyödyntävässä tekstissä ne eroavat ympäristöstään. Esimerkin 67 vastaaja näkee yleiskielisyydet suoraan ”lipsahduksina kirjakieleen”, mutta esimerkin 66 vastaaja arvioi niiden olevan ”ehkä tahallisia”, mikä tuo esiin kirjailijan tietoisien roolin murteen ilmaisua koskevien valintojen tekemisessä (vrt. Preston 1996: 66). Vaihtelemalla puhe- ja yleiskielisiä variantteja kirjailija voi itse asiassa tuoda kirjoitukseen aidompaa todellisen puheen vaikutelmaa (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 18).

Eräs kainuulainen vastaaja (2/K0) vertaa *Everstinna*n voimakkuutta *Kättilöön*: ”Kieli oli myös ronskia ja murteellista, ei mielestäni kuitenkaan niin vahvasti kuin *Kättilössä*.” Vastaaja ei eksplikoi vertailukohdakseen nimenomaan yleiskieltä. Arvioon voi vaikuttaa myös kotimaakunta, sillä kielenkäyttäjät kuvaavat usein omaa tai itselle tutuinta murretta neutraaliksi, normaaliksi tai tavalliseksi, ja se toimii luonnollisena vertailupisteinä muille kielimuodoille (Preston 2016: 185; Mielikäinen & Palander 2014: 90). Kiinnostavaa kyllä tälle vastaajalle *Kättilö*, jossa hyödynnetään itämurteisuuksiksi luokiteltavia kielenpiirteitä enemmän ja jonka olettaisi olevan lähempänä vastaajan omaa murretta, tuntuu murteeltaan kuitenkin *Everstinnaa* vahvemmalta. Vastaaja saattaakin kielen murteellisuudella viitata myös kuvailemaansa ”ronskiuteen” ja siten muihin tyylillisiin keinoihin, jotka eivät varsinaisesti liity murteeseen.

Mainittu ”ronskius” esiintyy muissakin erityisesti *Kättilöä* koskevissa huomioissa. Esimerkit 69–73 näyttävät, etteivät vastaajat aina arvioineet teoksen karkeaa kieltä suopeasti. Toisaalta esimerkit 68 ja 69 osoittavat ronskiuden liittyvän ensisijaisesti henkilöahmoille tyypilliseen puhetyyliin, ei välttämättä koko teoksen murteeseen.

- (68) Kielenkäyttö oli mielestäni ronskia, mikä sopi kyllä kovissa oloissa kasvaneen kättilön suuhun. 2/K0 [*Kättilö*]
 (69) Teksti oli paikoitellen tosi räpävitöntä. Muistan miettineeni päähenkilön puhetyyliä välillä, että voi herran tähden... 14/KP1 [*Kättilö*]
 (70) Kielenkäyttö mielestäni osittain hyvin karkeaa. 16/L3 [*Kättilö*]
 (71) Raakuuteen ja rivouteen. 36/L5 [*Kättilö*]
 (72) Rehevä, vähän liiankin. 28/U0 [*Kättilö*]
 (73) Kielen värikyyteen ja voimallisuuteen, sain vaikutelman alkukantaisuudesta, hiukan ärsyttikin sellainen ”räkä poskella” rehvaaminen 30/KH0 [*Kättilö*]

Muita kielen kuvailuun käytettyjä adjektiiveja kyselyn vastauksissa olivat ”rehevä”, ”lämmin”, ”elävä”, ”rikas”, ”raaka”, ”herkullinen”, ”hillitön”, ”raju”, ”karski”, ”raikas”, ”hersyvä”, ”juureva”, ”värikä”, ”voimallinen” ja ”eloisa”. Nämä ovat värikkyyteen ja kielen rikkauteen liittyviä arvioita, jotka ovat niin ikään kielenkäyttäjille tyypillisiä murteen voimakkuuteen liittyviä kommentteja (Mielikäinen & Palander 2014: 91). Murteen käyttö luo vaikutelman juurevuudesta, sillä murteiden tausta löytyy suullisesta, kansan keskinäisestä vuorovaikutuksesta (Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 411). Tätä vaikutelmaa voidaan hyödyntää murretta käyttävässä kirjallisuudessa. Molemmat teokset ovatkin murteen voimakkuudella onnistuneet luomaan illuusiota peräpohjalaisesta murteesta, kuten eräs vastaaja (38/KS0) analysoi esimerkeissä 74 ja 75.

- (74) Muistan sijoittaneeni kirjan murteen perusteella vahvasti pohjoiseen. Nimenomaan murre piirsi minulle mielen maisemaa tapahtumapaikasta ei niinkään kirjan kuvaukset (jos niitä oli). Murre teki kertomuksesta jotenkin "lihallisempaa" ja alkukantaisempaa. 38/KS0 [*Kättilö*]
- (75) Murre määritteli vahvasti päähenkilöä, Everstinnaa. Hän oli menestynyt nainen, mutta murre teki häneen hahmona särön, jonkinlaisen aitouden ja maalaisuuden. Murresanoja käytettiin tekstissä luontevasti ja raikkaasti, uskottavasti. 38/KS0 [*Everstinna*]

4.2.3 Tunnistettavuus ja tuttuus

Murteen voimakkuus ei vielä sinänsä kerro, kuinka selkeästi murre tunnistetaan juuri tietyksi murteeksi. Eri alueilta kotoisin olevat kielenkäyttäjät tunnistavat kielimuotojen rajoja ja arvioivat niiden vahvuutta eri tavoin (Preston 1999a: xxxv). Mielikäisen ja Palanderin (2014: 84) mukaan murteiden aitous on yhteydessä siihen, miten helposti ne tunnistetaan ja kuinka leimallisesti ne kuvaavat juuri kyseisiä murteita; leimallisuuden osalta määritte kytkeytyy edellä käsitellyyn murteen voimakkuuteen. Aitoutta tai siitä poikkeamista voidaan lisäksi kuvata muun muassa adjektiiveilla ”puhdas”, ”teennäinen”, ”keinotekoinen”, ”teeskentelemätön” ja ”alkuperäinen” (mts. 84–85). Puhtautta ja teennäisyyttä koskevia aineistohavaintoja käsitellen seuraavassa alaluvussa 4.2.4., ja keskityn tässä kokemuksiin teosten tuttuudesta tai vieraudesta ja tavallisuudesta tai epätavallisuudesta.

Kuten luvussa 4.1 yksittäisten murteen illuusiota luovien kielenpiirteiden tarkastelun yhteydessä olen esittänyt, lappilaiset vastaajat kommentoivat murteen tunnistettavuutta ei-lappilaisia tarkemmin. Tämä näkyy esimerkiksi vastauksissa esiintyvissä murteen nimeämisissä. Ei-lappilaiset määrittelevät teoksesta riippumatta murteen tyypillisesti ”pohjoissuomalaiseksi”, ”pohjoiseksi” tai ”peräpohjalaiseksi”, mistä esimerkkinä aineistoesimerkit 76 ja 77. Ristiriitaisia havaintoja murteen sijoittumisesta Pohjois-Suomeen tai sijoittamisen vaikeutta ilmentäviä kommentteja on koko aineistossa ei-lappilaisilta vain muutama, esimerkit 78–80.

- (76) Muistan sijoittaneeni kirjan murteen perusteella vahvasti pohjoiseen. 38/KS0 [*Kättilö*]
 (77) [Kiinnitin huomiota] Peräpohjalaiseen murteeseen. 2/K0 [*Everstinna*]
 (78) Minusta tämä on hiukan sekakieltä itäsuomalaisen ja pohjoisemman suomen murteen välillä. Pohjoissuomalaisista on h:n käyttö. Muuten kieli on oikein tuttua itäsuomalaista. Vaines-sana ei kuulu itäsuomalaiseen murteeseen ja mithän on pohjoissuomalaista kieltä. 37/PK0 [*Kättilö*]
 (79) Oli ehkä vähän sekakieltä 37/PK0 [*Kättilö*]
 (80) Kuitenkin enemmän luettuani teksti muistuttaa kyllä jotain murretta. 21/P0 [*Everstinna*]

Esimerkeissä 78 ja 79 mainittu kokemus ”sekakielisyydestä” tulee esiin lappilaistenkin vastauksissa *Kättilöstä*:

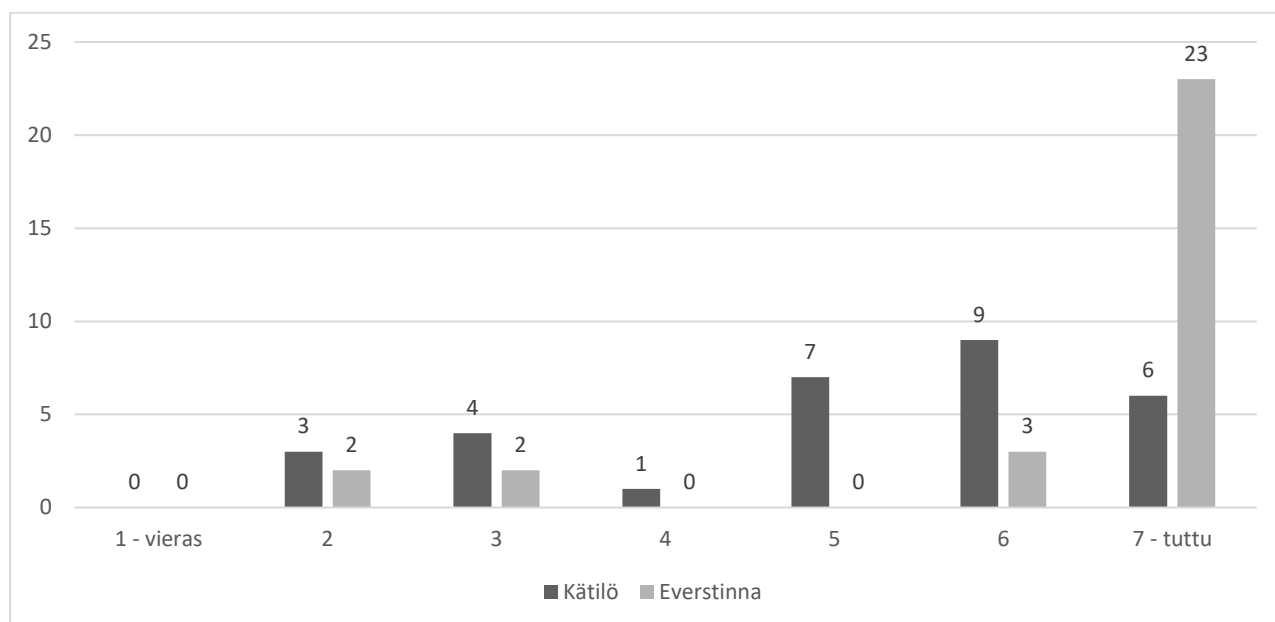
- (81) Mietin henkilöiden käyttämää murretta. Ei ole puhdasta pohjoisen murretta, seassa savoon viittaavaa. Elä on savon murretta, mutta ei pohjoisessa sanota tapethu. 7/L4 [*Kättilö*]
 (82) Vertaan puhetapaa omaan murteeseeni. Hoo on väärässä paikassa (tapethu) ja kuulostaa, kuin tässä olisi sekoitettu kahta murretta (murre on jostain koillismaan ja Rovaniemen seuduilta). 42/L4 [*Kättilö*]
 (83) Kättilön kieli ei taida olla mitään murretta, vaikka kirjailija kovasti yrittää. 31/L6
 (84) Murre ei tunnu olevan mistään kotosin vaan sekotusta tai omanlaistaan 29/L7 [*Kättilö*]
 (85) Murre on lähellä omaani, mutta ei sitten kuitenkaan. Tuntuu murteiden sekasotkulta. Siitä syntyy minun mielessä ihan kirjailijan oma kieli, koska en tunnista sitä miksikään puhtaaksi murteeksi. Tykkään siitä, Kettu luo kielellään oman maailman, joka sekä liittyy aikaan ja paikkaan että samalla irrottautuu siitä. 39/L3 [*Kättilö*]

Esimerkin 81 vastaaja kuvailee murteessa olevan savolaisia piirteitä, ja esimerkissä 82 kieli sijoitetaan osittain ”koillismaan ja Rovaniemen seuduille” eli niin ikään vastaajan omasta kotipaikasta Tornionista katsoen itään. Esimerkeissä 83–85 puhutaan suorastaan ”murteiden sekasotkusta”, Ketun luomasta omanlaisestaan murteesta ja siitä, että kieli ”ei ole mitään murretta”. Esimerkissä 85 siteerattu vastaaja 39/L3 käyttää sekasotkua positiivisessa merkityksessä kuvatessaan Ketun ”luovan kielellään oman maailman, joka sekä liittyy aikaan ja paikkaan että samalla irrottautuu siitä”. Vastauksesta voi tulkita, että eri tavoin indeksisiä murrepiirteitä yhdistelemällä *Kättilö* onnistuu tämän vastaajan mielestä kokoamaan uuden kielen rekisterin, kirjailijan oman kielen, jossa hyödynnetään useammasta murteesta poimittuja ainesosia.

”Sekakielen” arvostamisen sijaan moni lappilaisista vastaajista tarttui eroihin itse puhumansa murteen ja katkelmien murteen välillä. Yksittäisiä kielenpiirteitä koskevia eroja olen käsitellyt jo luvussa 4.1. Yleisellä tasolla aineistossa tyypillistä on vastakkainasettelu Tornionlaakson murteen ja *Kättilössä* käytetyn murteen välillä, joka sijoitetaan esimerkiksi ”Itälappiin” (27/L3), ”jonnekin Oulun suunnille” (34/L6), ”johonki itään” (43/L6), ”Kemijokivarren murteeseen” (40/KH1), ”itäsuomalaisiin tai pohjalaisiin murteisiin” (40/KH1), ”karjalan murteeseen” (44/L6) tai ”Pohjois-Lappiin” (8/L6). Sijaintiarvioiden skaala vaihtelee siis Tornion murteita itäisemmistä peräpohjalaismurteista etelämmäs Pohjanmaalle ja Kainuuseen, jopa Karjalaan asti. Vastaajat tekivät havaintoja omista lähtökohdistaan, murretaustastaan ja murremielikuvistaan, käsin, ja siksi kokemukset havaituista piirteistä ja niiden indeksisyydestä vaihtelevat. Useat arviot havaittujen piirteiden, kuten *siula-* tai *kahto-*

muotojen, sijoittumisesta ovat kuitenkin dialektologiseen tietoon suhteutettuna varsin täsmällisiä. Prestonin kielitietoisuuden osa-alueista havainnot ovat siis sekä *saatavilla* että suhteellisen *täsmällisiä* ja *yksityiskohtaisia* (vrt. Preston 1996: 40–43).

Everstinnan kohdalla lappilaiset eivät esittäneet samanlaisia arvioita teoksen murteen sijoittumisesta johonkin muuhun murreryhmään. Murretta kutsutaan eri nimillä – ”länsirannan murteeksi” (5/L3), ”Väylänvarren murteeksi” (6/VS4, 22/PK3), ”Tornionlaakson murteeksi” (31/L6, 10/L7, 43/L7), ”länsirajan murteeksi” (11/L7, 22/PK3), ”meänperän oikeaksi murteeksi” (43/L7) – mutta yhteistä vastauksille on niistä hahmottuva tuttuuden tunne. Teosten saamien arvioiden välinen ero näkyy konkreettisesti kuviossa 5, joka esittää mielikuvia kysymysten 3 ja 9 adjektiiviparista *vieras – tuttu*. Kuviosta on poistettu sellaisten vastaajien arviot, jotka eivät ole asuneet Lapissa. Jäljellä on siten kyselyn kaikista 48 vastaajasta 30 Lapissa asuneen vastaajan arviot.

Kuvio 5. Adjektiiviparin *vieras – tuttu* vastausten jakautuminen teoksittain rajattuna lappilaisten vastaajien arvioihin (N=30).

23 Lapissa asunutta vastaajaa arvioi *Everstinnan* murteen tuttuutta asteikon suurimmalla arvolla 7. *Kätilön* osalta saman ääripään valitsi vain 6 vastaajaa, ja arvot 5 ja 6 saivat lukumäärällisesti enemmän vastauksia. *Everstinnan* murre arvioitiin siis yhtämielisemmin *tutuksi*. Keskiarvoittain tarkasteltuna kielen tuttuuden keskiarvo on Lapissa asuneilla vastaajilla *Everstinnan* osalta 6,3 siinä missä *Kätilön* saama keskiarvo samalla mittarilla jää arvoon 4,7. Kun huomioidaan vastaajista myös ne, jotka eivät ole asuneet Lapin alueella, on kielen tuttuuden keskiarvo koko aineistosta mitattuna

Everstinnan osalta 5,4 ja *Kättilön* osalta 4,9. Erot siinä, miten tutuksi teosten kieli koetaan, eivät siis näyttäyty koko aineistosta mitattuna yhtä suurina kuin pelkästään lappilaisten vastauksista tarkasteltuna.

Teokset lukeneille vastaajille suunnatuissa kysymyksissä 5 ja 11 tuttuutta mitattiin väittämällä ”Murre tuntui tutulta”. *Everstinnan* lukeneista 17 lappilaisesta vastaajasta peräti 14 on väittämän kanssa täysin samaa mieltä, kun taas *Kättilön* lukeneista 16 lappilaisesta vain 3 valitsi tämän vaihtoehdon. Ei-lappilaisten arviot asettuvat samoille asteikoille tasaisemmin. Tunnetta kielen tuttuudesta voi ei-lappilaisille vastaajille luoda se, että Kettu hyödyntää muillekin kuin peräpohjalaismurteille tyypillisiä kielenpiirteitä, vaikka toisaalta tällaisen joidenkin vastaajien havainnoiman murteiden sekoittamisen myötä murre ei kaikilta osin vastaa mitään murretta.

Romaanien kielen läheisyyden tuntua mittasi myös lomakkeen kysymysten 3 ja 9 adjektiivipari *epätavallinen – tavallinen*. Tavallisuutta voi verrata edellisen alaluvun neutraaliuteen: oma, tuttu murre koetaan tavalliseksi ja siitä poikkeaminen usein epätavalliseksi (Mielikäinen & Palander 2014: 90; Preston 2010: 101). *Everstinnassa* kielen tavallisuuden keskiarvo Lapissa asuneilta vastaajilta mitattuna on 5,1 ja *Kättilössä* 3,8, eli lappilaiset kokevat odotuksenmukaisesti *Everstinnan* kielen tavallisemmaksi. Koko aineistossa ei-lappilaiset vastaajat mukaan lukien keskiarvot ovat *Everstinnalle* 4,4 ja *Kättilölle* 3,9. Ero teosten välisissä arvioissa korostuu tavallisuudenkin suhteen siis lappilaisten vastaajien arvioissa. Toisaalta adjektiivipari *epätavallinen – tavallinen* on mahdollisesti vaikeammin hahmotettavissa, ja kaksi vastaajaa onkin kommenttikenttään tarkentanut, ettei ymmärrä kysymystä tai valittuja adjektiiveja. Muutama myös arvioi tavallisuutta yleisemmin kirjoitetun kielen kontekstissa, kuten vastaaja 32/L3: ”Vastaan epätavallinen, koska luetussa tekstissä murretta tulee harvemmin vastaan.”

4.2.4 Aitous ja uskottavuus

Murteen aitoutta mittaavilla adjektiivipareilla ja väittämillä haettiin vastaajien näkemyksiä siihen, miten uskottavasti teoksissa käytetty kieli vastaajien mukaan edustaa tavoiteltua peräpohjalaista murretta. Luvussa 4.1 olen esitellyt kielenpiirteitä, joihin kyselyni vastaajat kiinnittivät annetuissa tekstikatkelmissa huomiota. Aitous liittyy havainnoituihin kielenpiirteisiin: vaikutelma aidosta murteesta syntyy yksittäisistä, uskottavasti käytetyistä murrepiirteistä ja niiden luomasta kokonaisuudesta (ks. Makkonen-Craig & Vaattovaara 2007: 410; Tittula & Nuolijärvi 2013: 36).

Prestonin mukaan (1996: 54–59) vaatimus kielen oikeellisuudesta tai virheettömyydestä on yksi voimakkaimmista kansan kielitietoisuuden elementeistä. Ei-kielitieteilijöille on tyypillistä uskoa

abstraktioon kielestä, joka on puhdasta, virheetöntä ja kaikkien kielenpiirteiden käytön osalta säännömukaista (mp). Aineistossani tämä näkyy siinä, että lappilaiset vastaajat etsivät teoskatkelmista ”virheitä”, jotka vaikuttavat kokemukseen murteen aitoudesta:

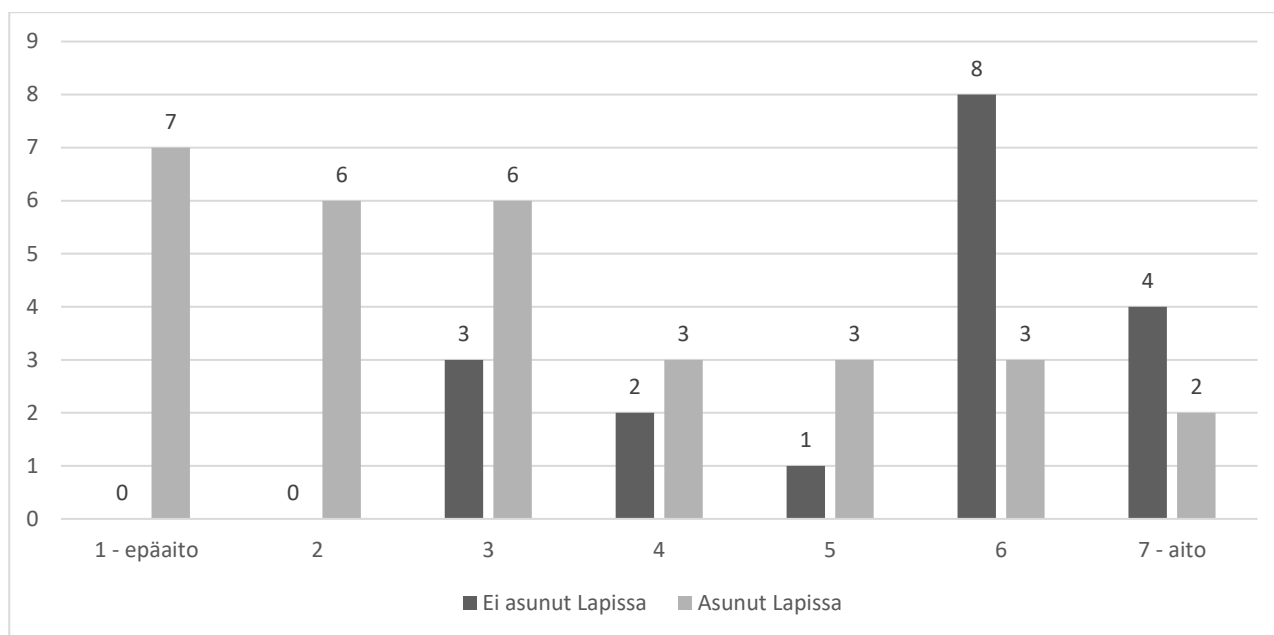
- (86) Murre on aika hyvä, muutamia h-kirjaimia ja sananmuotoja lukuun ottamatta. 29/L7 [*Everstinna*]
 (87) Virheet ja virheelliset kliseet häiritsevät. 8/L6 [*Kättilö*]
 (88) Pari murre virhettä löytyi, jos tätä aattelee peräpohjolan murtheeseen. 35/L3 [*Kättilö*]

Yksittäisetkin virheiksi mielletyt kielenpiirteet kiinnittivät kyselyn katkelmissa vastaajien huomion häiritsevällä tavalla. Varsinkin esimerkissä 86 mainittu ja luvussa 4.1.1 yksityiskohtaisemmin käsittelemäni jälkitavujen *h* käyttötapaansa perusteella tuo murteeseen aitoutta tai erkaannuttaa siitä: oikeaksi mielletty *h*:n paikka ilahduttaa, vääräksi mielletty tuottaa pettymyksen. Näin murre voi tyypistyä ainoastaan yhteen merkittävään piirteeseen, joka joko luo tai pilaa illuusion. Toisin kuin esimerkiksi Tiittula ja Nuolijärvi (2013: 18) esittävät, varianttien vaihtelu ei aineistoni perusteella luo kaunokirjallisuuteen aitoutta, vaan suuri osa lappilaisista vastaajista odottaa murteellista ja tuttua varianttia sen jokaisessa mahdollisessa esiintymispaikassa.

Yksittäisten virheiden nimeämisen ja korjaamisen lisäksi vastaajat esittivät arvioita murteen kokonaisuuden aitoudesta tai puhtaudesta. *Kättilössä* käytetty kieli on ”jotenkin teennäistä” (22/PK3), ”jotain ’väärää’ murretta” (6/VS4) ja ”menee paikoin epäaidon puolelle” (45/L7). Erään vastaajan mukaan ”kukaan ei puhu noin” (31/L6). Kokemukset murteen epäaitoudesta rajoittuvat Lapissa asuneisiin vastaajiin. Muille murrevaikutelma on onnistunut:

- (89) Aitoutta korostaa mielestäni koko katkelman puheessa käytetyt murre-sanat ja piirteet. 2/K0 [*Kättilö*]
 (90) en ole samalta murrealueelta, minulle tekstissä uskottava 38/KS0 [*Kättilö*]
 (91) Minusta kieli sijoitti kirjan jo tapahtuma-alueelle. Kieli sopi kirjaan hyvin ja lisäsi tunnelman aitoutta. 37/PK0 [*Kättilö*]

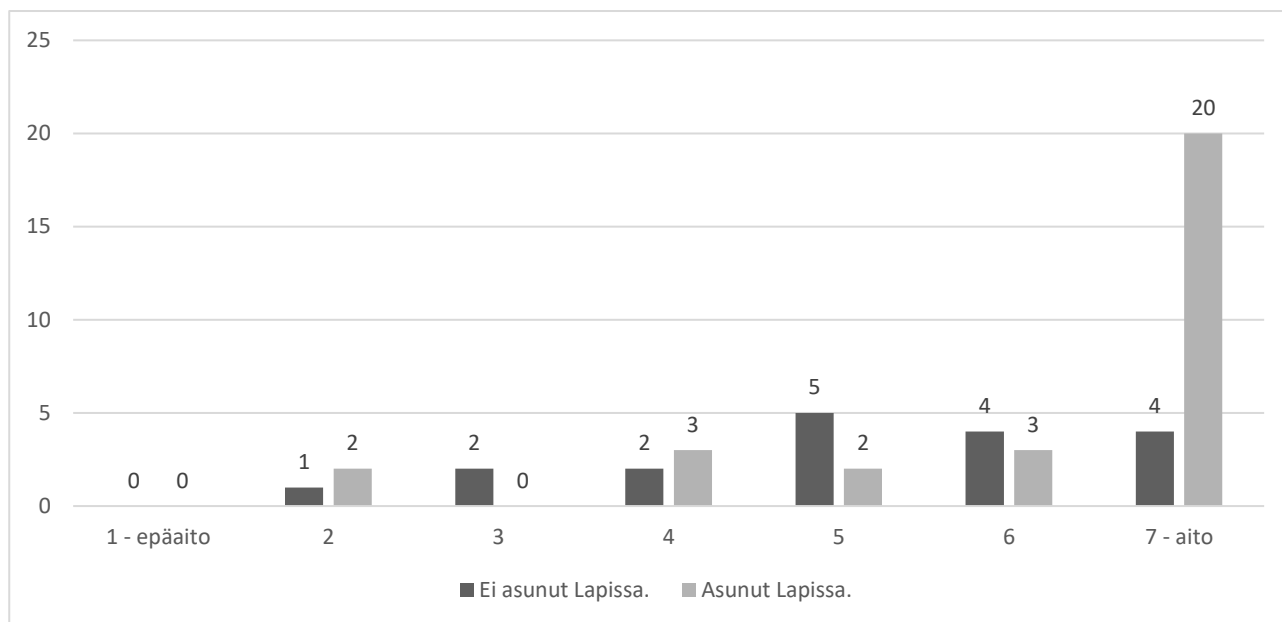
Suljettujen kysymysten osalta aitoutta kartoittivat lomakkeen kysymysten 3 ja 9 adjektiiviparit *epäaito – aito*, *epäuskottava – uskottava* ja *teennäinen – luonteva* sekä teokset lukeneille tarkoitettujen kysymysten 5 ja 9 väittämät ”Murteessa oli virheitä”, ”Murre oli uskottavaa” ja ”Hahmojen repliikit eivät tuntuneet luontevilta”. Näiden tulokset vahvistavat avointen vastausten tuloksia osoittaessaan, että lappilaisia vastaajia *Kättilö* ei vakuuta aitoudellaan. Vastaajat, jotka eivät ole asuneet Lapissa, tulkitsevat teoksen murrevaikutelmaa odotuksenmukaisesti lappilaisia suopeammin. Tämä näkyy eksplisiittisesti kuvioista 6, joka esittää vastausten jakauman *Kättilöstä* annetuista arvioista adjektiiviparin *epäaito – aito* suhteen.

Kuvio 6. Adjektiiviparin *epäaito – aito* vastausten jakautuminen *Kättilön* osalta (N=48).

Kuviosta nähdään, että vain Lapissa asuneet vastaajat arvioivat *Kättilön* teoskatkelmien kieltä *epäaitoutta* kuvaavilla arvoilla 1 ja 2. Osa lappilaisistakin valitsi korkeampia *aitoutta* kuvaavia arvoja, mutta lappilaisten vastaajien keskiarvo jää silti arvoon 3,2. Sellaisilla vastaajilla, jotka eivät ole asuneet Lapissa, vastausten keskiarvo on huomattavasti korkeampi 5,4. Ei-lappilaisilta lukumäärällisesti eniten vastauksia sai arvo 6, kun taas lappilaisilla arvo 1 oli suosituin. Kyselyn ei-lappilaisille vastaajille *Kättilön* murre oli siis lähempänä aitoa ja lappilaisille epäaitoa.

Everstinnan osalta saman adjektiiviparin vastaukset jakautuvat asteikolle hyvin erisuuntaisesti:

Kuvio 7. Adjektiiviparin *epäaito* – *aito* vastausten jakautuminen *Everstinnan* osalta (N=48).

Kuvion 7 perusteella Lapissa asuneesta 30 vastaajasta 20 arvioi *Everstinnan* murteeltaan *aidoksi*. Arvoja 2, 4, 5 ja 6 käytti kutakin vain muutama lappilainen vastaaja. Ei-lappilaisten arviot jakautuvat arvoille 2, 3, 4, 5, 6 ja 7, mutta mikään arvoista ei ole ylivoimaisesti suosituin, ja yksikään vastaaja, lappilainen tai ei-lappilainen, ei valinnut ääripäätä *epäaito*. Tämä näkyy myös korkeissa keskiarvoissa: ei-lappilaisten vastaajien keskiarvo on aitouden suhteen 5,2 ja lappilaisten vastaajien 6,1.

Vastaajille, jotka eivät ole asuneet Lapin alueella, molemmat teokset onnistuvat luomaan mielikuvaa aidosta murteesta. Ei-lappilaisten vastaajien vastausten keskiarvo adjektiiville *aito* on *Kättilön* (5,4) osalta jopa hieman *Everstinnaa* (5,2) korkeampi. Lapissa asuneiden vastaajien keskuudessa ero teosten keskiarvojen välillä on huomattavasti suurempi: pelkästään lappilaisten vastauksiin perustuen *Everstinna* saa aitouden osalta keskiarvoksi 6,1 ja *Kättilö* vain 3,2. Tämä osoittaa, että lappilaisille *Everstinnan* murrevaikutelma toimii huomattavasti *Kättilöä* paremmin. Kyselylomakkeen avoimissa kentissä lappilaiset vastaajat kuvaavatkin teosta muun muassa adjektiiveilla ”aito”, ”uskottava”, ”sujuva”, ”huolellinen”, ”lähes virheetön” ja ”ihana”.

Etenkin lappilaiset vastaajat puhuvat kirjailijoiden murteen käyttämisestä murteen ”tunteemisena”, ”osaamisena”, ”hallitsemisena”, ”säilyttämisenä” ja ”taitamisena”:

- (92) Olisi kannattanut käyttää murteen tuntevaa avustajaa. 10/L7 [*Kättilö*]
- (93) Tekstistä huomaa että kirjoittaja hallitsee murteen koska se on hänelle tuttu. 17/L7 [*Everstinna*]
- (94) Liksom osaa kirjoittaa mahtavan aitoa ja hersyvää murretta. 32/L3 [*Everstinna*]
- (95) Onneksi kirjailija on pystynyt säilyttämään ajan saatossa tapansa sanoa. 45/L7 [*Everstinna*]

- (96) Rosa Liksom on äärettömän taitava murteenkäyttäjä, en ole koskaan nähnyt hänen kirjoissaan mitään, mikä ei kuulostaisi aidolta. 32/L3 [*Everstinna*]

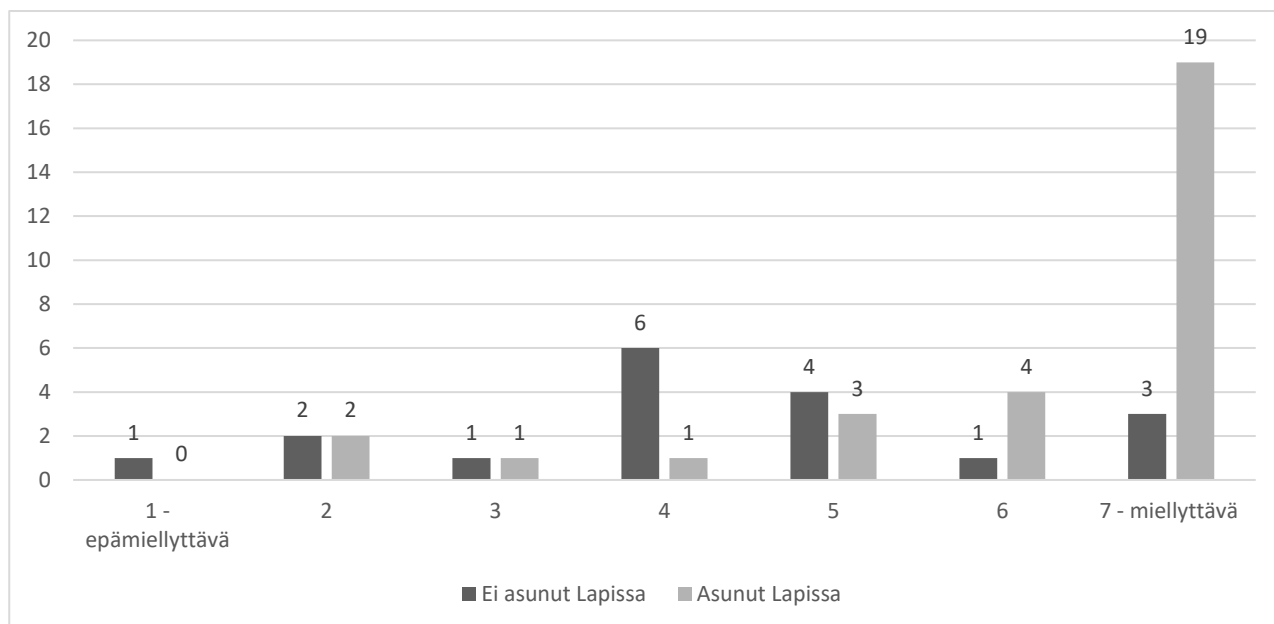
Keskittyminen murteen ”osaamiseen” vastaa sitä dialektologian perinteessä pitkään vallinnutta ajatusta, että autenttisimmat murteenpuhujat ovat pisimpään yhdessä paikassa muiden murteiden vaikutusten ulottumattomissa asuneita kielenkäyttäjiä (ks. Bucholtz 2003: 399). Kyselyn vastaajat vaikuttavat tietävän kirjailijoiden taustat ja tulkitsevan kyselyssä annettuja tekstikatkelmia ja lukemiaan teoksia suhteessa ennakkotietoihinsa. Liksomin murteen illuusio on onnistunut, koska murre ”on hänelle tuttu” (esimerkki 93) ja hän ”on pystynyt säilyttämään ajan saatossa tapansa sanoa” (esimerkki 95). *Kättilöstä* puolestaan olisi tehnyt uskottavamman, jos Kettu olisi käyttänyt ”murteen tuntevaa avustajaa” (esimerkki 92).

4.2.5 Miellyttävyys

Kokemukset murteen miellyttävydestä liittyvät aineistossani vahvasti siihen, miten hyvin murre onnistuu vakuuttamaan lukijat aitoudellaan. Kuten aiemmin olen tuonut ilmi, Lapissa asuneet vastaajat näyttävät arvottavan teoskatkelmia ja niistä poimimiaan kielenpiirteitä sen mukaan, miten hyvin ne vastaavat heidän käsitystään aidosta peräpohjalaisesta murteesta. Oma murremielikuvaa vastaava murre koetaan miellyttävänä, siitä poikkeaminen puolestaan ”ärsyttää” tai ”häiritsee”. Erään vastaajan (esimerkki 98) mukaan murteesta poikkeamisessa on kyse suorastaan ”murteiden ’raiskaamisesta’”. Esimerkit 97–101 esittävät lappilaisten vastaajien mielipiteitä murteen miellyttävydestä.

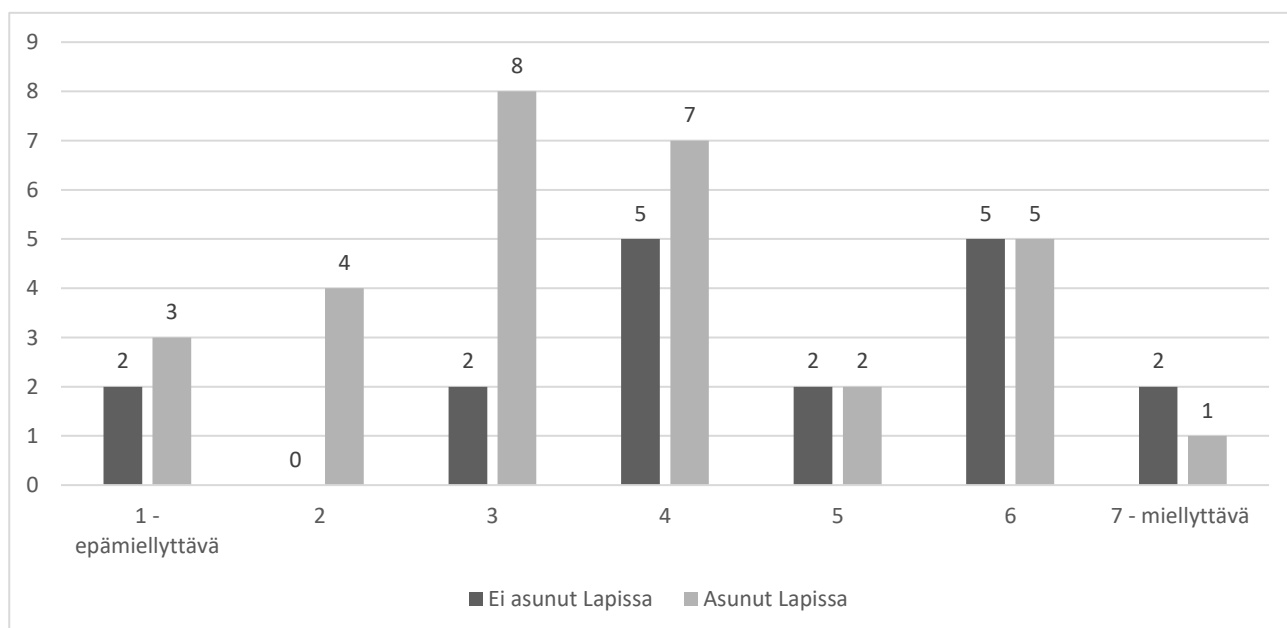
- (97) Ärsyttää, ko käytethään mukamasten murre sanoja, mutta ko se h on väärässä paikassa usseimin, ko oikein. 43/L7 [*Kättilö*]
- (98) Minua ärsyttää suunnattomasti eri murteiden "raiskaaminen". Jos käyttää murteita, ne pitää olla ymmärrettäviä ja huomioida myös kirjoitusasu. 43/L7
- (99) Aina kun murrettamma vääristellään, se on epämiellyttävää 31/L6 [*Kättilö*]
- (100) Liksom on taitava Tornionlaakson murteen käyttäjä, ja ainakin saman murteen puhujaa kieli miellyttää. 10/L7 [*Everstinna*]
- (101) Kotimurre on kuin kotikieli. Ei voi ärsyttää. 27/L3 [*Everstinna*]

Ei-lappilaisten arviot miellyttävydestä eivät aineistossa perustu samoissa määrin murteen uskottavuuteen, vaikka joitakin huomioita aitoudesta tai murteen taitamisesta esitetäänkin. Ei-lappilaisten arviot eroavat lappilaisten esittämistä arvioista, kuten kysymysten 3 ja 9 adjektiiviparin *epämiellyttävä – miellyttävä* määrällinen tarkastelu osoittaa:

Kuvio 8. Adjektiiviparin *epämiellyttävä – miellyttävä* vastausten jakautuminen *Everstinnan* osalta (N=48).

Kuvio 8 esittää, miten vastaajat arvioivat *Everstinnan* miellyttävyyttä. Kuvioista nähdään, että ääripäähän *miellyttävä* valitsi *Everstinnan* osalta 19 Lapissa asunutta vastaajaa ja 3 vastaajaa, jotka eivät ole asuneet Lapin alueella. Lappilaisten vastaajien vastausten keskiarvo on 6,1 ja ei-lappilaisten vastaajien 4,4. Ei-lappilaisten arviot *Everstinnassa* käytetystä kielestä painottuvat asteikon keskelle, kun taas lappilaiset arvioivat murteen suhteellisen yksiselitteisesti miellyttäväksi. *Kätilöstä* esitetyissä arvioissa on enemmän hajontaa lappilaisillakin vastaajilla, mitä seuraava kuvio 9 havainnollistaa.

Kuvio 9. Adjektiiviparin *epämiellyttävä – miellyttävä* vastausten jakautuminen *Kättilön* osalta (N=48).

Kättilön miellyttävyydestä esitetyt arviot jakaantuvat asteikolle *Everstinnaa* tasaisemmin, mikä kertoo vastaajajoukon erimielisyydestä. Ääripäitä *epämiellyttävä* ja *miellyttävä* ei kuitenkaan juuri käytetä. Ei-lappilaisilla vastaajilla ero *Everstinnasta* tehtyihin arvioihin ei ole suuri, vaan vastausten keskiarvo on heillä *Kättilön* suhteen 4,6, mikä on vain hiukan korkeampi kuin *Everstinnan* 4,4. Lappilaisten vastausten keskiarvo on *Kättilölle* puolestaan 3,7 eli huomattavasti pienempi kuin *Everstinnan* samaa keskiarvo 6,1. Lapissa asuneet vastaajat mieltävät siis *Kättilön* murteen olevan lähempänä epämiellyttävää kuin miellyttävää.

Lappilaisten vastaajien murteesta havainnoimat ”virheet” vaikuttanevat arvioihin *Kättilön* murteen epämiellyttävyydestä. Joitakin vastakkaisiakin näkemyksiä miellyttävyydestä tosin esitetään. Esimerkiksi erään lappilaisen vastaajan mielestä *Kättilössä* on käytetty hänelle ”mieluisaa murretta” (16/L3). Arvioihin voi vaikuttaa se, miten vastaajat suhtautuvat luvussa 4.2.3 käsiteltyyn murteiden yhdistelyyn ja kuinka tarkkarajainen heidän käsityksensä autenttisesta murteesta on.

Toisaalta teosten kielen miellyttävyys ei synny ainoastaan murteen uskottavuudesta. Aineistossa mainitaan epämiellyttävyyttä lisäävinä tekijöinä lisäksi muun muassa repliikkien pituus ja monisanaisuus, murteen ja yleiskielen sekoittaminen, tarinan epäuskottavuus, karkea kielenkäyttö, hahmojen puhuminen historiallisesti väärällä murteella ja ajatusviivan puuttuminen repliikeistä. Miellyttävyyttä lisäävät puolestaan tarinan historiallisuus, kerronnan valloittavuus, ”mukavat sanat” (3/L7), mukaansa tempaava teksti ja kiehtovat kuvaukset. Miellyttävyyden kokemus on yksilöllinen ja kriteerit sille vaihtelevat vastaajittain.

Murteen miellyttävyyden yhtenä ulottuvuutena voidaan pitää sen hauskuutta. Varsinkin murrekirjallisuudessa humoristisuutta on perinteisesti korostettu, ja etenkin nuoret voivat hahmottaa murteita ja murrepiirteitä akselilla hauskastä ärsyttävään. (Mielikäinen & Palander 2002: 101, 2014: 91.) Kyselylomakkeen kysymysten 3 ja 9 vastaukset adjektiivipariin *ärsyttävä – hauska* kuitenkin jakautuvat arviointiasteikolle varsin tasaisesti. Käsitteiden vastakohtaisuus myös kyseenalaistetaan (14/KP1): ”Ei missään tapauksessa ärsyttävä, mutta hauskakkin on täysin väärä sana kuvaamaan. Onko ne muka vastakohtia?” Kummankaan teoksen murretta ei koeta ärsyttäväksi: teokset lukijoille tarkoitetuissa kysymyksissä 5 ja 11 väittämän ”Murre oli ärsyttävää” kanssa täysin tai jokseenkin samaa mieltä on vastaajista vain murto-osa.

Yksi keskisuomalainen vastaaja (24/KS0) on silti kommentoinut *Kättilöä*: ”Erilainen, siksi hauska.” Erilaisuudella vastaaja voi viitata murteen eroamiseen omasta murteestaan tai toisaalta murteen käyttöön kirjoitetussa kielessä ylipäättään. Monessa vastauksessa tuodaan esille murretekstien hankaluus ja vieraus epämiellyttävyyden lähteinä, mitä on ymmärrettävyyden osalta käsitelty luvussa 4.2.1 ja mihin palaan vielä seuraavassa luvussa 4.3. Myös Mielikäisen ja Palanderin metatutkimuksessa (2014: 134) arviot esteettisyydestä kytkeytyvät muista murreluonnehdinnoista eniten ennen kaikkea ymmärrettävyyteen ja tuttuuteen, ja Palanderin (2005: 86) mukaan käsitys murteen kauneudesta liittyy tunnusmerkkisyyteen eli ”siihen, missä määrin arvioitava murre poikkeaa puhujan omasta murteesta”. Tyypillisesti omaa murretta pidetään miellyttävänä, varsinkin silloin, jos murre eroaa selkeästi yleiskielestä ja sitä käytetään puhuma-alueella alueellisen identiteetin ja yhteisöllisyyden rakentamiseen (Niedzielski & Preston 2000: 70–77). Toisaalta Preston on osoittanut (ks. esim. 2016: 194–195), että kielenkäyttäjien arviot omankin murteen miellyttävyydestä vaihtelevat annetun tehtävän ja sen mukaan, tutkitaanko tietoisia vai vähemmän tiedostettuja murrehavaintoja.

4.3 Murteen autenttisuus ja lukukokemus

Kyselylomakkeen (ks. liite 2) kaikille vastaajille yhteiset osiot perustuivat romaaneista poimittuihin aineistokatkelmiin ja niiden kielen havainnointiin. Yhteisten osioiden lisäksi lomake sisälsi kaksi osiota, jotka oli suunnattu ainoastaan teokset lukeneille vastaajille. Näiden tarkoituksena oli selvittää, millaisia kokemuksia murteesta ja sen autenttisuudesta lukijoilla oli pidemmän tekstin lukemisen aikana ja missä määrin ne eroavat ainoastaan katkelmiin arvionsa perustavien havainnoista. Pidemmässä tekstissä tulee ilmi rajallisia katkelmia enemmän murteen illuusiota synnyttäviä kielenpiirteitä ja niiden vaihtelua. Lisäksi kielen ulkopuoliset seikat, kuten romaanin tarina ja lukijoiden henkilökohtainen lukukokemus, voivat vaikuttaa arvioihin teoksissa käytetystä murteesta.

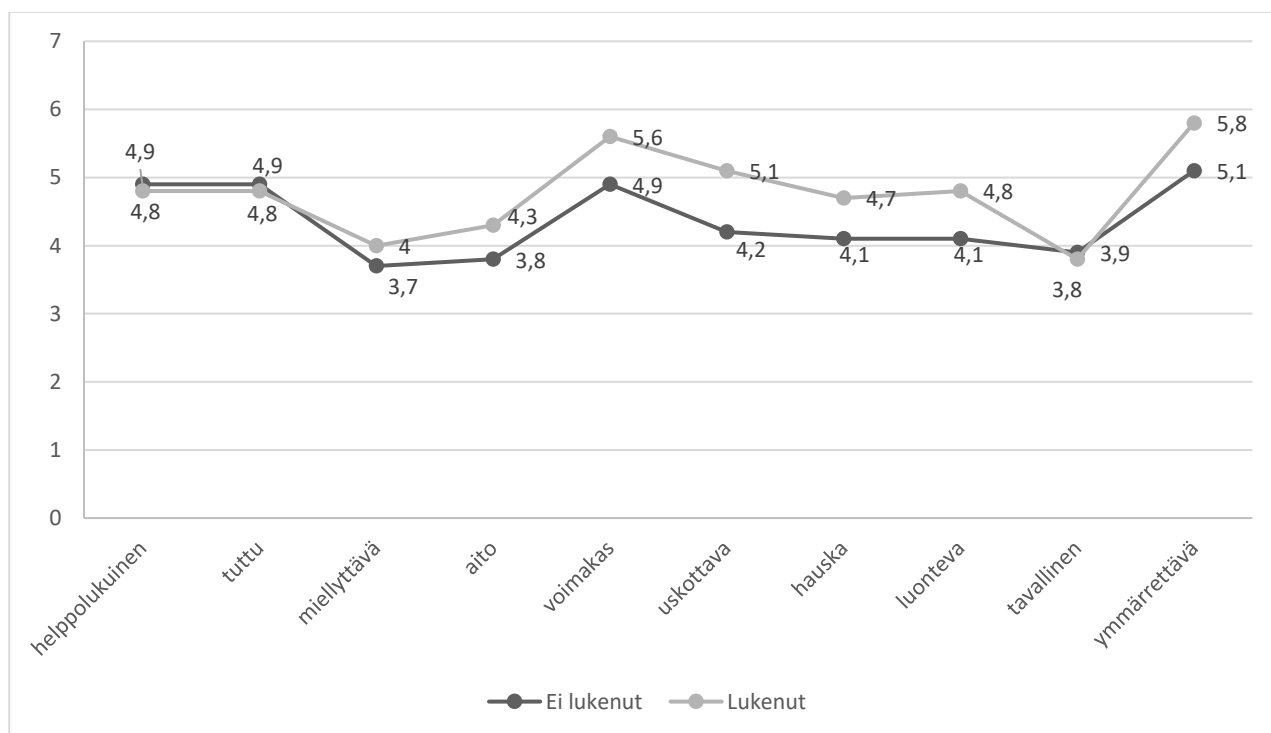
Lukukokemusta kartoittaviin osioihin vastasi kyselyssä sekä *Kättilön* että *Everstinnan* osalta 23 vastaajaa, joista 16 vastasi molempien kirjojen kysymyksiin eli ilmoitti lukeneensa molemmat teokset. *Kättilön* 23 vastaajasta lappilaisia on 11 ja Lapissa jossain vaiheessa elämäänsä asuneita 16, ja vastaajia, jotka eivät ole asuneet Lapissa ollenkaan, on 7. *Everstinnan* osalta tällaisia Lapissa koskaan asumattomia vastaajia on 6, lappilaisia 13 ja Lapissa joskus asuneita 17. Vastaajien profiilit ovat teosten välillä siten hyvin samankaltaisia ja vertailukelpoisia. Suhteessa kaikkiin kyselyn vastaajiin Lapissa jossain vaiheessa elämäänsä asuneiden osuus on teoskohtaisissa kysymyksissä korostunut, mikä voi vaikuttaa tuloksiin. Kyselyn vastaajilta tiedusteltiin kysymyksissä 1 ja 7 myös teosten lukemisajankohtaa (ks. taulukko 3 s. 16). Myös sillä, milloin vastaajat ovat lukeneet teokset, voi olla

murteen arvioinnin kannalta merkitystä, mutta en seuraavassa tarkastele tuloksia tarkemmin lukemisajankohdittain, koska vastaajien määrä on sen verran pieni, ettei tarkastelu oikeuttaisi päätelmiin.

4.3.1 Lukukokemuksen yhteys koettuun autenttisuuteen

Teokset lukeneille suunnatuissa suljetuissa kysymyksissä 5 ja 11 vastaajia pyydettiin muistelemaan *Kättilöä* tai *Everstinnaa* lukukokemuksena lomakkeella esitettyjen väittämien valossa. Vastaajat saivat valita, olivatko väittämien kanssa ”täysin eri mieltä”, ”jokseenkin eri mieltä”, ”ei samaa eikä eri mieltä”, ”jokseenkin samaa mieltä” vai ”täysin samaa mieltä” (väittämien keskiarvoista ks. kuvio 2 s. 50). Tulokset heijastelevat pitkälti ilmiöitä, joita olen käsitellyt murteen arvottamisen viiden näkökulman kautta luvussa 4.2: Lappilaisilla vastaajilla on ei-lappilaisia tarkemmat rajat autenttiseksi laskettavalle murteelle, ja heidän havaintonsa murteesta ja arvionsa sen alueellisesta sijoittumisesta ovat yksityiskohtaisempia. Lisäksi *Everstinnassa* käytetty murre tulkitaan keskimäärin *Kättilön* murretta aidommaksi.

Kaikille vastaajille yhteisissä suljetuissa kysymyksissä 3 ja 9 ei myöskään ilmene huomattavia eroja sen välillä, ovatko vastaajat lukeneet teokset vai eivät. Varsinkin *Everstinnaa* koskevat vastaukset *ymmärrettävyydestä, voimakkuudesta, tunnistettavuudesta, aitoudesta* sekä *miellyttävyydestä* jakautuvat lukijoiden ja ei-lukijoiden välillä hyvin samansuuntaisesti. *Kättilön* suhteen pieniä eroja kuitenkin löytyy (ks. kuviota 10).

Kuvio 10. *Kättilön* teoskatkelmien murretta kuvaavien adjektiivien keskiarvoindeksit suhteessa adjektiiviparien myönteiseen ääripäähän (N=48).

Kuvio 10 esittää kysymysten 3 ja 9 adjektiivikohtaisia keskiarvoja *Kättilön* osalta sen mukaan, ovatko vastaajat lukeneet *Kättilön* vai eivät. Kuviosta huomataan, että vastaajat, jotka ovat lukeneet romaanin, arvioivat sitä pääosin myönteisemmin: heidän adjektiivikohtaiset keskiarvonsa ovat ei-lukijoita korkeampia adjektiiveilla *miellyttävä* (lukijoilla 4 / ei-lukijoilla 3,7), *aito* (4,3 / 3,8), *voimakas* (5,6 / 4,9), *uskottava* (5,1 / 4,2), *hauska* (4,7 / 4,1), *luonteva* (4,8 / 4,1) ja *ymmärrettävä* (5,8 / 5,1). Adjektiivien *helppolukuinen*, *tuttu* ja *tavallinen* osalta vastaajaryhmien väliset erot ovat hyvin pieniä.

Teokset lukeneilla vastaajilla oli vastaustensa tukena kokemus siitä, miten romaaneissa käytetty kieli toimii kokonaisuutena ja miten niissä rakennetaan kielen avulla henkilöihahmoja ja juonta. Useat vastaajista kommentoivat avoimissa kysymyksissä tarinaa ja sen teemoja ja kertoivat kiinnittäneensä huomiota ensisijaisesti niihin eikä murteeseen: ”Tarina vei niin voimakkaasti, että kieli jäi toissijaiseksi” (7/L4). Kokemus murteen autenttisuudesta sekoittuu kokemukseen koko teoksen vaikuttavuudesta ja siitä, onnistuuko juoni vakuuttamaan lukijat. Kielen kommunikatiiviset päämäärät nousevat siis murteen arvioimista ensisijaisemmiksi (ks. Preston 1996: 46–48).

Vastaajien havaitsemia yksittäisiä murrevirheitä kohdellaan suopeammin, kun niitä tarkastellaan lukukokemuksen kontekstissa, minkä takia *Kättilön* lukeneiden vastaajien arviot uskottavuudesta ja aitoudesta ovat myötämielisempiä. Muutamassa vastauksessa näkyy, ettei epäautenttisuuteen ole lukemisen aikana välttämättä kiinnitetty huomiota:

(102) Ekan alku jotain "väärää" murretta, en muista tilannetta kirjasta. 6/VS4 [*Kättilö*]

(103) Lukemisesta sen verran aikaa, että en muista yksityiskohtia. Nyt kun luen, niin hämmentää tuo käytetty kieli. 7/L4 [*Kättilö*]

Esimerkkien 102 ja 103 vastaajat mainitsevat, etteivät muista teoksen yksityiskohtia tai lomakkeessa esitettyä yksittäistä tekstikatkelmaa. Esimerkin 103 vastaajan mielestä kieli ”hämmentää” – lukemisen aikaiset kokemukset kielen aitoudesta ovat joko haalistuneet tai kieleen ei tarinaan uppoutuessa olla perehdytty tarkasti. Keskityttäessä kontekstistaan irrotettuihin katkelmiin kielestä tehdään tarkempia havaintoja kuin lukiessa teosta tarinan vetämänä. Myös *Everstinnan* kohdalla suuri osa vastaajien havainnoista liittyy lukukokemuksen vahvuuteen ja siihen, ettei kieleen olla ”kiinnitetty sen kummempaa huomiota” (6/VS4).

Kieleen ja murteeseen huomionsa kiinnittäneitäkin vastaajia löytyy. Seuraavissa esimerkeissä 104–106 kommentoidaan murteen vaikutusta lukukokemukseen: esimerkin 104 vastaajaa *Kättilön*

”hieman ontuva murteen käyttö” häiritsee muttei estä kuvailemasta kirjaa ”huikean hienoksi”, kun taas esimerkeissä 105 ja 106 siteerattu vastaaja kuvaa yleisellä tasolla virheelliseksi mielletyn murteen vievän koko tarinalta ”pohjan” ja saavan jopa jättämään teoksen kesken. Molemmat vastaajista esittävät, että kirjailijoiden olisi hyvä luetuttaa teoksensa murretta ”hallitsevalla” ennen sen julkaisemista.

- (104) Ainostaan hieman ontuva murteen käyttö häiritäisi. - Olisiko pitänyt vielä jonkun murretta hallitsevan? Parin, kolmen esilukea? 48/EOS3 [Kättilö]
- (105) Murretta käytettäessä kannattaisi aina luetuttaa tekstit jollekin, joka puhuu kyseistä murretta "äidinkieleen". Virheellisesti kirjoitettu aiheuttaa minun kohdallani ainakin sen, että koko tarinalta menee pohja ja se muuttuu valheeksi. 34/L6
- (106) Kirjailijat eivät ehkä ymmärrä oikeinkirjoitetun murteen merkitystä, koska niin kovin usein törmää huonosti kirjoitettuun omaan murteeseen. Itselläni se menee niin tunteisiin, että en ehkä lue kyseisen kirjailijan kirjoja enää (koska hän on feikki tyyppi ja haluaa vain brassailla meän kielisellä murteella kun se on niin hieno), ja juuri meneillään olevan kirjan jätän yleensä kesken (koska, jos hän on kirjoittavinaan meän murretta, niin on myös kirjoittavinaan koko kirjan, joka siis on sitten kokonaan epäuskottava). Ja tämä kaikki tapahtuu ihan heti ensimmäisen h-virheen myötä. Joskus ko mie alan lukehmaan jotaki meän murtheela kirjetettua kirjaa, niin mie aattelen, että herratunaika olis vaikka soithauttanu mulle niin mie olisin neuvonu sitä. Nyt tärväinty koko kirja. 34/L6

Vastaajat, jotka eivät olleet lukeneet teoksia, eivät esittäneet yksittäisiä huomioita systemaattisempia kommentteja tekstikatkelmien aiheista, tarinasta tai tyylistä. Kieleen ja murteeseen liittyviä kommentteja on heidän vastauksissaan todennäköisesti siksi enemmän. Teokset lukeneet vastaajat puolestaan suhtautuivat tekstikatkelmiin osana kokonaisuutta ja saattoivat paremmin hahmottaa niiden kaunokirjallisen luonteen. Havainnot murrepiirteistä ja asenteet teosten murretta kohtaan eivät perustu yksinomaan irrallisiin lainauksiin vaan niihin kokemuksiin ja tunteisiin, joita vastaajat ovat lukiessaan kokeneet. Lukijat esittävät selkeästi enemmän kommentteja tyylistä ja sävystä, arvostavat murteiden sekoittamista enemmän ja myös tunnistavat kaunokirjallisuuden fiktiivisyyden:

- (107) Se on romaani, eikä dokumenttiteos, joten siitä on turha etsiä virheitä - toki niitäkin löytyy. 6/VS4 [Kättilö]

Esimerkin 107 vastaaja voi ”virheillä” viitata sekä teoksen tapahtumien totuudenmukaisuuteen että murteeseen. Kuten lukijoiden keskimäärin myötämielisempi suhtautuminen katkelmien virheisiin osoittaa, nämä myös kietoutuvat toisiinsa kenties erottamattomasti. Kaunokirjallisuus toimii omalla kentällään, joka ei edes tavoittele täydellisen autenttista murteisuutta (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 76), ja ainakin osa romaanien lukijoista näyttää tiedostavan tämän. Ilman lukukokemuksen tuomaa kontekstia katkelmia tarkastellaan helposti ainoastaan kielen kautta ja siksi kriittisemmin.

4.3.2 Vastaaajien näkemykset murteen tehtävistä kaunokirjallisuudessa

Asennoituminen *Kättilössä* ja *Everstinnassa* käytettyyn murteeseen näyttää aineistoni perusteella olevan kytköksissä siihen, miten romaanit on koettu kokonaisuudessaan niiden juoni ja tyyli mukaan lukien. Murteeseen suhtautumiseen voivat vaikuttaa myös yleiset asenteet murteen kaunokirjallista käyttöä kohtaan. Kyselylomakkeella ei erikseen tiedusteltu vastaajien mielipiteitä kaunokirjallisuudessa käytetystä murteesta *Kättilön* ja *Everstinnan* ulkopuolella, mutta moni vastaaja esitti ajatuksiaan oma-aloitteisesti. Kommentteja esitettiin etenkin lomakkeen lopussa olleessa vapaassa kommentti- ja palautekentässä. Tähän liittyviä näkemyksiä tuli esiin myös vastauksissa teokset lukeneille tarkoitettuihin kysymyksiin 4 ja 10, joissa kysyttiin teoskohtaisesti: ”Miten kuvailisit teoksessa käytettyä kieltä lukukokemuksesi perusteella? Millaisiin asioihin muistat huomiosi teosta lukiessasi kiinnittyneen?”

Osalle vastaajista murteella lukeminen on totutusta poikkeavaa ja hankaloittaa tekstin ymmärtämistä (ks. ymmärrettävyydestä myös lukua 4.2.1). Ymmärtämisvaikeudetkin voidaan toisaalta nähdä haasteina, jolloin ne ovat ongelmien sijaan syy lukea murrekirjallisuutta, kuten esimerkissä 108 siteerattu vastaaja kiteyttää. Hänen mukaansa ”murrejutut ovat aina mielenkiintoisia”. Esimerkki 109 edustaa puolestaan tälle vastakkaista, aineistossa harvinaisempaa kriittistä suhtautumista murteiden käytön mielekkyyteen. Vastaaja tuo esille, että murteella kirjoittaminen ei välttämättä tuo tarinaan lisäarvoa.

- (108) Murrejutut ovat aina mielenkiintoisia. Murteella kirjoitetut tekstit haastavat kokeilemaan, ymmärränkö kaiken. Omasta mielestäni ymmärrän. 13/U0
- (109) Olen lukenut kirjallisuutta yliopistossa, työskentelen kirjallisuutta sivuavalla alalla ja murteella kirjoittaminen tuntuu olevan varsin muodikasta tällä hetkellä. En itse koe sitä erityisen luontevaksi tai tarinan kannalta olennaiseksi, pienenä mausteena se mielestäni joskus toimii, useimmiten ei. [– –] Vaikka murreilmaisut ymmärtäisi, lukukokemusta ne silti itselläni häiritsevät. 33/PK0

Esimerkissä 109 havainnoidaan lisäksi murteiden käytön muodikkuutta kirjallisuudessa. Kaunokirjallisuudessa paikallismurteiden läsnäolo riippuu kulloinkin vallitsevasta kirjallisesta suuntauksesta. Kirjallisuus on murrepakinoiden ja -kertomusten kaltaisten murretekstien joukossa sikäli erityisasemassa, että siinä murretta käytetään ensisijaisesti tyylikeinona eikä paikallishistorian tai -identiteetin korostamiseen. (Koski 2002: 53, 74.) Vastaajan 33/PK0 mukaan murre toimii toisinaan tyyllillisesti ”pienenä mausteena”, mutta osa vastaajista kokee sen tuovan kirjallisuuteen jotain enemmänkin:

- (110) Pidän kirjasta ja myös arvostan sitä, että murre on mukana kaunokirjallisessa tekstissä. Se tuo mukaan aitoutta. 37/PK0 [*Kättilö*]

Esimerkin 110 vastaaja ei kommentoi vain *Kättilön* luomaa murrevaikutelmaa vaan kokee murteen käytön kaunokirjallisuudessa ylipäättään ”tuovan mukaan aitoutta”. Muutkin vastaajat nimeävät aitouden tuomisen murteen käytön tärkeäksi tehtäväksi. Murre määrittää henkilöahmoja (esimerkit 111 ja 112) ja sijoittaa tapahtumat pohjoiseen (esimerkit 113 ja 114).

- (111) Rosa Liksom käyttää omaa (kotikylänsä) murretta osassa kirjoissa ja se on minusta hienoa asia. Ehkä se tässä vie joitakin lukijoita pois tekstistä, mutta se liittyy myös Everstinnan persoonaan (toki kirja on fiktiota). 6/V54 [*Everstinna*]
- (112) Murre määritti vahvasti päähenkilöä, Everstinnaa. Hän oli menestynyt nainen, mutta murre teki häneen hahmona särön, jonkinlaisen aitouden ja maalaisuuden. 38/KS0 [*Everstinna*]
- (113) Muistan sijoittaneeni kirjan murteen perusteella vahvasti pohjoiseen. Nimenomaan murre piirsi minulle mieleen maisemaa tapahtumapaikasta ei niinkään kirjan kuvaukset (jos niitä oli). Murre teki kertomuksesta jotenkin ”lihallisempaa” ja alkukantaisempaa. 38/KS0 [*Kättilö*]
- (114) Tämä teos kiinnittyi minun mielessä enemmän tiettyyn aikaan ja paikkaan, se oli tavallaan uskottavampi ja samalla arkisempi kuin Ketun. 39/L3 [*Everstinna*]

Murre tuo teoksiin aitoutta sekä yksittäisten henkilöahmojen että heidän edustamiensa kieliyhteisöjen tasolla. Se ”liittyy Everstinnan persoonaan” (esimerkki 111) ja tekee hahmoon ”särön, jonkinlaisen aitouden ja maalaisuuden” (esimerkki 112) eli luo hahmolle yksilöllisen puhetyylin. Samalla murre sijoittaa kirjan kontekstin paikalleen eli kuvaa koko kieliyhteisön puhetta, mikä on murrepakinoiden ja -juttujen keskeisimpiä pyrkimyksiä (Kalliokoski 1988: 51). Kaunokirjallisuudessa kirjailija harvemmin suuntaa tekstiään lukijoiden edustamien murrealueiden ja heidän kielellisen identiteettinsä mukaan (Koski 2002: 74). Teosten murre tuntuu kuitenkin saaneen lukijat sijoittamaan teokset pohjoiseen, vaikka luvussa 4.2.3 murteen tunnistettavuuden käsittelyn yhteydessä olenkin tuonut esille myös ristiriitaisia näkemyksiä tarkemmasta sijainnista suomen murrekartalla.

Esimerkeissä 112–114 murteen kuvataan aitouden lisäksi tuovan teokseen ”maalaisuutta”, ”lihallisuutta”, ”alkukantaisuutta” ja ”arkisuutta”. Murrekirjallisuuden suosiota voivat Makkonen-Craigin ja Vaattovaaran (2007: 411) mukaan selittää ne arvot ja ominaisuudet, jotka murteisiin liitetään ja jotka neutraaliksi koetusta yleiskielestä puuttuvat. Murteet luovat niin puhutussa kuin kirjoitetussakin kielessä vaikutelmaa kansanomaisuudesta, tuttuudesta ja rentoudesta (Koski 2002: 73), mihin monet vastausten kuvailuista liittyvät. Murteen mainitaan myös tekevän romaaneista helpommin lähestyttäviä, värittävä tekstiä ja tuovan tarinalle uskottavuutta.

Harva lukija tarttuu kirjaan ainoastaan siinä käytetyn murteen vuoksi. Erään vastaajan (34/L6) mukaan *Everstinna* kiinnosti tarinallaan ja ”murre tuli ikään kuin kaupanpäälle”. Murteen ja tarinan

suhde on erottamaton: Onnistuessaan murrevaikutelmassaan murteen käyttö tekee tarinasta uskottavamman ja epäonnistuessaan se saattaa häiritä joidenkin lukijoiden lukukokemusta. Toisaalta mukaansatempaava tarina myös vie huomiota pois murteesta ja voi koko kirjan kontekstissa ikään kuin antaa murteessa tehtyjä virheitä anteeksi. Vastaaja 6/VS4 kuvailee murteen ja tarinan suhdetta *Everstinnassa*:

(115) Se oli lukukokemus ja kieli oli osa sitä. 6/VS4 [*Everstinna*]

5 PÄÄTÄNTÖ

Tutkimukseni esittelee kielenkäyttäjien havaintoja kaunokirjallisuudessa käytetystä murteesta ja kokemuksia sen autenttisuudesta. Tutkimustavoitteena oli kahden peräpohjalaisilla murteilla kirjoitetun romaanin avulla tutkia, millaisiin murrepiirteisiin huomio kaunokirjallisuudessa kiinnittyy ja miten kirjoitetun murteen autenttisuuteen suhtaudutaan. Tulokset havainnollistavat kielenkäyttäjien välisiä eroja murteen hahmottamisessa ja osoittavat, että murteen illuusio rakentuu eritaustaisille kielenkäyttäjille eri tavoin. Edellä olen tarkastellut murteen illuusiota lukijalle luovia kielenpiirteitä valituissa romaaneissa, esitellyt näkökulmia murteen autenttisuuteen suhtautumiseen ja analysoinut lukukokemuksen yhteyttä asenteisiin kaunokirjallisuuden murretta kohtaan. Seuraavaksi kokoan vielä tutkimuksen johtopäätökset ja pohdin tulosten luotettavuutta ja merkittävyyttä.

Tutkimuksen aineisto koostuu kyselylomakkeella kerätystä 48 vastauksesta. Lomakkeella selvitettiin sekä määrällisiä että laadullisia analyysimenetelmiä soveltaen vastaajien havaintoja ja kokemuksia kahdesta romaanista, Katja Ketun *Kättilöstä* ja Rosa Liksommin *Everstinnasta*, joissa hyödynnetään peräpohjalaisia murteita osana kerrontaa. Tulokset osoittavat, että romaanien tavat murrevaikutelman luomiseksi eroavat toisistaan. Keskeisin romaanien välinen ero on murrevaikutelman kannalta se, että *Kättilössä* esiintyy kielenpiirteitä, jotka dialektologisen tiedon mukaan eivät kuulu peräpohjalaisiin murteisiin. Erot näkyvät myös vastaajien suhtautumisessa teoksissa käytettyyn kieleen: *Everstinnan* murretta arvioitiin pääsääntöisesti *Kättilön* murretta myönteisemmin.

Yksi tutkimuksen tavoitteista (tutkimuskysymys 1) oli selvittää, mihin kielenpiirteisiin vastaajien huomio kiinnittyi kyselylomakkeella esitetyissä romaanikatkelmissa. Eniten mainintoja sai odotuksenmukaisesti pohjalaismurteiden jälkitavuisissa säilynyt *h*, jota kyselyn Lapissa asuneet vastaajat analysoivat kielellisiä asemia ja esiintymispaikkoja myöten. Vastaajat, jotka eivät ilmoittaneet asuneensa Lapin alueella, keskittyivät piirteiden toteamiseen. Ei-lappilaisten ja lappilaisten huomioissa oli eroja myös muiden havainnoitujen äänne-, muoto- ja sanastollisten piirteiden osalta. Ei-lappilaisille vieraat murrepiirteet loivat vaikutelmaa peräpohjalaisesta puheesta, kun taas lappilaiset etsivät ja löysivät etenkin *Kättilön* tekstikatkelmista ”virheitä”, joiksi määriteltiin muun muassa väärät *h*:n paikat, svaavokaali sekä *siula*- ja *set*-pronominit.

Lappilaisten vastaajien keskittyminen murteen virheellisyyteen näkyy myös toisen tutkimuskysymyksen tuloksissa. Tutkimuksen toisena tavoitteena (tutkimuskysymys 2) oli selvittää, miten kielenkäyttäjät suhtautuvat kaunokirjallisten teosten murteen autenttisuuteen tai siitä poikkeamiseen. Analysoin kyselyn vastauksia viiden näkökulman kautta: *ymmärrettävyyden, voimakkuuden, tunnis-*

tettavuuden ja tuttuuden, aitouden ja uskottavuuden sekä miellyttävyyden. Tulosten perusteella *Evers-tinna* onnistuu lappilaisten vastaajien mielestä luomaan vaikutelmaa autenttisesta murteesta, kun taas *Kättilön* vaikutelma on osin epäautenttinen. Ei-lappilaisilla vastaajilla arviot teosten murteen autenttisuudesta eivät eroa toisistaan yhtä selkeästi.

Vastauksista hahmottuu, että niiden taustalla on vastaajien murreideaali aidosta ja puhtaasta murteesta. Teoskatkelmia peilataan tähän ideaaliin, ja siitä poikkeaminen nähdään pääosin kirjailijoiden vaillinaisena murretaivona (vrt. Koski 2002: 54). Ei-lappilaisille vastaajille ideaalin rajat ovat löyhemmät, koska murteesta ei ole yhtä selkeää ennakkokäsitystä eikä siihen liity samalla tavalla henkilökohtaisen kieli-identiteetin kannalta tärkeitä kytköksiä. Aineiston lappilaiset vastaajat vaalivat murteen puhtautta ja odottavat murteelliselta tekstiltä tarkkuutta ja suorastaan täydellisyyttä (mts. 73–74). Heille vakuuttava aidon murteen illuusio tuhoutuu helposti. Todellinen aito murre nähdään kaunokirjallisuudessaakin vastakohtana tasoittuneille, eri kielimuotoja yhdisteleville tai sekoittuneille murteille (ks. Mielikäinen & Palander 2014: 84).

Tuloksista ilmenee myös, että tarkastelemani viisi näkökulmaa murteiden arvottamiseen liittyvät aineistoni vastaajien kielitietoisuudessa kiinteästi yhteen. *Ymmärrettävyyttä, voimakkuutta, tunnistettavuutta, aitoutta ja miellyttävyyttä* koskevia maallikoiden mielipiteitä on toisinaan vaikea erottaa toisistaan, mikä viittaa niiden kaikkien keskeisyyteen autenttisen murteen vaikutelman syntymisessä. Aineistossani murteen illuusio perustuu uskottavasti käytettyihin yksittäisiin kielenpiirteisiin, mutta se ei automaattisesti ole oikein käytettyjen murrepiirteiden summa. Kaunokirjallisuudessa murteen illuusioon vaikuttavat esimerkiksi lukukokemukset ja kaunokirjallisuuden erityisaseman tunnistaminen.

Kolmas tutkimustavoite (tutkimuskysymys 3) olikin selvittää, miten teosten lukeminen on yhteydessä kokemuksiin murteen autenttisuudesta. Vertaillessa sellaisia kyselyn vastaajia, jotka eivät olleet lukeneet teoksia kokonaisuudessaan, niihin, jotka olivat, hahmottuu aineistosta kaunokirjallisuuden juonen ja henkilöhahmojen yhteys tekstin murteellisuuden arvioimiseen. *Kättilön* lukeneet vastaajat arvioivat teoksen murretta hieman myötämielisemmin kuin vastaajat, joiden havainnot perustuivat ainoastaan lomakkeella annettuihin tekstikatkelmiin. Aineistoni perusteella murteen illuusio ja autenttisen murteen vaikutelma eivät siis kaunokirjallisuuden lukijoille synny vain oikein ja täsmällisesti käytetyistä murrepiirteistä, vaan kokonaisuudesta, johon kytkeytyy myös kokemus tarinan uskottavuudesta.

Tutkimusasetelmassa sovellettu 48 vastaajan aineisto on mahdollistanut vastaamisen tutkimuskysymyksiin luotettavasti varsinkin, kun asetelmassa on käytetty useita menetelmiä teosten ja niissä

käytetyn kielen arviointiin. Määrällisten mittareiden ja laadullisen analyysin avulla vastaajaryhmittäisistä näkemyksistä ja niiden eroista muodostuu varsin selkeä kuva. Tutkimusasetelmassa on kuitenkin aineiston kokoon ja itse asetelmaan liittyvät rajoituksensa. Saatuihin tuloksiin vaikuttaa kyselyn vastaajaprofiili: vastaajista 24 eli puolet ilmoitti lomakkeella olevansa kotoisin peräpohjalaisten murteiden puhuma-alueelta Lapin maakunnasta ja kaikkiaan 30 vastaajaa oli jossain vaiheessa elämänsä asunut Lapissa. Etenkin Tornion murteiden alue, jossa alueellinen identiteetti on perinteisesti vahva (ks. esim. Vaattovaara 2009; Mantila 1992: 203–204), korostui vastaajien kotipaikkakunnissa. Vastaajat edustivat siten valikoitua joukkoa suomalaisia, jotka ovat tottuneet kiinnittämään huomiota murteeseen, joille murteen käyttö kirjoitettuna on tuttua ja jotka mahdollisesti murreharrastajina ovat myös murteensa puhtauden vaalijoita (vrt. Koski 2002: 53–54). Erilaisella vastaajaprofiililla tutkimuksen tulokset voisivat olla hyvin erilaiset.

Vastaajien antamat taustatiedot mahdollistaisivat monenlaisia tarkempia ristiintaulukointeja kuin mitä olen tässä tutkimuksessa tehnyt. Aineiston pieni koko ei tässä tutkimuksessa kuitenkaan oikeuttaisi päätelmiin vastaajien hienosyisempien ryhmittelyiden, kuten vastaajien iän, tarkemman murretaustan tai teosten lukemisajankohdan perusteella. Jatkossa kaunokirjallisuuden murteesta tehtyjä havaintoja ja kokemuksia murteen autenttisuudesta olisi hyödyllistä tutkia myös näiden kategoriointien valossa esimerkiksi vertailemalla eri ikäisten näkemyksiä tai tutkimalla myös sellaisten kielenkäyttäjien havaintoja, joille murrekirjallisuus on vieraampaa.

Tutkimuksen tutkimusasetelma myös ohjasi vastaajia kiinnittämään huomiota lomakkeella annettujen tekstikatkelmien kieleen. Siten havainnot yksittäisistä piirteistä ja niihin liittyvistä virheistä korostuvat aineistossa. Vaikka lomakkeella kartoitettiin myös teokset lukeneiden muistikuvia lukukokemuksen aikaisista havainnoista, saattoivat annetut tekstikatkelmat vääristää havaintoja. Lukemisen aikana syntyvien kokemusten tutkimus tarjoaisikin tarkempaa tietoa kaunokirjallisuudessa käytetyn murteen ja teosten tarinan uskottavuuden yhteydestä. Tätä tutkimusta syvällisempää ymmärrystä aiheesta lisäisi vielä selkeämpi keskittyminen laadulliseen analyysiin tai tutkimuksen toteutus esimerkiksi haastattelumenetelmiä hyödyntäen.

Tutkimuksen tulokset toistavat aiempaa tutkimustietoa siitä, että murretta analysoidaan sitä tarkemmin, mitä lähempänä se on omaa murretta (ks. Preston 1999a: xxxv). Kriteerit murteen autenttisuudelle ovat tutkimukseni mukaan selvästi tiukimmat niillä kielenkäyttäjillä, jotka tuntevat arvioitavan murteen hyvin ja joiden identiteettiin se kytkeytyy, tämän tutkimuksen tapauksessa kyselyn lappilaisilla vastaajilla. Murteen illuusio syntyy kaunokirjallisuudessakin kielenkäyttäjän näkökulmasta silloin, kun kielenpiirteitä käytetään tavalla, joka sopii käyttäjän käsitykseen kyseisestä mur-

teesta. Murrekäsitykset eivät ole kaikille kieltä puhuville samoja, vaan niiden takana on osittain yksilöllisiä ja osittain eri yhteisöissä jaettuja mielikuvia siitä, millaisia konstruktioita murteet muodostavat. Näkemys murteesta, jonka rajat ja murrepiirteet voisi määritellä yksiselitteisesti, on illuusio. (Ks. Johnstone 2011: 205, 210.) Siksi sama kaunokirjallinen teos voi eri alueelta kotoisin oleville kielenkäyttäjille vaikuttaa murteeltaan autenttiselta tai epäautenttiselta.

Kaunokirjallisuus korostaa murteen luonnetta kuviteltuna konstruktiona, sillä siinä murre itsessään on kirjailijan kirjoitukseen luomaa puhutun kielen illuusiota. Murteen vaikutelman syntyyn voi kirjallisuudessa riittää pelkkä yleiskielestä puhutun kielen suuntaan poikkeaminen (vrt. Kalliokoski 1998: 184), jos murteen puhtaus ei ole lukijoille tärkeä arvo. Yksi kiinnostava havainto aineistossa onkin osan vastaajista esille tuoma huomio kirjailijan ”omasta kielestä”, jossa eri murteiden piirteitä yhdistellään totutut murrerajat ylittäen ja yksittäisiin piirteisiin liitettyjä mielikuvia hyödyntäen – ja joka silti onnistuu ainakin osalle lukijoista vaikuttamaan uskottavalta puheelta. Tästä murteiden yhdistelyn näkökulmasta yksittäisen kirjailijan, esimerkiksi Katja Ketun, tuotantoa olisi hedelmällistä tutkia laajemminkin.

Kaunokirjallisuuden fiktiivinen luonne voi mahdollistaa murteiden luovan käytön. Tämän tutkimuksen aineistossa murrerajojen sekoittamista arvostavat kielenkäyttäjät ovat kuitenkin vähemmistössä. Tutkimuksen perusteella kielenkäyttäjät hahmottavat ja arvottavat murteita edelleen pitkälti ideaali-ideologian valossa keskittyen siihen, miten ”oikein” ja ”väärin” käytetyt murrepiirteet luovat autenttista murteen illuusiota kirjallisuuteen. Samalla kun kieliyhteisö tuntuu arvostavan luovaa ja rikasta kielenkäyttöä ja murrerajojen ylittämistä, pitävät murteen autenttisuuteen liittyvät ideologiat meitä yhä otteessaan.

LÄHTEET

Aineistolähteet

KETTU, KATJA 2011: *Kättilö*. Helsinki: WSOY.

LIKSOM, ROSA 2017: *Everstinna*. Helsinki: Like Kustannus Oy.

Kirjallisuus

AGHA, ASIF 2007: *Language and social relations*. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language, no. 24. Cambridge: Cambridge University Press.

ALANEN, RIIKKA 2011: Kysely tutkijan työkaluna. – Paula Kalaja, Riikka Alanen & Hannele Dufva (toim.), *Kieltä tutkimassa. Tutkielman laatijan opas* s. 146–161. Helsinki: Finn Lectura.

ALBURY, NATHAN 2014: Introducing the folk linguistics of language policy. – *International journal of language studies* 8(3) s. 85–106.

BUCHOLTZ, MARY 2003: Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. – *Journal of sociolinguistics* 7(3) s. 398–416.

COUPLAND, NIKOLAS 2003: Sociolinguistic authenticities. – *Journal of sociolinguistics* 7(3) s. 417–431.

ECKERT, PENELOPE 2003: Elephants in the room. – *Journal of sociolinguistics* 7(3) s. 392–397.

————— 2008: Variation and the Indexical Field. – *Journal of sociolinguistics* 12(4) s. 453–476.

————— 2012: Three ways of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. – *Annual review of anthropology* 41(1) s. 87–100.

ESKOLA, JARI – SUORANTA, JUHA 1998: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

JOHNSTONE, BARBARA 2004: Place, globalization, and linguistic variation. – Carmen Fought (toim.), *Sociolinguistic variation. Critical reflections* s. 65–83. Oxford: Oxford University Press.

————— 2011: Language and place. – Rajend Mesthrie (toim.), *The Cambridge handbook of sociolinguistics* s. 203–217. New York: Cambridge University Press.

————— 2016: Enregisterment: How linguistic items become linked with ways of speaking. – *Language and linguistics compass* 10 s. 632–643.

JOHNSTONE, BARBARA – ANDRUS, JENNIFER – DANIELSON, ANDREW E. 2006: Mobility, indexicality, and the enregisterment of “Pittsburghese”. *Journal of English linguistics* 34(2) s. 77–104.

JUUTINEN, IINA 2019: *Savolaismurteen illuusio Antti Heikkisen romaanissa Pihkatappi. Kolmen foneettisen piirteen tarkastelua*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

KALLIOKOSKI, JYRKI 1988: Kuvia murteesta. Juho K. Viljanen Lapin murrekirjailijana. – Ritva Liisa

- Pitkänen, Jorma Rekunen, Jyrki Kalliokoski (toim.), *Lapinjoen varrelta* s. 47–62. Castrenianumin toimitteita 30. Helsinki: Castrenianumin laitokset, Suomalais-ugrilainen Seura.
- 1998: Hjalmar Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Lea Laitinen, Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160 s. 184–215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KESKIMAA, SARI 2018: *Kalle Pääntalon Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto.
- KETTUNEN, LAURI 1928: *Ns. h:n metateesi suomen murteissa*. – *Virittäjä* 32 s. 115–128.
- 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIVELÄ, MARJA 2015: *Tervolasta Oulun seudulle muuttaneiden puhekieli – variaatio ja kansanlingvistisiä havaintoja*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- KIVILAAKSO, SIRPA 2003: Rosa Liksom. – Ismo Loivamaa (toim.), *Kotimaisia nykykertoja 1–2*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.
- KONTIO, RIITTA 2003: Teemoja ja tendenssejä pohjoisessa kirjallisuudessa. – Ilmo Massa, Hanna Snellman (toim.), *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit* s. 203–227. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSKI, MAUNO 2002: Murteet muodissa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen, Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 49–74. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUISTI, ANNE 2003: *Enontekiöläisnuorten murteen tiedostaminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- KURKI, TOMMI 2007: Variaation tutkimuksen nykynäkymiä. – *Sananjalka* 49 s. 143–162.
- LAPPALAINEN, HANNA 2010: Se ja hän puhutussa kielessä. – *Kielikello* 4/2010 s. 4–8.
- LAPPALAINEN, HANNA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2005: Vielä murteen ja identiteetin suhteesta. – *Virittäjä* 109 s. 98–110.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen: nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- LONG, DANIEL – PRESTON, DENNIS R. (toim.) 2002: *Handbook of perceptual dialectology II*. Amsterdam: John Benjamins.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI – REKUNEN, JORMA – YLI-PAAVOLA, JARKKO 2013: *Suomen murrekirja*. Helsinki: Gaudeamus.

- MAKKONEN-CRAIG, HENNA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2007: Murteiden uusi nousu. – H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2* s. 401–411. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MANTILA, HARRI 1992: *Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen h:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 572. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1993: Miten äänne­muutoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä? – *Virittäjä* 97 s. 564–577.
- 2000a: Lapin rajat ja murrerajat. – *Virittäjä* 104 s. 188–202.
- 2000b: Meänkieli, yksi Ruotsin vähemmistökielistä. – *Kielikello* 3/2000 s. 9–12.
- 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- 2015: Jälkitavujen vokaalienvälisen h:n katokehitys ja sen suhde assimilaatioon, geminaatiojärjestelmään ja h:n metateesikehitykseen nykyisessä peräpohjalaisessa puhekielessä. – *Virittäjä* 119 s. 249–265.
- MIELIKÄINEN, AILA 2001: Kirjoitettua murretta. – *Kielikello* 4/2001 s. 4–7.
- 2004: Liudennus murretutkimuksissa ja savolaismurteisessa kirjallisuudessa. – *Virittäjä* 108 s. 508–530.
- 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan? – *Sananjalka* 47 s. 98–118.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 86–109.
- 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIS 2011 = *Meänkielen iso sanakirja I A–K*. Vastaava toimittaja Bengt Pohjanen. Överkalix: Barents Publisher.
- MIS 2016 = *Meänkielen iso sanakirja III O–R*. Vastaava toimittaja Bengt Pohjanen. Överkalix: Barents Publisher.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. – PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- NIVA, JARMO 2011: ”Kyllä mie hoota lyön paikkaan ko paikkaan.” *Kolarista Ouluun muuttaneiden opiskelijoiden murrekäsitykset ja murteen suosiminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. Helsinki:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: *"Savon murre" savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 11. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- NURMESNIEMI, LIISA 2004: *Keminmaalaisnuorten murre. Käyttö, tiedostaminen ja asenteet*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- PAASI, ANSSI 1986: *Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehittymisestä*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 8. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: Kansan käsityksistä lingvistiikkaa. – *Virittäjä* 105 s. 147–151.
- 2005: Muu suomi karjalaisten silmin. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 56–90. *Studia Carelica Humanistica*. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2016: Turun murretta ja mie-sie-kieltä – kansanomaiset aluemurteiden nimitykset. – *Kielikello* 4/2016 s. 9–12.
- PAVEAU, MARIE-ANNE 2011: Do non-linguists practice linguistics? An anti-eliminative approach to folk theories. – *AILA Review* 24(1) s. 40–54.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – *Virittäjä* 49 s. 336–346.
- PIIPPO, IRINA – VAATTOVAARA, JOHANNA – VOUTILAINEN, EERO 2016a: Murtuvat murteet ja murreasenteet. – *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat* s. 83–105. Helsinki: Art House.
- 2016b: Kielen kuva. – *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat* s. 23–52. Helsinki: Art House.
- PRESTON, DENNIS R. 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. – *Language awareness* 5:1 s. 40–74.
- 1999a: Introduction. – Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology I* s. xxiii–xl. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 1999b (toim.): *Handbook of perceptual dialectology I*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- 2010: Language, people, salience, space. Perceptual dialectology and language regard. – *Dialectologia* 5 s. 87–131.

- 2016: Whaddayaknow now? – Anna M. Babel (toim.), *Awareness and control in sociolinguistic research* s. 177–199. Cambridge: Cambridge University Press.
- RANTATALO, STIINA 2013: *Peräpohjalaismurteen funktiot sarjakuvassa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- RAPOLA, MARTTI 1990 [1947]: *Johdatus Suomen murteisiin*. Tietolipas 4. Neljäs painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAUKKO, JARNO 2002: Pitämisen polysemia. Miten koehenkilöt hahmottavat pitää-verbin merkitystyyppettä. – *Virittäjä* 106 s. 354–374.
- SALOMAA, LEENA 1981: Turkulaisten kielellisistä asenteista. – *Sananjalka* 23 s. 51–62.
- SAUKKO, RAILA 2010: *Tervolalaisnuorten murteen käyttäminen ja tiedostaminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- SAVINIEMI, MAIJA 2015: “*On noloa, jos ammattilaiset tekevät tökeröitä kielioppivirheitä.*” *Toimittushenkilökunnan kielenhuoltotiedot, -käytännöt ja -diskurssit*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora 127. Oulu: Oulun yliopisto.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. – *Language and communication* 23 s. 193–229.
- SUOMI, VILHO 1963: Murteen käyttö kirjallisuudessa. – *Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja* X s. 46–58. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- SUVISTO, IINA 2004: *Murre runouden kielenä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- TALVENSAARI, LEENA 2017: Rosa Lixsom kirjoitti fasismista ja käytti kehyksenä Annikki Karinien elämää. Everstinna-romaani dramatisoidaan Rovaniemen teatteriin. – *Lapin Kansa* 24.11.2017. <https://www.lapinkansa.fi/rosa-likso-m-kirjoitti-fasismista-ja-kaytti-kehukse/103990> (21.7.2020).
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1401. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TOPELIUS, ZACHARIAS 2018 [1875]: *Maamme kirja*. Digitaalinen editio. Toim. Reeta Holopainen, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska litteratursällskapet i Finland. <http://www.maammekirja.fi/index.php> (3.10.2020).
- TUISKU, MAARIA 2019: *Kemiläisten ja rovaniemeläisten nuorten murrehavainnot ja suhtautuminen jälkitavujen vokaalienväliseen h:hon*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

- TUOMI, JOUNI – SARAJÄRVI, ANNELI 2018: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1224, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VANHATALO, ULLA 2002: ”Naiset motkottaa aiheesta ja nalkuttaa syyttä”. Kyselytestit verbien semanttisten sisältöjen arvioinnissa. – *Virittäjä* 106 s. 330–353.
- VIERTOLA, MARI 2012: *Kotimaisia nyk kertojia 9*. Helsinki: Avain.
- VIINIKKA, JENNI – VOUTILAINEN, EERO 2013: Ääniä ilmassa, merkkejä paperilla – puhutun ja kirjoitetun kielen suhteesta. – *Kielikello* 3/2013 s. 18–21.
- WIIK, KALEVI 2004: *Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 987. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LIITTEET

Liite 1: Kyselylomakkeen saatesanat Facebook- ja Goodreads-ryhmissä

Hei!

Olen suomen kielen opiskelija Tampereen yliopistosta ja teen pro gradu -tutkielmaani pohjoisen murteen käytöstä kirjallisuudessa. Kerään parhaillaan aineistoksi lukukokemuksia ja havaintoja Katja Ketun romaanista Kätilö ja Rosa Liksomin romaanista Everstinna. Ajattelin tästä ryhmästä löytyvän murteen käytöstä kiinnostuneita tai kenties kyseiset kirjat lukeneita vastaajia kyselylomakkeeseen, joka löytyy osoitteesta <https://elomake3.uta.fi/lomakkeet/25086/lomake.html>.

Kyselyyn voi vastata, vaikkei olisi lukenut teoksista toista/kumpaakaan. Lomakkeen täyttämiseen menee noin 10–30 minuuttia. Vastaaminen tapahtuu nimettömänä ja vastauksia käsitellään luottamuksellisesti.

Kiitokset osallistumisesta – kaikki vastaukset ovat erittäin tervetulleita ja tutkimukseni kannalta arvokkaita. 😊

Mukavaa viikonloppua!

Laura Tammilehto

Liite 2: Kyselylomake

Kyselytutkimus kaunokirjallisuudessa käytetystä murteesta

Hei!

Olen suomen kielen maisteriopiskelija Tampereen yliopistosta ja teen pro gradu -tutkielmaa informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunnassa. Tutkimukseni aiheena on kaunokirjallisuudessa käytetty murre. Tällä kyselyllä kerään aineistokseni lukukokemuksia ja havaintoja **Katja Ketun** romaanista "**Kättilö**" (2011) ja **Rosa Lixomin** romaanista "**Everstinna**" (2017). Kysely on tarkoitettu yli 15-vuotiaille suomalaisille. **Voit osallistua tutkimukseen, vaikka et olisi lukenut kumpaakaan teoksista.**

Lomake on auki 19.4.2020 asti. Vastaamiseen on hyvä varata 10–30 minuuttia. Annettuja vastauksia käsitellään luottamuksellisesti ja käytetään ainoastaan tutkimustarkoituksiin. Lomakkeella kysytyjä taustatietoja käytetään vain aineiston luokitteluun eikä voida tutkimuksessa yhdistää yksittäiseen vastaajaan.

Jos tahdot lisätietoja kyselystä, minut tavoittaa sähköpostilla: laura.tammilehto@tuni.fi

Laura Tammilehto
Tampereen yliopisto

Katja Kettu: Kättilö

Lomakkeen ensimmäinen osio käsittelee **Katja Ketun Kättilöä**.

1. Oletko lukenut teoksen?

--Valitse tästä--

Alla on kaksi teoksesta poimittua lyhyttä katkelmaa. Lue ne ja vastaa kysymyksiin lukemasi perusteella. Kiinnitä huomiota erityisesti katkelmissa käytettyyn kieleen.

Katkelma 1

- Jokos siula hiiret kiljuu?

Huojeennuin. Ymmärsin että mies oli, vaikkakin suomalainen myös umpihullu.

- Elekää tuosta piitatko. Se vaan kyssyy, että milläs puolela sottaa tet olette. Mutta met emme niistä puolista niin piittaa. Vai mitä Jaarikki?

[– –]

- Minulle joku sano joskus, että josse punikkaate lopunperin Jumalasta on, niin sille valtakunnale met emme mithän voi...

Palonaama perätuhdolla röhähti:

- Ja jos set on Perkkeleestä, nii set kuoleepi omia aikojahan.

Katkelma 2

- Mökki! Tuola!

- Ei helevetti... ei kait, Jouni mutisi ja luimuii kulmiensa alta maisemaa. Yskösteli jäälimoja kurkustaan: - Ei vaines. Ei sielä mithän ole.

- Tuosa noin, kahto!

[– –]

Jouni kirvasi:

- Mie en tuone huoneeshen tule.

- Mikset muka? Elä rupia.

- Kuolleen Miehen mökki tämä on. Tätä missään kartala etes ole.

- Elä höpäjä.

- Tänne on ihminen vasta tapethu.

- Mistä sie semmosia tiität?

Jouni intti:

- Tapethu tai tapethan pian. Kuolleen Miehen mökki. Mie tiän.

2. Millaisiin asioihin huomiosi kiinnittyy katkelmissa? Anna tarvittaessa esimerkkejä teksteistä.

3. Valitse vaihtoehto, joka mielestäsi kuvaa katkelmissa käytettyä murretta. Vastaa mielikuvasi perusteella – oikeita tai vääriä vastauksia ei ole.

Voit halutessasi tarkentaa vastauksiasi avoimiin kenttiin.

a) vaikealukuinen - - - - - helppolukuinen Kommentti tai tarkennus:

b) vieras - - - - - tuttu Kommentti tai tarkennus:

c) miellyttävä - - - - - epämiellyttävä Kommentti tai tarkennus:

d) aito - - - - - epäaito Kommentti tai tarkennus:

e) voimakas - - - - - heikko Kommentti tai tarkennus:

f) epäuskottava - - - - - uskottava Kommentti tai tarkennus:

g) hauska - - - - - ärsyttävä Kommentti tai tarkennus:

h) teennäinen - - - - - luonteva Kommentti tai tarkennus:

i) tavallinen - - - - - epätavallinen Kommentti tai tarkennus:

j) ymmärrettävä - - - - - vaikeasti ymmärrettävä Kommentti tai tarkennus:

Lukukokemus (Kättilö)

Seuraava osio kartoittaa lukukokemuksiasi **Katja Ketun Käti/östä**. Vastaa muistikuviesi perusteella. Jos sinulla on kirja hallussasi, voit halutessasi selaila sitä vastaamisen tueksi.

4. Miten kuvalliset teoksessa käytettyä kieltä lukukokemuksesi perusteella? Millaisiin asioihin muistat huomiosi teosta lukiessasi kiinnittyneen?

5. Muistele *Kättilöä* lukukokemuksena seuraavien väittämien valossa. Valitse vaihtoehto, joka vastaa muistikuviasi parhaiten.

	Täysin eri mieltä	Jokseenkin eri mieltä	En samaa enkä eri mieltä	Jokseenkin samaa mieltä	Täysin samaa mieltä	En osaa sanoa	Tarkenna halufessasi vastaustasi
Teoksen kieli oli neutraalia.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Murre tuntui tutulta.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Murretta oli helppo lukea.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Murretta oli miellyttävä lukea.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Hahmojen repliikit eivät tuntuneet luonteilta.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Teos oli vahvasti murteellinen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Murteessa oli virheitä.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Murre oli ärsyttävää.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Murre oli uskottavaa.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>
Murre oli vaikeaselkoista.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	<input type="text"/>

6. Mitä muuta haluaisit todeta romaanista (*Kättilö*) tai kirjailijasta (*Katja Kettu*)?

Rosa Liksom: *Everstinna*

Lomakkeen toinen osio käsittelee *Rosa Liksomin Everstinnaa*.

7. Oletko lukenut teoksen?

--Valitse tästä--

Alla on kaksi teoksesta poimittua lyhyttä katkelmaa. Lue ne ja vastaa kysymyksiin lukemasi perusteella. Kiinnitä huomiota erityisesti katkelmissa käytettyyn kieleen.

Katkelma 1

Mie ja Repekka istuma kauempana ko olima jo täysiä naisia. Kattelimma niinko sivusta. Kuustoistakesäset tyttäret pännäsit saksalaisten läheisyydessä.

Helmutti huusi: Tulkaa tytöt syöhään lihasoppaa.

Tytöt, että emmä tule.

Miksi?

Emmä uskala.

Mitä polkäätte?

Teitä.

Miksi?

Tokitte naisia seiphaälä. Oletta julmia ja raakoja natsimukeroita!

Emmä ole, me emmä tehe pahhaa etes kärpäselle.

Sitte tytöt juoksit naurusuin niitten tykö ko tuo huutelu oli vain leikkiä. Mie ja Repekka, joka oli maalanu hielelä kulmakarvat oikein mustiksi, menimä perässä niinko kattohmaan, että ei pääse krettanekka kaatuhmaan.

Katkelma 2

Se huusi jo kuistin ovelta, että runotyttö, nyh lähethään Puohlaan.

Mie että oletko sie tullu pörröksi, sielähän on sota.

Se että ei se ole hullu vaan suomalainen ammattisotilas ja että me lähemä itärintamalle kattohmaan, mitenkä saksalaiset hoitavat valloitetujen aluheitten tavarointen kuljetuksen sun muut hommat, että sitte ossaama itte tehä asiat oikein ko valloittama Venäjältä maat aina Uralille asti ja liitämä net Suomeineon helhmaan.

8. Millaisiin asioihin huomiosi kiinnitty katkelmissa? Anna tarvittaessa esimerkkejä teksteistä.

12. Mitä muuta haluaisit todeta romaanista (Everstinna) tai kirjailijasta (Rosa Liksom)?

Taustatiedot

13. Minkä ikäinen olet?

--Valitse tästä-- ▾

14. a) Mistä päin Suomea olet tai tunnet olevasi kotoisin?

--Valitse tästä-- ▾

14. b) Miltä paikkakunnalta olet tai tunnet olevasi kotoisin?

15. Oletko asunut Lapin maakunnan alueella?

--Valitse tästä-- ▾

16. Suostumus tutkimukseen

- Kyllä, annan luvan käyttää vastauksiani tutkimusaineistona.
 Ei, en anna lupaa käyttää vastauksiani tutkimusaineistona.

Voit halutessasi kommentoida kyselyä tai antaa siitä palautetta.

Liite 3: Vastaajien kotimaakunnat ja kotipaikkakunnat

Maakunta	Paikkakunnat
Etelä-Savo (1)	Mikkeli (1)
Kainuu (1)	Kajaani (1)
Kanta-Häme (2)	Hämeenlinna (1), Ei mainittu (1)
Keski-Pohjanmaa (3)	Kokkola (2), Toholampi (1)
Keski-Suomi (4)	Jyväskylä (2), Saarijärvi (1), Ei mainittu (1)
Lappi (24)	Inari (1), Ivalo (1), Kemi (1), Kolari (3), Pello (2), Tornio (10), Ylitornio (3), Ei mainittu (3)
Pirkanmaa (3)	Tampere (3)
Pohjois-Karjala (3)	Joensuu (1), Outokumpu (1), Ei mainittu (1)
Päijät-Häme (1)	Ei mainittu (1)
Uusimaa (4)	Helsinki (3), Järvenpää (1)
Varsinais-Suomi (1)	Turku (1)
EOS (1)	-